
MONIKA KĘPA
SŁAWOMIR PILIPIEC

PERSPEKTYWY ZAWODOWE
STUDENTÓW PRAWA

Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej

PERSPEKTYWY ZAWODOWE
STUDENTÓW PRAWA

MONIKA KĘPA
SŁAWOMIR PILIPIEC

PERSPEKTYWY ZAWODOWE
STUDENTÓW PRAWA

Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej
Lublin 2021

Recenzent

dr hab. prof. UŚ Mirosław Pawełczyk

Redakcja

Damian Gocół

Redakcja techniczna

Agnieszka Muchowska

Projekt okładki i stron tytułowych

Krzysztof Trojnar

Skład

Marcin Wachowicz

© Wydawnictwo UMCS, Lublin 2021

ISBN 978-83-227-9444-9

Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej

ul. Idziego Radziszewskiego 11, 20-031 Lublin

tel. 81 537 53 04

www.wydawnictwo.umcs.eu

e-mail: sekretariat@wydawnictwo.umcs.lublin.pl

Dział Handlowy

tel./faks 81 537 53 02

Księgarnia internetowa: www.wydawnictwo.umcs.eu

e-mail: wydawnictwo@umcs.eu

Druk i oprawa

Mazowieckie Centrum Poligrafii Wojciech Hunkiewicz

ul. Lisi Jar 29, 05-270 Marki

SPIIS TREŚCI

Wykaz skrótów	7
Wprowadzenie	9
ROZDZIAŁ I	
Metodologia badań i hipotezy badawcze	15
ROZDZIAŁ II	
Analiza danych socjodemograficznych studentów – metryczka	45
ROZDZIAŁ III	
Analiza opinii studentów dotyczących okresu studiów prawniczych	61
ROZDZIAŁ IV	
Analiza opinii studentów dotyczących okresu po studiach prawniczych	105
Zakończenie	169
Bibliografia	175
Aneks	183

WYKAZ SKRÓTÓW

CBOS	Centrum Badania Opinii Społecznej
Dz. U.	Dziennik Ustaw
GUS	Główny Urząd Statystyczny
KSSiP	Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury
M.P.	Monitor Polski
NSA	Naczelny Sąd Administracyjny
OSN	Orzecznictwo Sądu Najwyższego
OSNC	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna
OSNAPiUS	Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Administracyjna, Pracy i Ubezpieczeń Społecznych
OTK-A	Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego, seria A
SA	Sąd Apelacyjny
SN	Sąd Najwyższy
t.j.	tekst jednolity
TK	Trybunał Konstytucyjny
UMCS	Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
WPiA	Wydział Prawa i Administracji

WPROWADZENIE

Opracowanie obejmuje całościowy opis badań ankietowych, zrealizowanych przez koła naukowe¹ we współdziałaniu z autorami monografii. Publikacja zawiera prezentację uzyskanych wyników badań empirycznych wraz z ich analizą oraz wyciągnięte na tej podstawie wnioski cząstkowe płynące z odpowiedzi na poszczególne pytania ankietowe. Została przedstawiona także analiza danych z Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury, Ministerstwa Sprawiedliwości oraz analiza aktów prawnych normujących poszczególne zawody prawnicze. W intencji autorów opracowanie stanowi istotny wkład w rozwój badań interdyscyplinarnych nad zawodami prawniczymi, w tym perspektywami zawodowymi studentów prawa.

Analizując problematykę wykonywania zawodów prawniczych, podkreślić należy, że ważnym społecznie zagadnieniem jest ustalenie preferencji zawodowych i oczekiwań studentów prawa, w tym zainteresowań, powodów wyboru ścieżki zawodowej. Prezentowana publikacja, w której w sposób kompleksowy przeanalizowano perspektywy zawodowe studentów prawa UMCS w oparciu o badania empiryczne, ma charakter socjologiczno-prawny, a więc interdyscyplinarny. Na podstawie badań socjologicznych i metod stosowanych w naukach prawnych sporządzono monografię, w której analizując dane statystyczne, ukazano świadomość studentów w zakresie ich wyobrażeń o przyszłej roli zawodowej, związanej z wykonywaniem określonego zawodu, darzeniem danego zawodu prestiżem, oczekiwaniami zarobkowymi, zainteresowaniami oraz aktywnościami na studiach. Celem opracowania jest warstwa motywacyjna. Badania pokazują aspiracje studentów, które motywują ich następnie do podejmowania po studiach dalszego wysiłku w zakresie nabywania uprawnień zawodowych. Celem prezentowanej monografii jest także wzbogacenie wiedzy o świadomości studentów w zakresie zawodów prawniczych, opracowanie ma zatem też charakter informacyjny.

Przedmiotem badań były poszczególne opinie oraz wybrane przez badaczy czynniki mające potencjalny wpływ na kształtowanie się świadomości w badanym zakre-

---

¹ W badaniu brali udział studenci – członkowie: Studenckiego Koła Naukowego Prawników, Studenckiego Koła Naukowego Profesji Prawnicych oraz Koła Naukowego Socjologii Prawa, które działają na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

sie. Uzyskane wyniki badań stanowią zarówno źródło wiedzy, jak i podstawę do sformułowania wniosków, dotyczących perspektyw zawodowych studentów prawa. Perspektywy te rozumiane są jako oczekiwania i preferencje zawodowe tej grupy. Z zagadnieniem tym związane są również aspekty systemu kształcenia w zakresie prawniczych studiów wyższych oraz plany zawodowe po ich ukończeniu. Badania stanowią także podstawę do określenia opinii o stratyfikacji zawodowej w odniesieniu do zawodów prawniczych, która uznawana jest za ważny element opisu rzeczywistości i struktury społecznej².

Podstawową tezę opracowania sformułowaną w oparciu o Raport z 2018 r. oraz na podstawie obecnych badań jest to, że najbardziej popularnym zawodem prawniczym w zakresie zamiaru wykonywania jest zawód radcy prawnego. Pomocniczą tezą jest założenie, że studenci w większości swój zamiar zrealizują. Skoro chcą być radcami prawnymi, to powinni zdawać na aplikację radcowską, która jest podstawową drogą dojścia do tego zawodu. Zdaniem autorów droga aplikacyjna to najlepsza metoda do osiągnięcia tego celu, więc należy założyć, że jeśli absolwent zamierza wykonywać zawód radcy prawnego, to powinien zdawać na aplikację radcowską³. Ponadto autorzy założyli, że poziom świadomości studentów dotyczący znajomości zawodów prawniczych oraz modelu swojej kariery zawodowej jest wysoki.

Przedmiot opracowania i wyznaczone cele przesądziły o wyborze struktury pracy i zastosowanych metodach. Struktura monografii jest powiązana z prowadzonymi badaniami ankietowymi. Książka składa się z wprowadzenia, czterech rozdziałów merytorycznych oraz zakończenia. Poszczególne rozdziały zostały wyodrębnione przede wszystkim z uwagi na szczegółowy przedmiot pytań ankietowych z uwzględnieniem kryterium czasu, dotyczy to zwłaszcza dwóch ostatnich rozdziałów.

Rozdział I zawiera prezentację techniki przeprowadzonych badań ankietowych oraz hipotezy badawcze i ich weryfikacje. Ukazano w nim motywy przeprowadzenia analiz, zastosowane w opracowaniu metody badawcze, nawiązując jednocześnie do charakterystyki narzędzia badawczego – ankiety. Przedstawiono także sposób, termin i technikę jej przeprowadzenia oraz adresatów i obszar badawczy. W związku z podstawowym znaczeniem zawodów prawniczych przybliżono, lecz w nowatorskim ujęciu podmiotowo-przedmiotowym, klasyczne zawody z tej grupy. Przedstawiono wykorzystane w opracowaniu źródła, w tym w postaci danych, zwracając uwagę na ich charakter i zróżnicowanie.

Kolejne rozdziały dotyczą analizy danych wynikających z przeprowadzonej ankiety oraz zawierają formułowane na ich podstawie ustalenia i wnioski cząstkowe; wyróżniono trzy obszary będące pochodną brzmienia pytań ankiety. W każdym z tych

---

² E. Łojko, *O roli zawodów prawniczych w dzisiejszym społeczeństwie*, „Palestra” 1997, nr 3–4, s. 52 oraz zob. szerzej *Zawody prawnicze*, red. T. Gardocka, J. Sobczak, Toruń 2010.

³ A. Fermus-Bobowiec, S. Pilipec, *Aplikacyjna ścieżka dostępu do zawodu radcy prawnego – piecza samorządu radców prawnych a sfera kompetencji państwa*, [w:] *Samorządy w procesie decentralizacji władzy publicznej*, red. M. Chrzanowski, J. Sobczak, Lublin 2017, s. 213–228.

rozdziałów zawarte zostały także tabele oraz wykresy słupkowe lub kołowe – w zależności od charakteru pytania ilustrujące zgromadzone dane, co ułatwia zapoznanie się z nimi. Do wybranych pytań dołączono także wykresy porównawcze stanowiące zestawienie danych.

Rozdział II obejmuje analizę podstawowych danych socjodemograficznych stanowiących tzw. metryczkę. Ujęte zostały w niej pytania częstokroć spotykane w ankietach, a więc o płeć, miejsce zamieszkania czy wiek respondentów. Jednocześnie z uwagi na przedmiot prowadzonych badań i adresatów ankiety zawarte zostały w niej pytania, które można określić jako „wyspecjalizowane”, lecz kształtujące obraz badanych. Dotyczy to pytania o rok studiów na kierunku prawo oraz o studiowanie równoległe do prawa innego kierunku wraz z posiłkowym pytaniem uściślającym w razie odpowiedzi pozytywnej. Istotne jest, że dane dotyczące płci lub roku studiów zostały dodatkowo przy wybranych przez autorów pytaniach zastosowane jako czynnik porównawczy w dalszych rozdziałach opracowania. Umożliwiło to ustalenie tożsamości czy podobieństwa wyników albo wykazanie rozbieżności odpowiedzi.

Kolejne dwa rozdziały skupiają się na analizie opinii studentów, wyrażonych w odpowiedziach ankiety, lecz dotyczących dwóch różnych przedziałów czasowych. Rozdział III dotyczy materii powiązanej czasowo z okresem studiów. Ukazano w nim odpowiedzi w ujęciu liczbowym i procentowym na pytania dotyczące m.in. zainteresowań określoną gałęzią prawa czy wykonywania przez członków najbliższej rodziny zawodów prawniczych. W rozdziale tym przedstawiono także odpowiedzi na szczególnie interesujące autorów pytanie o darzenie prestiżem przez studentów prawa poszczególnych zawodów prawniczych.

Natomiast rozdział IV odnosi się do analizy opinii studentów dotyczących okresu po zakończeniu studiów. Jest to rozdział o podstawowym dla opracowania znaczeniu, zaś zawarte w nim treści mają istotny wpływ na formułowanie wniosków. Pytania ankiety, odpowiedzi na które są rozpatrywane w tej części, dotyczą przykładowo oczekiwań zarobkowych po zakończeniu studiów czy zamiaru wyjazdu za granicę. Zaprezentowano i omówiono w nim także odpowiedzi na pytania o cechy decydujące o poszukiwaniu pracy w zawodzie prawnika oraz o zamiar wykonywania konkretnych zawodów, ze szczególnym uwzględnieniem poszczególnych zawodów prawniczych.

Autorzy nie poprzestali jedynie na ukazaniu wyników i interpretacji danych wynikających z ankiety. W związku z przedmiotem badań skupiającym się na perspektywach zawodowych studentów prawa UMCS poszerzono analizę. Logiczną konsekwencją było pozyskanie i zaprezentowanie, w wybranym zakresie, danych udostępnianych przez poszczególne samorządy zawodowe i Krajową Szkołę Sądownictwa i Prokuratury. Analiza ta pozwoliła także na zbadanie losów absolwentów WPiA UMCS w zakresie realizacji zamierzeń ujawnionych w poprzednich badaniach w roku akademickim 2016/2017. Dodatkowo zestawiono najnowsze wyniki badań z porównywalnymi danymi pochodzącymi z innych analiz, także o zasięgu ogólnopolskim, co pozwoliło autorom wysunąć wnioski ogólne.

W zakończeniu zawarto podsumowanie i ocenę przeprowadzonego przez studentów zrzeszonych w kołach naukowych ankietowego projektu badawczego. Istotnym elementem jest odniesienie do sformułowanych we wstępnej części opracowania hipotez badawczych. Przeprowadzona na podstawie wyników ankiety, lecz także innych źródeł o zróżnicowanym charakterze, analiza pozwoliła na potwierdzenie tez opracowania oraz wyciągnięcie innych wniosków. Na podstawie zgromadzonych danych stworzono profil typowego studenta prawa UMCS z uwzględnieniem wybranych, podstawowych danych kształtujących ten model.

Praca ma charakter monografii interdyscyplinarnej, w której za pomocą metod badawczych stosowanych w szeroko pojętych naukach prawnych dokonano interpretacji wyników badań empirycznych przeprowadzonych przez studentów oraz wykorzystano różnego rodzaju dane statystyczne i akty normatywne regulujące prawne aspekty funkcjonowania poszczególnych zawodów prawniczych. Zatem w opracowaniu przeprowadzono analizę materiału empirycznego przy zastosowaniu metod badawczych używanych w prawoznawstwie: metody dogmatycznej (formalno-dogmatycznej, logiczno-językowej), komparatystycznej (prawno-porównawczej) oraz statystycznej⁴.

Ze względu na interdyscyplinarny charakter opracowania zastosowano także metodę porównawczą w zakresie zestawienia różnych danych statystycznych pochodzących: z Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury, Ministerstwa Sprawiedliwości, badań Centrum Badania Opinii Społecznej, Europejskiego Stowarzyszenia Studentów Prawa (ELSA) oraz Głównego Urzędu Statystycznego. Ponadto analizując całokształt uzyskanych danych, porównano je w określonym zakresie z badaniami ankietowymi z roku akademickiego 2016/2017 zaprezentowanymi w Raporcie⁵. Dotyczy to przykładowo zainteresowań studentów prawa określoną gałęzią prawa czy wskazania cech decydujących przy poszukiwaniu pracy w zawodzie prawnika. Porównano także wyniki odpowiedzi na dwa niezwykle istotne pytania – o to, który z wymienionych zawodów chcieliby wykonywać ankietowani, oraz o prestiż zawodów prawniczych. Powyższe służyło ustaleniu, czy w świadomości studenckiej nastąpiła zmiana w odniesieniu do preferencji zawodowych studentów kierunku prawa na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.

Przyjęte założenia badawcze oraz zastosowane metody wpłynęły na dobór źródeł. Z uwagi na cele i charakter opracowania niezwykle ważnym i unikalnym materiałem były dane uzyskane na podstawie zastosowanego narzędzia badawczego – ankiety przeprowadzonej wśród studentów prawa UMCS. Posiłkowano się także innymi źródłami o zróżnicowanym charakterze, co obrazuje interdyscyplinarny charakter

---

⁴ Zob. szerzej Rozdział I pkt 3 *Metody badawcze stosowane w prawoznawstwie*, [w:] G.L. Seidler, H. Groszyk, A. Pieniążek, *Wprowadzenie do nauki o państwie i prawie*, Lublin 2010, s. 19–23.

⁵ M. Kępa, S. Pilipiec, *Preferencje zawodowe studentów prawa. Raport z badania*, Lublin 2018, powoływany dalej jako Raport z 2018 r.

opracowania. Były to inne dane odnoszące się do badanego zakresu, lecz o szerszym, ogólnopolskim zasięgu, a więc przykładowo darzenia prestiżem zawodów prawniczych lub zamiaru ich wykonywania przez studentów prawa różnych uczelni. Analizowano także dane w zakresie przystępowania do egzaminów wstępnych na poszczególne aplikacje prawnicze udostępniane przez KSSiP, Ministerstwo Sprawiedliwości oraz samorządy zawodowe. Dla ukazania szerszego obrazu badanych zjawisk sięgnięto również do danych udostępnianych przez GUS i CBOS, co umożliwiło dokonanie porównań i na tej podstawie wyciągnięcie ogólnych wniosków. Ponieważ opracowanie ma charakter socjologiczno-prawny, istotnym źródłem były akty prawne na czele z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej⁶ określającą podstawowe zasady funkcjonowania państwa i samorządów, także samorządów zawodowych, działalność poszczególnych organów władzy, w tym sądowniczej, prawa i obowiązki obywateli. Źródłem były także właściwe ustawy normujące poszczególne zawody prawnicze.

Wykorzystano również literaturę przedmiotu w postaci opracowań książkowych, w tym komentarzy i artykułów dotyczących podejmowanej tematyki. W tym zakresie stwierdzić należy, że – mimo iż problematyka samych zawodów prawniczych jest obszernie omówiona w literaturze – brak jest jednocześnie opracowania opartego na podobnych, tak szerokich badaniach. Monografia nie ma jednocześnie charakteru jedynie lokalnego. Pomimo że opiera się w podstawowym zakresie na danych wynikających z przeprowadzonej wśród studentów prawa UMCS ankiety, to dane te są ukazywane na szerszym, porównawczym tle. Jednocześnie z zestawienia uzyskanych z różnych źródeł danych – co podnosi poziom obiektywizmu i potwierdza zasadność poczynionych ustaleń – wynikają wnioski zbieżne z wpływającymi z danych z analizowanej ankiety. Pozwala to formułować wnioski ogólniejsze. W tym zakresie zaprezentowana monografia stanowi wypełnienie luki w literaturze poświęconej zawodom prawniczym, lecz w ujęciu socjologiczno-prawnym, opartym na badaniach w zakresie perspektyw zawodowych. Jej walorem jest rozpatrywanie preferencji zawodowych studentów prawa, lecz nie abstrakcyjnych, a konkretnych – studentów prawa UMCS z jednoczesnym ukazaniem ich na szerszym, ogólnym tle.

Sięgnięto także do orzecznictwa, w tym Trybunału Konstytucyjnego i Sądu Najwyższego, odnoszącego się do zagadnień wchodzących w zakres opracowania. Pośrednio wykorzystano także wiarygodne, w ocenie autorów, źródła internetowe.

Praca obejmuje stan prawny na dzień 31 sierpnia 2020 r.

---

⁶ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 ze zm.), powoływana dalej także jako Konstytucja RP.

ROZDZIAŁ I

METODOLOGIA BADAŃ I HIPOTEZY BADAWCZE

Podstawowym powodem przeprowadzenia badań ankietowych była wynikająca z celów statutowych kół naukowych oraz aktywności pracowników naukowych – opiekunów naukowych kół chęć poszerzenia wiedzy na temat perspektyw zawodowych studentów kierunku prawo studiujących na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Badania pozostawały w związku merytorycznym z zakresem i celami działalności kół naukowych funkcjonujących na Wydziale Prawa i Administracji UMCS. W badaniach wzięły udział trzy takie organizacje działające na Wydziale Prawa i Administracji UMCS.

Najstarszym kołem utworzonym w 1959 r. jest Studenckie Koło Naukowe Prawników UMCS. Koło jest bardzo aktywne, organizuje wiele konferencji naukowych i zjazdów, a także konkursów krasomówczych¹. Ze statutu wynika, że celem Koła jest m.in. pogłębianie wiedzy prawniczej jego członków, przygotowanie ich do pracy w zawodzie prawnika, działanie na rzecz poszerzenia świadomości prawnej, przygotowanie członków do pracy naukowej, a także współpraca z organizacjami o podobnym celu działania oraz działalność na rzecz Wydziału i Uniwersytetu².

Studenckie Koło Naukowe Profesji Prawniczych wśród realizowanych przez siebie zamierzeń wskazuje m.in. rozwój oraz rozpowszechnianie wiedzy z zakresu tematyki wykonywania zawodów prawniczych i administracyjnych, poznawanie i rozwijanie praktycznych aspektów działalności zawodów związanych z wymiarem sprawiedliwości, świadczeniem usług prawniczych czy obsługą administracyjną obywateli. Powyższe cele są realizowane poprzez organizowanie spotkań z przedstawicielami nauki i praktyki oraz prowadzenie badań i opracowywanie publikacji naukowych, a także współpracę z innymi podmiotami, w tym innymi organizacjami studenckimi³.

---

¹ Zob. szerzej A. Bączkowski, S. Chomoncik, M. Chrzanowski, T. Lebowa, W. Witkowski, *Historia Studenckiego Koła Naukowego Prawników UMCS*, Lublin 2011.

² Statut Studenckiego Koła Naukowego Prawników UMCS, <http://www.umcs.pl/pl/statut-i-akty-prawne,11664.htm> (dostęp: 28.07.2020).

³ Statut Studenckiego Koła Naukowego Profesji Prawniczych, <https://www.umcs.pl/pl/studenckie-kolo-naukowe-profesji-prawniczych,9782.htm> (dostęp: 28.07.2020). Koło to zostało powołane

Pod patronatem Okręgowej Izby Radców Prawnych w Lublinie organizowany jest cyklicznie konkurs wiedzy o wykonywaniu zawodu radcy prawnego.

Koło Naukowe Socjologii Prawa propaguje wiedzę prawniczą i socjologiczną zarówno wśród członków Koła, jak i pozostałych studentów. Celem działalności Koła, zgodnie ze statutem, jest także rozwijanie zainteresowań naukowych jego członków, w tym przygotowanie do pracy naukowej oraz popularyzacja wiedzy prawniczej i socjologicznej w środowisku akademickim i poza nim⁴. W związku ze swoimi celami organizuje konferencje naukowe o zasięgu ogólnopolskim⁵ i realizuje różnorodne projekty badawcze⁶. Podkreślić należy fakt, że prowadząc badania, w które zaangażowani są studenci, Koło integruje i wspiera rozwój środowiska akademickiego oraz działa na rzecz Wydziału i Uczelni.

Aktualne badania nawiązują do projektu zrealizowanego przez koło naukowe we współdziałaniu z autorami opracowania w roku akademickim 2016/2017, choć nie są ich prostym powtórzeniem. Zamiar ponownego przeprowadzenia badań, sygnalizowany przez pomysłodawców, został zawarty w Raporcie z badań opublikowanym w 2018 r.⁷

Intencją studentów – członków zarządów kół zaangażowanych w realizację projektu w uzgodnieniu z opiekunami kół – autorami opracowania było przeprowadzenie ponownego badania w takim przedziale czasowym, aby przynajmniej częściowo, co jest związane z oczywistą okolicznością ukończenia studiów i opuszczaniem przez absolwentów uczelni, zostały nim objęte te same osoby, które jako studenci I czy II roku były ankietowane w roku akademickim 2016/2017. Pozwoliło to na ustalenie ewentualnych zmian, jakie zaszły w postrzeganiu przez studentów rzeczywistości społecznej i w konsekwencji ich planów zawodowych. Osoby, które brały udział w badaniach w roku akademickim 2016/2017, studiowały wówczas na I i II roku. Obecnie, po trzech latach, w roku akademickim 2019/2020 studiują odpowiednio na roku IV

---

i zarejestrowane w 2016 r. W swej działalności podjęło wiele inicjatyw, w tym zorganizowało spotkania z praktykami i warsztaty, wyjazdy studyjne do: Sądu Najwyższego, Krajowej Rady Sądownictwa, Krajowej Izby Radców Prawnych, Naczelnego Sądu Administracyjnego czy Krajowej Szkoły Administracji Publicznej. W imieniu Koła podpisano także porozumienie o współpracy z Fundacją Okręgowej Izby Radców Prawnych w Lublinie „Znam Prawo”.

⁴ Statut Koła Naukowego Socjologii Prawa, <http://www.umcs.pl/pl/kolo-naukowe-socjologii-prawa,9780.htm> (dostęp: 28.07.2020). Koło powstało w semestrze letnim 2015 r. z inicjatywy studentów Prawa widzących w przestrzeni publicznej i środowisku studenckim zainteresowanie problematyką społecznego działania prawa i aspektami kultury prawnej. Koło prowadzi badania społeczne, współpracując z pracownikami naukowymi WPIA UMCS.

⁵ Cykliczną konferencją jest np. organizowana przez koło co roku ogólnopolska konferencja pt. „Społeczne i etyczne dylematy prawa”.

⁶ Ostatnim samodzielnym projektem badawczym koła były badania studentów WPIA UMCS pt. „Świadomość studentów prawa w zakresie wykonywania zawodu radcy prawnego”. Efektem badań jest publikacja: S. Pilipiec, K. Niewęglowski, P. Patoleta, *Awareness among the Students of Law within the Scope of Working as an Attorney-at-Law*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2019, vol. 28 (1), s. 117–131.

⁷ M. Kępa, S. Pilipiec, *op. cit.*, s. 98–99.

i V. Jednocześnie na podkreślenie zasługuje fakt, iż dla obecnych studentów I, II i III roku jest to pierwsze badanie mające na celu ustalenie ich oczekiwań i preferencji składających się na perspektywy zawodowe.

Dodatkowym celem badań była chęć dostrzeżenia ewentualnych zmian w świadomości, zainteresowaniach (zawodowych aspiracjach) i preferencjach (planowanej ścieżce kariery zawodowej) studentów prawa w związku z reformą wymiaru sprawiedliwości. Istotne wydają się zagadnienia związane z wprowadzanymi, niekiedy kontrowersyjnymi zmianami w systemie sądownictwa, w tym w zakresie struktury Sądu Najwyższego czy też zmiany w sposobie powoływania na stanowiska kierownicze w sądach przewodniczących wydziałów oraz prezesów, a także zmiany dotyczące Krajowej Rady Sądownictwa odgrywającej zasadniczą rolę w procesie powoływania kandydatów na stanowiska sędziowskie.

Wskazać także należy – jako uwagę ogólniejszej natury – na zmienność systemu prawa czy szerzej porządku prawnego. Potrzeba uchwalania nowych aktów prawnych oraz zmiany już obowiązujących jest „normalnym” zjawiskiem związanym ze zmianami społecznymi i kształtowaniem się nowego ładu społecznego. Dodatkowo rozwija się katalog praw człowieka, upowszechniają się nowe sposoby rozwiązywania konfliktów związane z alternatywnymi sposobami rozstrzygania sporów, np. z mediacją. Ponadto następuje rozwój technologiczny i powstają nowe role prawników⁸. Odnosząc te zmiany do sytuacji studentów, podkreślić trzeba, że zmiany w systemie prawnym dotyczyły także podstawowych aktów prawnych rangi ustawowej normujących funkcjonowanie uczelni wyższych. Uchwalona została i weszła w życie nowa, przywoływana już ustawa Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, a w konsekwencji zmiany uległy także przepisy prawne wewnętrznie obowiązujące normujące funkcjonowanie Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie⁹. Zmiany dotyczyły również studentów, w zakresie ich praw i obowiązków, w związku z uchwaleniem nowego regulaminu studiów¹⁰. Zmiany systemu prawa (zarówno norm powszechnie, jak i wewnętrznie obowiązujących) bezpośrednio wpływają na postawy wobec prawa, co rzutuje na autorytet prawa, a więc może również wpływać na postawy studentów¹¹. Natomiast postawy wobec prawa aprobujące normy prawne takie jak legalizm,

⁸ Zob. szerzej: R. Susskind, *Koniec świata prawników. Współczesny charakter usług prawniczych*, Warszawa 2010.

⁹ Statut Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie z dnia 29 maja 2019 r., <https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2019/0612/134020-statut-umcs-29-05-2019-www.pdf> (dostęp: 28.07.2020).

¹⁰ Uchwała Nr XXIV-26.5/19 Senatu Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie z dnia 24 kwietnia 2019 r. w sprawie regulaminu studiów, <https://www.umcs.pl/pl/regulamin-studiow,2-500,uchwala-nr-xxiv-26-5-19-senatu-universytetu-marii-curie-sklodowskiej-w-lublinie-z-dnia-24-kwietnia-2019-r-w-sprawie-regulaminu-studiow,80161.htm> (dostęp: 28.07.2020), powoływana dalej jako Regulamin studiów UMCS.

¹¹ S. Pilipiec, P. Szreniawski, *Autorytet prawa jako element budowy ładu społecznego w państwie*, [w:] *Z problematyki socjologicznej prawa i administracji*, red. S. Pilipiec, P. Szreniawski, Lublin 2016, s. 17 i n.

konformizm czy oportunizm oraz postawy nieaprobujące norm prawnych takie jak negatywizm, nonkonformizm czy grupa postaw dewiacyjnych mają zasadniczy wpływ również na postrzeganie zawodów prawniczych i chęć ich wykonywania¹².

Kolejnym ważnym powodem badań jest analiza zmiany trendu w preferencjach zawodowych w świadomości studentów. Świadomość związana jest z wiedzą, oceną i postawą badanego studenta przede wszystkim w stosunku do określonego zawodu prawniczego. Mając określoną świadomość, można wskazać na pewne cechy zawodu, określić wymagania, uprawnienia. Ponadto można opisać drogę prowadzącą do uzyskania uprawnień, a przez to ukazać trudność w ich uzyskaniu i w wykonywaniu danego zawodu oraz określić poziom jego prestiżu. Kolejne lata edukacji zmieniają opinie studentów, wraz z wiedzą kształtują się ich oczekiwania oraz sama świadomość dotycząca wykonywania zawodów prawniczych¹³.

Powyższe czynniki uzasadniające powtórzenie projektu badawczego zgodne są z ogólną tendencją naukową stanowiącą o komunikowalności i powtarzalności badań. Badanie, którego nie da się powtórzyć (replikować), nie zasługuje na miano badania naukowego¹⁴. Badania przeprowadzone przez autorów miały charakter empiryczny. Badania takie wykonywane są określoną, wybraną metodą. Za metody badawcze uznaje się przede wszystkim typowe, powtarzalne sposoby zbierania, opracowywania, a w dalszej kolejności analizy i interpretacji danych empirycznych, które służą do uzyskiwania możliwie maksymalnie (optymalnie) uzasadnionych odpowiedzi na stawiane pytania¹⁵. Wymagają one w pierwszej kolejności zgromadzenia danych empirycznych, a więc zdobytych w drodze bezpośredniego kontaktu z badaną rzeczywistością społeczną. Ponadto służą poszukiwaniu społecznych i psychologicznych czynników, które warunkują ludzkie zachowania¹⁶.

W tym miejscu poczynić należy istotną uwagę ogólniejszej natury dotyczącą porównywania obecnych i wcześniej zgromadzonych danych ujętych w Raporcie z 2018 r. Porównywanie wyników dotyczy pytań tożsamyh, niekiedy zachowały one swoje wcześniejsze brzmienie. W odniesieniu do innych, w treści których zaszły zmiany, każdorazowo wskazano różnice w brzmieniu pytania, a także w miarę możliwości przyczyny, dla których zostały one wprowadzone. W dalszej kolejności dokonano ewentualnego porównania wyników przy ustaleniu, iż – pomimo wprowadzonej zmiany – uzyskane wyniki są porównywalne. Szczegółowe uwagi dotyczące brzmienia poszczególnych pytań zawarte zostały w dalszych częściach opracowania przy rozważaniach odnoszących się do analizy wyników. Dodatkowo w badaniach przepro-

¹² Szerzej na temat postaw wobec prawa zob. S. Pilipiec, P. Szreniawski, *Socjologia administracji. Zarys wykładu*, Toruń 2013, s. 161–163.

¹³ Ankietowany student z I roku użył pojęcia „komornictwo”.

¹⁴ J.M. Brzeziński, *Wprowadzenie*, [w:] *Metodologia badań społecznych. Wybór tekstów*, red. *idem*, Poznań 2011, s. 10.

¹⁵ Tak S. Nowak, *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 2007, s. 22.

¹⁶ L. Sołoma, *Metody i techniki badań socjologicznych. Wybrane zagadnienia*, Olsztyn 2002, s. 29.

wadzonych w roku akademickim 2016/2017 oraz 2019/2020 brały udział różne pod względem liczebności grupy studentów, co w dalszej części zostało omówione wraz z podaniem przyczyn takiego stanu rzeczy. Podstawowymi powodami są: przeniesienie przeprowadzenia ankiet z ćwiczeń na wykłady, na których zazwyczaj nie są prowadzone lub sprawdzane listy obecności, oraz przede wszystkim dobrowolność ankiety. W związku z tym porównywanie wyników będzie dotyczyło jedynie danych procentowych, gdyż wielkości liczbowe nie były w tym wypadku istotne.

Z przedstawionymi powyżej celami badań związane są pytania badawcze i sformułowane na ich podstawie hipotezy badawcze. Pierwszym pytaniem, na które autorzy badań postanowili znaleźć odpowiedź, jest pytanie: Jak wygląda świadomość studentów w zakresie wiedzy i oceny, rzutuująca na ich postawę w zakresie gotowości do wyboru określonego zawodu? Następnie analizie zostanie poddane to, czy świadomość ta zmieniła się w przeciągu kilku lat od przeprowadzenia poprzednich badań? Kolejne zagadnienie dotyczy tego, czy nastąpiły zmiany w zakresie prestiżu zawodów prawniczych oraz preferencji zawodowych studentów prawa, rozumianych jako wybór potencjalnego zawodu, formy jego wykonywania oraz oczekiwanych zarobków? A zatem – czy pojawił się jakiś nowy trend w perspektywach zawodowych studentów prawa? W oparciu o powyższe pytania sformułowano hipotezy badawcze.

Twierdzenia empiryczne to takie, których prawdziwość (zasadność) orzeka się na podstawie bezpośredniej lub pośredniej obserwacji rzeczywistości. Twierdzenia takie mogą być formułowane *ex post*, w wyniku zetknięcia badacza z rzeczywistością. W przypadku, gdy są formułowane przed badaniem, przybierają postać hipotez, zaś celem badania jest rozstrzygnięcie, czy są one prawdziwe, czy fałszywe. W zależności od tego, czy obserwacje wystarczą do uzasadnienia prawdziwości danej hipotezy, czy też do jej odrzucenia, istnieją hipotezy weryfikowalne (potwierdzalne) bądź falsyfikowalne (obalalne)¹⁷. W literaturze przedmiotu hipotezą nazywa się przypuszczenie wysunięte w celu objaśnienia jakiegoś zjawiska, którego prawdziwość lub fałszywość rozstrzyga się na podstawie danych zdobytych w określony sposób¹⁸. Ponadto hipoteza, rozumiana jako propozycja odpowiedzi na pytanie zawarte w problemie badawczym, powinna być empirycznie sprawdzalna¹⁹. Hipoteza to twierdzenie spełniające określone wymogi formalne, lecz dotychczas nieuzasadnione w stopniu należyтым. Wymogi formalne dotyczą, z jednej strony tego, aby była ona empirycznie rozstrzygalna na podstawie obserwacji, co ma prowadzić do jej uznania lub odrzucenia. Z drugiej natomiast strony konieczne jest, aby była sformułowana za pomocą uniwersalnych terminów określonej dyscypliny naukowej. Finalnie w toku obserwacji rzeczywistości, której twierdzenie dotyczy, mogą zostać uzyskane wyniki wystarczające

¹⁷ S. Nowak, *op. cit.*, s. 206.

¹⁸ L. Sołoma, *op. cit.*, s. 43–44.

¹⁹ H. Grabowski, *Wykłady z metodologii badań empirycznych*, Kraków 2013, s. 34–35.

dla rozstrzygnięcia sformułowanych zagadnień²⁰. W badaniach, które miały właśnie charakter empiryczny, przyjęto hipotezy badawcze, rozumiane jako przypuszczalna zależność badanego zjawiska od innych badanych zjawisk²¹.

Pierwsza hipoteza zakłada, że zainteresowania studentów i pewne wyobrażenie o potencjalnym wymarzonej zawodzie prawniczym wpływa bezpośrednio na zamiar jego wykonywania, czyli że określony poziom świadomości wpływa na zamiar budowania modelu własnej kariery zawodowej. Z badań przeprowadzonych w roku akademickim 2016/2017 wynika, że spośród zawodów prawniczych zawód sędziego łączy jest z największym prestiżem przez studentów kierunku prawo studiujących na Wydziale Prawa i Administracji UMCS²². Przeprowadzana w niniejszych badaniach procedura badawcza wpływa zatem na hipotezę drugą, która jest próbą weryfikacji lub falsyfikacji założenia, iż po kilku latach, mimo różnych perturbacji politycznych z wymiarem sprawiedliwości i samym zawodem sędziego, nadal największym poważaniem studenci darzą zawód sędziego. W poprzednich badaniach z roku 2016/2017 błędnie zakładano, że zamiar wykonywania określonego zawodu prawniczego będzie wykazywał zależność od czynnika w postaci darzenia prestiżem danego zawodu prawniczego. Z Raportu z 2018 r. wynika, że najbardziej preferowanym zawodem był nie zawód sędziego (mimo jego największego prestiżu), lecz zawód radcy prawnego oraz – przy niedużej różnicy pomiędzy nimi – zawód adwokata²³. Zatem trzecia hipoteza przedmiotowych badań dotyczy potwierdzenia bądź zaprzeczenia, że nadal, po kilku latach od poprzednich badań najpopularniejszym zawodem w zakresie woli jego wykonywania jest profesja radcy prawnego.

Badania przeprowadzono metodą ankietową. W jej ramach ankietą jest techniką gromadzenia informacji, która polega na anonimowym wypełnieniu przez badanego specjalnego kwestionariusza w obecności lub częściowo bez obecności ankietera²⁴. W przedmiotowych badaniach technika badawcza polegała na przeprowadzeniu zestandaryzowanego badania w formie ankiety kwestionariuszowej. Opracował ją zespół składający się z pracowników naukowych i studentów. Studenckie Koło Naukowe Prawników reprezentował Prezes Koła Krzysztof Niewęgłowski (w roku akademickim 2019/2020) oraz Prezes Koła Aleksandra Grzyb (w roku akademickim 2018/2019), Studenckie Koło Naukowe Profesji Prawniczych – Prezes Koła Filip Wolski (w roku 2018/2019), Koło Naukowe Socjologii Prawa – Prezes Koła Patryk

²⁰ S. Nowak, *op. cit.*, s. 207.

²¹ J. Wódz, *Socjologia dla prawników i politologów*, Warszawa 2000, s. 155–156.

²² M. Kępa, S. Pilipiec, *op. cit.*, s. 47–48.

²³ *Ibidem*, s. 40–41.

²⁴ Szerzej na temat badań stosowanych w socjologii prawa zob. A. Pieniążek, M. Stefaniuk, *Socjologia prawa. Zarys wykładu*, Warszawa 2014, s. 119 i n. Zbliżoną, choć nie tożsamą, metodą jest wywiad kwestionariuszowy, tj. wywiad przeprowadzany za pomocą ustalonej z góry listy pytań jednakowych dla wszystkich, zazwyczaj licznych respondentów – tak J. Lutyński, *Metody badań społecznych. Wybrane zagadnienia*, Łódź 1994, s. 152.

Patoleta (w roku 2018/2020). Jednocześnie jej treść była konsultowana i opiniowana przez opiekunów naukowych kół – dr Monikę Kępcę (Studenckie Koło Naukowe Profesji Prawniczych) i dra Sławomira Pilipca (Koło Naukowe Socjologii Prawa). Ostateczne brzmienie pytań i możliwych do wyboru odpowiedzi zostało ustalone przez zespół studencki, co miało na celu zapewnienie studentom swobody badań naukowych.

Projektując badania społeczne, należy odnieść się do stosowanych narzędzi badawczych. W poprzednich badaniach w roku akademickim 2016/2017, zakończonych Raportem z 2018 r., stosowano do gromadzenia danych metodę ankiety, natomiast w wyniku ich opracowania powstała monografia. Zarówno poprzednie, jak i obecne badania miały charakter badań stosowanych (użytkowych), gdyż powinny zaspokoić potrzeby społeczne poprzez dostarczenie informacji o stanowisku opinii publicznej w jakiejś kwestii. W przypadku obecnego projektu są to perspektywy zawodowe studentów prawa. Ponadto w najnowszych badaniach istotnym, godnym zauważenia czynnikiem było nie tylko ponowne przeprowadzenie ankiet, lecz także wyeliminowanie dostrzeżonych na etapie analizy i wyciągania wniosków nieściśłości i poprawa drobnych błędów w poprzednio stawianych pytaniach. Dodatkowo w aktualnych badaniach o charakterze ilościowym zostały ujęte nowe treści i obszary, które uprzednio nie zostały uwzględnione w ankiecie. Jednocześnie pytania ankietowe niezależnie od ich formy – otwartej, zamkniętej lub wielokrotnego wyboru – dotyczą trzech obszarów²⁵. Pierwszy z nich, poruszany w poleceniach umieszczonych – zgodnie z metodologią prowadzenia badań socjologicznych²⁶ – na końcu ankiety i dodatkowo wyróżnionych graficznie, obejmuje tzw. metryczkę. Pozwala ona na wykorzystanie danych na temat respondentów do przeprowadzania jeszcze bardziej dokładnej i zaawansowanej analizy zgromadzonych informacji. Zawarte są w niej elementy obejmujące podstawowe dane socjotechniczne, w tym wiek, płeć oraz miejsce zamieszkania. Pozostałe dwa bloki pytań, choć nie są wyraźnie oddzielone, a nawet w treści ankiety częściowo się przeplatają, zostały wyróżnione ze względu na kryterium czasu. Dotyczą one opinii studentów odnoszących się do okresu związanego ze studiami oraz odrębnie do opinii i oczekiwań po zakończeniu studiów prawnych. Jak podniesiono we wprowadzeniu, powyższe trzy zasadnicze części zostały także wyodrębnione w opracowaniu poprzez ujęcie analizy poszczególnych pytań w trzech odrębnych rozdziałach.

²⁵ Zob. też S. Nowak, *op. cit.*, s. 31 i n.

²⁶ W najnowszych badaniach autorzy umieścili metryczkę na końcu ankiety, aby prośba o podanie danych osobowych na początku nie wpłynęła na jej wynik czy też nie zmieniła odbioru dalszej części badania przez ankietowanych studentów. Oczywiście w niniejszej monografii podstawowe cechy społeczno-demograficzne badanych prezentowane są przed analizą wyników badań. Podejście to zgodne jest z metodologią prowadzenia badań, E. Łojko, *Dlaczego warto badać studentów prawa*, [w:] *Studenci prawa o studiach i perspektywach zawodowych*, red. eadem, Warszawa 2011, s. 15.

Ankieta składała się z 22 pytań, w tym zawierała metryczkę, w której zostały uwzględnione pytania o podstawowe dane ewidencyjne ankietowanych (płeć, miejsce zamieszkania, wiek, rok studiów oraz równoległe studiowanie na kierunku innym niż prawo) oraz pytania merytoryczne stanowiące istotę badania²⁷. Niemal połowa z nich była zamknięta (10), a ponad połowa – otwarta (12). Pytania drugiego typu poza możliwością dokonania wyboru uwzględniały także udzielenie innej, nieprzewidzianej w ankiecie odpowiedzi. Wśród nich zawarto także kilka pytań wielokrotnego wyboru (3). Zamieszczenie pytań wielokrotnego wyboru oraz pytań otwartych utrudniło wstępny etap porządkowania danych i grupowania odpowiedzi. Jednocześnie umożliwiło badanym udzielanie odpowiedzi zgodnych z ich intencją i w związku z tym pozytywnie wpłynęło na rzetelność uzyskanych danych, a w konsekwencji – wniosków płynących z przeprowadzonych badań. Nowością w stosunku do wcześniej przeprowadzonego badania były pytania otwarte, które zbudowane zostały jako zakładające określone porządkowanie czy też stopniowanie odpowiedzi przez badanych. Dotyczyło to zarówno hierarchizowania samodzielnie wskazanych odpowiedzi, jak i dokonania gradacji, porządkowania wartości wskazanych w ankiecie.

Na omówienie zasługuje także sposób przeprowadzenia badań i ich przebieg w ujęciu technicznym. Odwołując się ponownie do badania prowadzonego w roku akademickim 2016/2017, skorzystano z nabytych wówczas doświadczeń, co już jest elementem realizacji procesu kształcenia uniwersyteckiego oraz odpowiada celowi działalności kół naukowych. Niezmieniony pozostawiono zasadniczy teren prowadzenia ankiet stanowiący istotny aspekt badań naukowych poprzez dobór instytucji, gdzie zostały one przeprowadzone. Jest nią Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, a w jego ramach Wydział Prawa i Administracji. Wybór terenu badań jest w pełni zrozumiały i uzasadniony – zarówno ze względów merytorycznych, jak i pragmatycznych. Koła naukowe prowadzące badania działają na Wydziale Prawa i Administracji UMCS, a jednocześnie uzyskanie odpowiedzi ankietowych na wydziałach prawa innych uczelni w Polsce byłoby trudne do zrealizowania w ramach działalności wskazanych organizacji studenckich. Co więcej, podkreślić należy, że wybór terenu badań pozostaje w związku ze zmianami strukturalnymi na UMCS-ie, a zatem również na WPiA, i powstaniem Instytutu Nauk Prawnych (pion badań naukowych) oraz pozostawieniem w strukturze uczelni Wydziału Prawa i Administracji (pion dydaktyczny)²⁸. Zatem instytucją firmującą projekt – oprócz poszczególnych kół naukowych – jest zarówno WPiA, jak i Instytut Nauk Prawnych. W doktrynie podkreśla się, że

---

²⁷ Szerzej na temat metryczki, jej umiejscowienia w ankiecie, znaczenia, rodzajów zawartych w niej pytań por. P. Daniłowicz, P.B. Sztabiński, *Propozycje pytań metryczkowych*, Warszawa 1977.

²⁸ Akceptację przeprowadzenia badań uzyskano zarówno od Dziekan WPiA, prof. dr hab. Anny Przyborowskiej-Klimczak, jak i od Dyrektora Instytutu Nauk Prawnych, prof. dra hab. Leszka Leszczyńskiego.

dobór takiej instytucji jest bardzo ważny. Jej autorytet i prestiż uwiarygodniają badania w środowisku, w którym są przeprowadzane, co wpływa na ich powodzenie²⁹.

Zmianie uległ sposób przeprowadzenia badań. W roku akademickim 2016/2017 odbywały się one w poszczególnych grupach ćwiczeniowych, natomiast obecnie na wykładach z przedmiotów podstawowych. Wynikało to z kilku względów. Po pierwsze, obecne badania zostały przeprowadzone w ramach wykładów stanowiących jedną z form zajęć dydaktycznych, udział w której stanowi obowiązek studenta zgodnie z Regulaminem studiów UMCS³⁰. Po drugie, wtórnym, lecz ważnym argumentem, przemawiającym za prowadzeniem badań w taki sposób, było ich uproszczenie. Przeprowadzenie ankiety na wykładach oznaczało konieczność udziału ankierów w badaniu na pięciu wykładach prowadzonych dla poszczególnych lat studiów, nie zaś odrębnie w poszczególnych grupach ćwiczeniowych, których liczba waha się w zależności od roku studiów od 8 do 10, co oznaczałoby konieczność przeprowadzenia około 40 do 50 czynności ankierskich.

Zauważyć także należy, iż na poszczególne pytania zawarte w ankiecie uzyskano odmienną liczbę odpowiedzi. Wynika to z dwóch podstawowych względów. W pierwszej kolejności jest to oczywiste przy pytaniach przewidujących możliwość wielokrotnego wyboru. Dodatkowo z uwagi na to, że adresatami badań były jedynie osoby, które wyraziły wolę udziału w nich, ankieta miała charakter dobrowolny. W konsekwencji także przy poszczególnych pytaniach jednokrotnego wyboru występuje zróżnicowana, choć nieznacznie, liczba odpowiedzi. W dalszej części opracowania, przy prezentacji i analizie odpowiedzi do odrębnych pytań ankiety zostały ujęte szczegółowe informacje w tym zakresie.

Jednocześnie pewnej zmianie uległ krąg adresatów ankiet. Podmiotem badań byli tylko studenci studiujący w trybie studiów stacjonarnych. Podstawowym powodem wyboru takiej grupy badanych był niewielki udział studentów niestacjonarnych w ogólnej liczbie studentów³¹. Ponadto liczba studentów studiujących w trybie niestacjonarnym (zaocznym i wieczorowym) wykazuje tendencję malejącą. Grupa ta stanowi niewielki procent wszystkich studentów prawa. W związku z powyższymi czynnikami zdecydowano o przeprowadzeniu badań jedynie na grupie uczestników studiów stacjonarnych. Adresatami ankiety byli studenci prawa wszystkich lat studiów kształcący się w trybie stacjonarnym na WPiA UMCS. W roku akademickim 2019/2020, w którym prowadzono badanie, studentów takich było 1 295³².

²⁹ J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 2010, s. 192.

³⁰ Regulamin studiów UMCS – § 13 pkt 1 oraz § 26 ust. 3.

³¹ Z danych uzyskanych z Dziekanatu WPiA wynika, że łączna liczba studentów wszystkich lat studiujących w trybie niestacjonarnym w roku akademickim 2019/2020 wynosi 217 osób, co oznacza, iż studium w tym trybie stanowią 14,3% wszystkich studentów kierunku prawo (1 512 osób). Dodatkowo wskazać można, iż w badaniu w roku akademickim 2016/2017 odsetek studentów niestacjonarnych w ogóle badanych wynosił zaledwie 7%, M. Kępa, S. Pilipiec, *op. cit.*, s. 31.

³² Dane uzyskane z Dziekanatu WPiA.

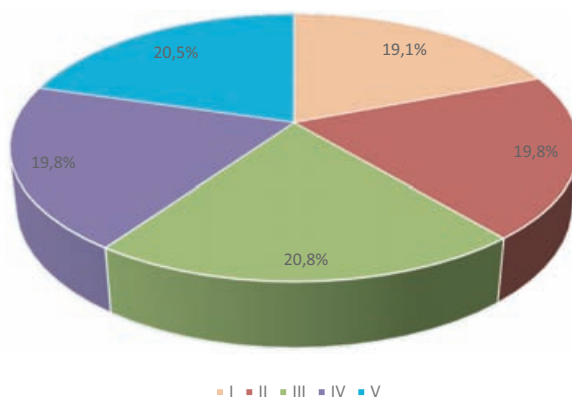

Liczebność poszczególnych roczników na kierunku prawo w trybie stacjonarnym w roku akademickim 2019/2020 z uwzględnieniem płci obrazuje tabela 1. Ukazano także udział procentowy studentów danego roku studiów w ogólnej liczbie studentów. Zilustrowano to na wykresie 1.

Tab. 1. Liczebność poszczególnych roczników na kierunku prawo w trybie stacjonarnym w roku akademickim 2019/2020 z uwzględnieniem płci

Rok studiów	Płeć		Razem	Udział studentów danego rocznika w ogólnej liczbie studentów (%)
	kobiety	mężczyźni		
I	141	106	247	19,1
II	169	88	257	19,8
III	170	100	270	20,8
IV	156	100	256	19,8
V	166	99	265	20,5
Razem	802	493	1 295	100,0

Źródło: opracowanie własne.

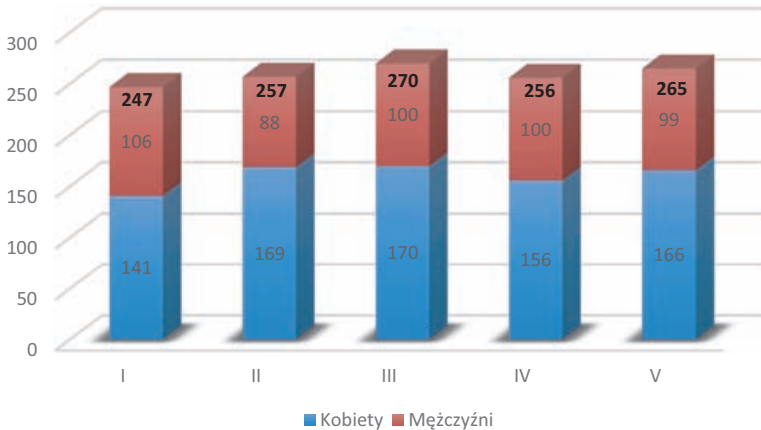

Wykres 1. Udział procentowy studentów danego rocznika w ogólnej liczbie studentów

Źródło: opracowanie własne.

Zestawienie powyższych danych ukazuje, iż liczebność poszczególnych roczników na kierunku prawo nie jest identyczna. Jednocześnie wielkości rozkładają się w sposób zbliżony, zaś różnica pomiędzy rocznikiem najliczniejszym i najmniej licznym wynosi 23 osoby. Powodem tego mogły być przyczyny pierwotne – różne limity przyjęć na studia w poszczególnych latach, a także niezaliczenia poszczególnych lat przez pojedynczych studentów czy też zdarzające się jednostkowo decyzje o przeniesieniu na inny kierunek studiów lub wydział. Zarówno w ogólnej liczbie studentów, jak też na poszczególnych rocznikach dominują kobiety. Spośród 1 295 studiujących 802 to kobiety, co stanowi 62%, natomiast 493 to mężczyźni, co stanowi 38%.

Wykres 2 ukazuje liczebność poszczególnych roczników z podziałem na kobiety i mężczyzn.

Wykres 2. Liczebność poszczególnych roczników prawa z uwzględnieniem płci

Źródło: opracowanie własne.

W badaniach łącznie wzięło udział 681 osób (co stanowi 52,6% ogółu studentów, do których skierowane było badanie) spośród 1 295 studiujących prawo w roku akademickim 2019/2020³³. Zauważyć należy, iż przesunięcie przeprowadzenia badań z ćwiczeń na wykłady nie wpłynęło znacząco na liczbę wypełnionych ankiet³⁴. Powyższe pozwala uznać uzyskany wynik za reprezentatywny, gdyż w badaniach wzięła udział ponad połowa wszystkich studentów kierunku prawo, zaś wyciągnięte na podstawie uzyskanych odpowiedzi wnioski można uznać za trafne³⁵.

Zmianą dotyczącą czasu przeprowadzenia ankiety, postulowaną w Raporcie z 2018 r., było jej przesunięcie z semestru letniego na zimowy³⁶. Umożliwiło to objęcie badaniem znacznej liczby studentów wszystkich lat studiów, w tym zwłaszcza roku V, który w programie studiów nie ma w semestrze letnim zajęć z przedmiotów podstawowych objętych wykładami i ćwiczeniami, a jedynie seminaria magisterskie oraz ewentualnie przedmioty kierunkowe i monograficzne. Tym samym wyeliminowane zostało największe uchybienie organizacyjne, którym obarczony był wcześniejszy projekt badawczy.

³³ Dane uzyskane z Dziekanatu WPiA UMCS.

³⁴ W badaniach w roku akademickim 2016/2017 roku wzięło udział 958 osób, co stanowiło 56,5% ogółu studentów, M. Kępa, S. Pilipiec, *op. cit.*, s. 13.

³⁵ W badaniach przeprowadzonych na Uniwersytecie Warszawskim w roku akademickim 2007/2008 przez zespół E. Łojko ankietowano, ze względów organizacyjno-finansowych, 25% studentów studiujących na I, III i V roku, E. Łojko, *Dlaczego warto badać studentów prawa...*, s. 14.

³⁶ M. Kępa, S. Pilipiec, *op. cit.*, s. 26.

Umożliwiło to dotarcie przez badaczy do większej grupy respondentów, w tym kończących kształcenie uniwersyteckie, którzy powinni mieć najbardziej sprecyzowane plany dotyczące przyszłych perspektyw zawodowych. Tym samym dane uzyskane od tych osób stanowią interesujący i ważny materiał do analizy.

Przystąpienie do wypełniania ankiety, co odpowiada istocie takiego narzędzia badawczego, miało charakter dobrowolny i anonimowy³⁷. Studenci – przedstawiciele poszczególnych kół wcielili się w rolę ankieterów. Do ich zadania należało przeprowadzenie ankiety, czuwanie nad przebiegiem badań, a następnie zebranie zwróconych przez ankietowanych arkuszy. Badanie poprzedzało ustne wprowadzenie ze strony studentów – członków kół naukowych bezpośrednio prowadzących ankietyzację oraz prośba o rzetelne wypełnienie ankiety. Na tym etapie wyjaśniano zarówno cel badania, wskazywano autorów pytań ankietowych, jak i omawiano budowę ankiety oraz sposób jej wypełniania, w tym możliwość udzielenia odpowiedzi „nie wiem”, równoznacznej z brakiem odpowiedzi w pytaniach otwartych. Zwracano uwagę na występowanie pytań jednokrotnego i wielokrotnego wyboru oraz pytań zakładających hierarchizowanie, gradację odpowiedzi. Wprowadzenie ze strony ankieterów zakończone było prośbą o wypełnienie ankiet rzetelnie, w sposób szczerzy, zgodnie z własną wiedzą i przekonaniem.

Podkreślano zarówno dobrowolność udziału, jak i anonimowość badania ankietowego. Właściwym rozwiązaniem było przeprowadzenie badania przez studentów. Z jednej strony była to forma aktywności członków kół. Z drugiej natomiast – przyczyniło się to do uzyskania znacznej liczby ankiet wypełnionych przez studentów. Nieliczne były także ankiety, w których nie zostały zawarte odpowiedzi na pojedyncze pytania, co jest konsekwencją dobrowolności w przystąpieniu do udziału. Wynikać to może z prostego przeoczenia, lecz także z niechęci do odpowiedzi na poszczególne pytania, np. o to, czy w najbliższej rodzinie jest osoba wykonująca zawód prawniczy, lub o oczekiwania zarobkowe. Badanie zostało przeprowadzone w formie papierowej ankiety pisemnej. Każdemu obecnemu na wykładzie studentowi wręczony został przez ankieterów jeden egzemplarz ankiety. Czas wypełniania wynosił około 15–20 minut. Ankieterzy podkreślali, iż studenci, do których się zwrócono, chętnie przystępowali do badania

W badaniach z uwagi na nabyte wcześniej doświadczenie badawcze ustalono podział czynności pomiędzy studentów a pracowników. Wspólnie przyjęto założenia badawcze oraz uzgodniono treść ankiety. Następnie studenci samodzielnie przeprowadzili ankietyzację, a analizą zebranych ankiet zajęli się pracownicy w osobach autorów monografii.

---

³⁷ W literaturze przedmiotu podkreśla się, że zapewniona w ankiecie anonimowość wypowiedzi sprzyja o wiele bardziej szczerym wynurzeniom respondentów niż nawet wywiady, w których występuje zawsze pewne skrupowanie, J. Sztumski, *op. cit.*, s. 190–191.

Przeprowadzone badania wykonano zgodnie z wcześniej zamierzonym planem badawczym. Zarówno studenci, jak i pracownicy działali wspólnie, a uzyskane dane dostarczyły informacji dotyczących sformułowanych problemów badawczych. Autorzy badań zwrócili również uwagę na problemy etyczne występujące w empirycznych badaniach socjologicznych. Często przeszkodą w nich może być pozyskanie świadomej zgody na udział – każdy człowiek ma prawo do nieujawniania informacji o sobie. Jak wskazano wyżej, ankietyzację przeprowadzono na zajęciach, które zgodnie z tradycją akademicką są dobrowolne. Ponadto w badaniach wzięli udział tylko ci studenci z całej populacji Wydziału, którzy wyrazili taką wolę poprzez wypełnienie ankiety. Przy czym studenci przeprowadzający ankietę nie wywierali presji na respondentów. Zatem nie wystąpiła obawa przed odmową badanych, co skłonić mogłoby badaczy do posługiwania się chwytami naruszającymi normy etyczne. Następnie w badaniach zachowano poufność informacji, ankiety były anonimowe, a uczestników badań zapewniono o zachowaniu dyskrecji. Uszanowano również prawo do prywatności. Pytano wprawdzie o kwestie osobiste (dane z metryczki czy pytanie o rodzinę, w kwestii wykonywania przez członka najbliższej rodziny zawodu prawniczego), jednakże nie żądano danych umożliwiających identyfikację poszczególnych osób. Zatem nie mogło to być potraktowane jako próba wkroczenia w sferę życia osobistego respondentów. W związku z tym, że bezpośrednio ankietyzację przeprowadzali również studenci, uczestnicy badań w wyniku zastosowanych technik badawczych nie czuli dyskomfortu oraz nie byli nakłaniani do udziału jako osoby słabsze (studenci zależni od swoich nauczycieli akademickich)³⁸.

Przeanalizowano wyniki przeprowadzonych badań w zakresie sformułowanej pierwszej hipotezy badawczej, zgodnie z którą zainteresowania studentów kierunku prawo WPiA UMCS i pewne wyobrażenie o potencjalnym wymarzonej zawodzie prawniczym wpływa bezpośrednio na zamiar jego wykonywania. Określony poziom świadomości wpływa zatem na zamiar budowania modelu własnej kariery zawodowej. Stwierdzić należy, że hipoteza ta znalazła potwierdzenie w materiale badawczym. Studenci jasno wskazali, że na ich wybór ścieżki zawodowej wpłynęły ich własne zainteresowania, skupiające się na prawie karnym i cywilnym. Natomiast ich kariera zależy przede wszystkim od ich indywidualnych predyspozycji, a praktykować pragną w kancelarii prawnej. Ponadto spośród osób, w których kręgu ktoś z najbliższej rodziny wykonuje zawód prawniczy, ponad połowa wskazała na radcę prawnego i adwokata, a kancelaria jest dla 1/4 studentów (dla osób, które na pytanie „Czy pracujesz w czasie studiów?” udzieliły pozytywnej odpowiedzi) miejscem pracy w czasie studiów. Odnosząc się do drugiej hipotezy, zgodnie z którą po kilku latach, mimo różnych perturbacji politycznych z wymiarem sprawiedliwości i samym zawodem sędziego, nadal największym poważaniem studenci obdarzają zawód sędziego, stwierdzić należy, że hipoteza ta jednoznacznie została potwierdzona. Z badań przeprowadzonych w roku akademickim 2016/2017 wynika, że spośród zawodów prawniczych zawód sędziego

³⁸ L. Sołoma, *op. cit.*, s. 32–36.

łączony jest z największym prestiżem przez studentów kierunku prawo studiujących na WPiA UMCS³⁹. W obecnych badaniach studenci nadal na pierwszym miejscu w zakresie społecznego prestiżu określonego zawodu prawniczego stawiają zawód sędziego. Analizując świadomość prawną, warto zauważyć, że co do zasady jest ona inna wśród studentów prawa niż w całym społeczeństwie. Świadomość ta jako element świadomości społecznej dotyczy nie tylko samego prawa, lecz także ocen, wiedzy i postaw w zakresie wykonywania określonego zawodu prawniczego. Jednocześnie jest zbieżna z opinią większości społeczeństwa, które największym prestiżem wśród zawodów prawniczych darzy zawód sędziego⁴⁰. Studenci prawa z założenia posiadają większą świadomość prawną niż ogół społeczeństwa, a jednocześnie ich świadomość społeczna w zakresie wiedzy, oceny i postawy w stosunku do określonego zawodu prawniczego jest zbieżna z ogólnospołeczną. Trzecia hipoteza jest zarówno podstawą samych badań, jak i tezą opracowania. Zgodnie z nią nadal, po kilku latach od poprzednich badań najpopularniejszym zawodem w zakresie woli jego wykonywania jest profesja radcy prawnego. Ta hipoteza również została potwierdzona. Ogół studentów na pierwszym miejscu wskazał – tak jak w poprzednich badaniach – zawód radcy prawnego.

Odnosząc się do podstawowego przedmiotu badań – preferencji zawodowych studentów prawa, podnieść należy, iż tylko ta grupa po spełnieniu dodatkowych warunków może wykonywać w przyszłości klasyczne zawody prawnicze. Uzasadnia to przybliżenie pojęcia zawodu, zawodu prawniczego oraz przede wszystkim klasycznych zawodów prawniczych. Dodatkowo biorąc po uwagę, że obecne badania stanowią kontynuację projektu badawczego z roku 2016/2017, z którego wynikało, iż około 2/3 wszystkich ankietowanych wówczas studentów wyraziło zamiar wykonywania, według preferencji, zawodów: radcy prawnego, adwokata, prokuratora, sędziego, notariusza i komornika⁴¹, konieczne jest przybliżenie powyższych profesji. Ponadto będzie to przydatne przy analizie innych pytań ankiety dotyczących przykładowo prestiżu zawodów prawniczych czy wykonywania przez członków rodziny zawodów z tej grupy.

Pojęcie zawodu, choć niejednoznaczne, ogólnie jest określane jako wykształcony w ramach społecznego podziału pracy zespół określonych zakresowo prac lub czynności. Jednym z istotnych czynników składających się na tę kategorię jest podejmowanie działań w celu uzyskania zarobku. Uzyskany dochód stanowi podstawę utrzymania się i materialną bazę egzystencji danej osoby i jej rodziny. Do pracy w określonym

³⁹ M. Kępa, S. Pilipiec, *op. cit.*, s. 47–48.

⁴⁰ Na temat klasycznego rozumienia świadomości prawnej zob. J. Czapska, *Psychospołeczne wątki w pracach Marii Boruckiej-Arctowej. Świadomość prawna*, [w:] *Świadomościowy wymiar prawa*, red. M. Dudek, K. Struzińska, Kraków 2017 oraz K. Motyka, *Wpływ Leona Petrażyckiego na polską teorię i socjologię prawa*, Lublin 1993, s. 162 i n.

⁴¹ Szczegółowe wyniki w tym zakresie przedstawiały się następująco: radca prawny – 14,2%, adwokat – 13,4%, prokurator – 13,0%, sędzia – 10,1%, notariusz – 8,0% i komornik – 3,6%; M. Kępa, S. Pilipiec, *op. cit.*, s. 40.

zawodzie potrzebne są umiejętności i wiedza zdobywana w większości przypadków w toku kształcenia. Z reguły czynności składające się na wykonywanie zawodu podejmowane są w sposób ciągły, powtarzalny, nie zaś jedynie okazjonalny, przejściowy⁴².

Również pojęcie zawodu prawniczego może być ujmowane w różny sposób. Na potrzeby prowadzonych rozważań zawód prawniczy ukazany jest w sposób wąski, obejmując jedynie tzw. klasyczne zawody prawnicze. Kryterium ich wyodrębnienia, wyróżnienia pozostaje w związku z przedmiotem prowadzonych badań. Przedstawione zostaną zawody, które mogą być wykonywane wyłącznie przez osoby, które ukończyły studia prawnicze i uzyskały tytuł magistra prawa. Do tej kategorii zalicza się: sędziego, prokuratora, adwokata, radcę prawnego, notariusza oraz komornika⁴³. Podstawowym sposobem uzyskania możliwości wykonywania tych zawodów jest odbycie właściwej aplikacji i zdanie egzaminu. Dodatkowo podkreślić należy, iż te właśnie zawody wskazywane są jako najchętniej wykonywane w przyszłości przez studentów prawa poddanych badaniu. Jest to argument za skupieniem się w dalszych rozważaniach właśnie na takiej grupie klasycznych zawodów prawniczych stanowiących „wielką szóstkę”.

Powyższe zawody prawnicze zostaną przybliżone w ujęciu podmiotowo-przedmiotowym wraz z odwołaniem do Konstytucji RP oraz wskazaniem podstawowych aktów prawnych rangi ustawowej odnoszących się do nich. Ujęcie podmiotowe polegać będzie na przedstawieniu cech, warunków, które musi spełniać osoba, aby mogła wykonywać wskazane, poszczególne zawody prawnicze. Ujęcie przedmiotowe polegać natomiast będzie na przedstawieniu uprawnień, podstawowych zadań wykonywanych przez przedstawicieli każdego z zawodów prawniczych. Ukazane zostaną podejmowane przez nich typowe czynności, a więc to, czym się zajmują. Do obu ujęć składających się na charakterystykę zawodów prawniczych podane zostaną właściwe podstawy ustawowe.

Ustawowe przesłanki, od spełnienia których uzależniona jest możliwość wykonywania określonego zawodu prawniczego, muszą być spełnione kumulatywnie dla każdego z nich. Warto przy tym podkreślić, że część warunków ma charakter wspólny

---

⁴² Za: M. Szydło, [w:] *Konstytucja RP*, t. 1: *Komentarz art. 1–86*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016, s. 434 oraz szerzej na temat pojęcia zawodu powołana tam literatura.

⁴³ W powyższym zestawieniu nie został ujęty referendarz, mimo iż powinien on spełniać zbliżone warunki do stanowiących profil osoby wykonującej zawody prawnicze – por. art. 149 Ustawy z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 365 ze zm.). Nie jest on jednak uznawany za klasyczny zawód prawniczy. Jednocześnie jest stosunkowo nowy, w porównaniu do przykładowo sędziego czy adwokata, mniej znany, a przede wszystkim w kontekście opracowania odwołującego do przeprowadzonych badań niewielu studentów prawa chce w przyszłości ten zawód wykonywać. Zawód referendarza można określić jako subsydiarny w stosunku do zawodu sędziego. Często kariera zawodowa referendarza prowadzi do zawodu sędziego. Referendarze sądowi zatrudnieni w sądach powszechnych i w sądach administracyjnych dobrowolnie zrzeszeni są w Ogólnopolskim Stowarzyszeniu Referendarzy Sądowych (<http://www.referendarz.pl>)

w tym znaczeniu, iż w przypadku każdego z zawodów są one identyczne lub oznaczają w istocie to samo, są sformułowane w ustawie w zbliżony sposób. Zostaną one niejako wyjęte poza nawias i zaprezentowane w pierwszej kolejności. Uznać należy, iż mają one charakter podstawowy, fundamentalny i dopiero w przypadku ich spełnienia sensowne jest rozważanie dalszych wymagań stawianych osobom zamierzającym wykonywać określone zawody prawnicze. Ich wyodrębnienie pozwala na stworzenie podstawowego profilu osoby, która wykonuje klasyczne zawody prawnicze. Zaznaczyć przy tym należy, iż cechy te są wspólne, choć – jak zaznaczono – są niekiedy nieco inaczej ujęte językowo w aktach normatywnych.

Kryteria dla lepszego ich zobrazowania przedstawiono w tabeli 2 ukazującej ustawowe warunki dla każdego z omawianych zawodów prawniczych. Następnie kryteria podstawowe składające się na profil podmiotowy zostały przybliżone, zaś pozostałe warunki szczegółowe jedynie ogólnie omówione.

Tab. 2. Zestawienie ustawowych kryteriów podmiotowych stawianych kandydatom do klasycznych zawodów prawniczych

Kryterium	Zawód					
	sędzia	prokurator	adwokat	radca prawny	notariusz	komornik
nieskazitelny charakter	+	+	+	+	+	+
ukończenie wyższych studiów prawniczych	+	+	+	+	+	+
pełnia praw cywilnych	+	+	+	+	+	+
pełnia praw publicznych, obywatelskich	+	+	+	+	+	wyrażona pośrednio
niekaralność za umyślne przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego	+ również za umyślne przestępstwo skarbowe	+	wyrażona pośrednio	wyrażona pośrednio	wyrażona pośrednio	+ za przestępstwo lub przestępstwo skarbowe
złożenie właściwego egzaminu	+ sędziowski lub prokuratorowski	+ sędziowski lub prokuratorowski	+ adwokacki	+ radcowski	+ notarialny	+ komorniczy
zdolność ze względu na stan zdrowia	+	+	+	+	+	+
obywatelstwo	+ wyłącznie obywatelstwo polskie	+ wyłącznie obywatelstwo polskie	-	-	+ obywatelstwo polskie lub innego określonego państwa	+ obywatelstwo polskie

Kryterium	Zawód					
	sędzia	prokurator	adwokat	radca prawny	notariusz	komornik
nie był współpracownikiem organów bezpieczeństwa państwa	-	+	-	-	-	-
wiek	+ 29 lat	+ 26 lat	-	-	+ 26 lat	+ 28 lat
asesura	+ jako asesor sądowy, pełnił obowiązki sędziego co najmniej przez 3 lata	+ jako asesor prokuratorski lub sądowy co najmniej 1 rok	-	-	-	+ asesor komorniczy, co najmniej 2 lata

Źródło: opracowanie własne na podstawie art. 61 § 1 Prawa o ustroju sądów powszechnych (przypadku sędziego ujęte w zestawieniu kryteria dotyczą powołania na sędziego sądu powszechnego, a konkretnie zazwyczaj pierwszego powołania w przypadku podstawowej drogi – aplikacyjnej, tj. sędziego sądu rejonowego), art. 75 § 1 Ustawy z dnia 28 stycznia 2016 r. Prawo o prokuraturze (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 740 ze zm.), art. 65 i art. 4c Ustawy z dnia 26 maja 1982 r. Prawo o adwokaturze (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1513 ze zm.), art. 24 ust. 1 i art. 22² Ustawy z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 75 ze zm.), art. 11 i art. 16 § 1 Ustawy z dnia 14 lutego 1991 r. Prawa o notariacie (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1192 ze zm.), art. 11 ust. 1 Ustawy z dnia 22 marca 2018 r. o komornikach sądowych (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 121 ze zm.).

Od wszystkich osób, które zamierzają wykonywać wskazane zawody prawnicze. wymaganym ustawowym warunkiem jest nieskazitelnym charakter⁴⁴. Zatem cecha ta jest oczywistym warunkiem i zarazem zasadniczą przesłanką z woli ustawodawcy przesądzającą o dysponowaniu kompetencjami moralnymi niezbędnymi do wykonywania zawodów prawniczych, o których była mowa wyżej⁴⁵. Nieskazitelnym charakter jest pojęciem nieostrym i niezdefiniowanym w żadnym akcie prawnym. W orzecznictwie podnosi się jednak, iż analiza językowa jego treści i sensu nie budzi wątpliwości⁴⁶. Treść pojęcia nieskazitelnego charakteru na potrzeby konkretnego rozstrzygnięcia

⁴⁴ Nieskazitelnym charakteru stanowi jeden z wymogów stawianych przed kandydatami na każde stanowisko sędziowskie (sądy powszechne, sądy administracyjne, sądy wojskowe, Sąd Najwyższy), nadto na stanowiska: prokuratora, notariusza, radcy Prokuratury Generalnej, referendarza sądowego, asesorów i aplikantów (sędziowskiego, prokuratorskiego, notarialnego) oraz ławników.

⁴⁵ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 maja 2002 r. (sygn. akt SK 20/00, OTK-A 2002/3/29). W uzasadnieniu do powyższego wyroku TK wskazał, że stawianie osobom kandydującym do wykonywania zawodów zaufania publicznego wysokich wymagań nie tylko fachowych, ale także w zakresie nieskazitelnego charakteru oraz w zakresie dawania przez nie rękąmi należytego wykonywania zawodu uzasadnione jest charakterem tych zawodów; osobom wykonującym zawody zaufania publicznego powierzane są zadania o szczególnym charakterze lub szczególnej doniosłości z punktu widzenia zadań państwa, troski o realizację interesu publicznego czy gwarancji wolności i praw jednostki.

⁴⁶ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 maja 2002 r. (sygn. akt SK 20/00, OTK-A 2002/3/29).

wynikać może z orzecznictwa sądów⁴⁷. W orzecznictwie podnosi się, iż analiza językowa jego treści i sensu nie budzi wątpliwości. Nieskazitelnym charakterem to taki, który jest niczym nieskażony, bez zarzutu, nienaganny, bez skazy moralnej. Nieskazitelnosc zaś to stan jednoznacznie uniemożliwiający sformułowanie jakiegokolwiek zarzutu natury moralnej w stosunku do profesjonalisty⁴⁸. W doktrynie poddaje się wnikliwej analizie znaczenie pojęcia nieskazitelnego charakteru. Podnosi się, że np. sędzia powinien wykazywać się takimi cechami jak: uczciwość, pracowitość, zrównowazenie, sumiennosc, odwaga, cierpliwosc, wysoka kultura osobista, bystrość, uprzejmosc, samokrytycyzm, otwartosc intelektualna, wewnetrzne poczucie niezaleznosci, umiejtnosc jasnego wyrazania swoich mysli oraz dyskursywnego rozumowania. Wymagać należy od niego, aby był także wrażliwy, miał poczucie sprawiedliwosci i slusznosci z jednoczesna sklonnoscia do rozumnego kompromisu, wykazywał się surowoscia i rygoryzmem w stosowaniu przepisow procesowych⁴⁹. Nieskazitelnosc charakteru, skladajaca się ze wszystkich powyzej wskazanych cech szczegolowych, jest niewatpliwie jedna z wazniejszych kwalifikacji pozamerytorycznych kazdego prawnika. Jest przymiotem, który należy kształtować przez cale zycie zawodowe i prywatne.

W odniesieniu do zawodu adwokata, radcy prawnego oraz notariusza cecha ta jest dodatkowo uzupelniona poprzez uzycie spójnika „i” o warunek, iż swym dotychczasowym zachowaniem osoba daje rękojmiej prawidlowego wykonywania danego zawodu. Podkreślić należy, że z praktyki organow samorzadow zawodowych adwokatow i radcow prawnych wynika, iż przy ocenie nieskazitelnosci charakteru osoby aspirujacej na czlonka samorzadu uwzględnia się domniemanie, że kandydat posiada ceche nieskazitelnego charakteru. Jedynie w drodze dowodzenia (uwzględniając dane o karalnosci, informacje od Policji, inne informacje poddane weryfikacji, np. referencje, rekomendacje) można obalic takie domniemanie. Pojecie rękojmi prawidlowego

---

⁴⁷ NSA w wyroku z dnia 18 listopada 1999 r. stwierdzil, że przez pojecie nieskazitelnosci charakteru należy rozumiec calokszalt cech indywidualnych, zdarzen i okolicznosci skladajacych się na wizerunek notariusza jako osoby zaufania publicznego (podobnie sędziego, prokuratora, radcy prawnego, adwokata). Nie bez znaczenia dla ukazania tego wizerunku są fakty i zdarzenia ze sfery zycia pozazawodowego, które podwazalyby pozytywna ocene postawy moralno-etycznej, naganne z punktu widzenia opinii publicznej, zaslugujace na powszechne potepienie, uznane za uchybienie godnosc nie zawsze skutkujace odpowiedzialnoscia dyscyplinarna, przy czym konieczne jest przeprowadzenie linii demarkacyjnej pomiedzy sfera zycia prywatnego i rodzinnego z zyciem osobistym podlegajacej ochronie zgodnie z art. 47 Konstytucji RP a niewlasciwym zachowaniem i postawa wzgledem innych osob swiadczacych o lekcewazeniu norm moralnych i spolecznych oraz zasad wspolzycia spolecznego (sygn. akt II SA 1131/99, LEX nr 46696).

⁴⁸ G. Ławnikowicz, S. Pilipiec, *Nieskazitelnosc charakteru i nieposzlakowana opinia w prawie prawniczych samorzadow zawodowych*, „Annales UMCS. Sectio G Ius” 2016, vol. LXIII, 2, s. 235, 251.

⁴⁹ S. Dąbrowski, A. Łazarska, *Dzial II Sędziowie*, [w:] *Prawo o ustroju sądow powszechnych. Komentarz LEX*, red. A. Górski, Warszawa 2013, s. 281. Obszernie na temat wykazu cech i wymogow łączonych z nieskazitelnym charakterem pisze J. Bodio, „Nieskazitelnosc charakteru” jako kwalifikacja zawodowa sędziego (wpływajaca na jego wizerunek), „Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury” 2013, z. 4, s. 7 i n.

wykonywania zawodu adwokata zdefiniowano w orzecznictwie Sądu Najwyższego i Naczelnego Sądu Administracyjnego jako zespół cech osobistych charakteru i zachowań składających się na wizerunek osoby zaufania publicznego, na której nie ciąży żadne zarzuty podważające jej wiarygodność⁵⁰.

Zbieżnym warunkiem dla wszystkich zawodów prawniczych jest ukończenie wyższych studiów prawniczych w Rzeczypospolitej Polskiej i uzyskanie tytułu zawodowego magistra lub zagranicznych studiów prawniczych uznawanych w Rzeczypospolitej Polskiej. Istotne jest, iż kierunek studiów prawo prowadzony jest jedynie w trybie jednolitych studiów magisterskich⁵¹. Jako równoważne traktowane są zagraniczne studia prawnicze uznawane w Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie umowy międzynarodowej określającej równoważność, a w przypadku jej braku – w drodze postępowania nostryfikacyjnego⁵².

W odniesieniu do sędziów i prokuratorów ustawy formułują kryterium pełni praw cywilnych. Przyjmuje się, iż korzystanie z pełni praw cywilnych należy rozumieć jako pełną zdolność do czynności prawnych⁵³. Jest to więc warunek tożsamy ze stawianym przedstawicielom innych zawodów prawniczych, w odniesieniu do których właściwe ustawy posługują się terminologią Kodeksu cywilnego. Pełna zdolność do czynności prawnych nabywana jest z chwilą uzyskania pełnoletności. Oznacza ona możliwość nabywania praw i obowiązków, a także zaciągania zobowiązań z zakresu prawa cywilnego własnym działaniem oraz we własnym imieniu⁵⁴. Działania takie prowadzą do wywoływania skutków prawnych w drodze czynności prawnych⁵⁵.

Jednym z kryteriów wyraźnie wskazanych w ustawach stawianych przedstawicielom omawianych zawodów prawniczych, z wyjątkiem komornika, jest pełnia

---

⁵⁰ Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 8 września 2006 r. (sygn. akt VI SA/Wa 1045/06, LEX nr 255407). Jak podniósł natomiast Naczelny Sąd Administracyjny w wyroku z dnia 5 kwietnia 2001 r. (sygn. II SA 725/00, LEX nr 53476), na rękojmię w rozumieniu art. 65 Prawa o adwokaturze składają się dwa elementy: cechy charakteru i dotychczasowe zachowanie osoby pragnącej zostać adwokatem. Wyrażenie ustawowe „dotychczasowe zachowanie” oznacza postępowanie osoby ubiegającej się o wpis na listę adwokacką do czasu wpisania na tę listę, które, odpowiadając ocenom moralnym i etycznym, gwarantuje właściwe wykonywanie zawodu adwokata.

⁵¹ § 8 ust. 1 pkt 7 Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w sprawie studiów z dnia 27 września 2018 r. (Dz. U. z 2018 r., poz. 1861) wydane na podstawie art. 81 Ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 85 ze zm.).

⁵² Art. 327 Prawa o szkolnictwie wyższym i nauce oraz wydane na jego podstawie Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w sprawie nostryfikacji dyplomów ukończenia studiów za granicą oraz potwierdzenia ukończenia studiów na określonym poziomie z dnia 28 września 2018 r. (Dz. U. z 2018 r., poz. 1881).

⁵³ S. Dąbrowski, A. Łazarska, *op. cit.*

⁵⁴ Art. 11 Ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1145 ze zm.), powoływanej dalej jako KC. Zdolność ta może być odjęta lub ograniczona w wyniku orzeczenia ubezwłasnowolnienia całkowitego lub ubezwłasnowolnienia częściowego (art. 13 i 16 KC).

⁵⁵ S. Dmowski, [w:] S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, Warszawa 2011, kom. do art. 6, nt 1.

praw publicznych, obywatelskich. W drodze wykładni *a contrario* posiadanie praw publicznych obejmuje czynne i bierne prawo wyborcze do organu władzy publicznej, organu samorządu zawodowego lub gospodarczego, prawo do udziału w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości oraz do pełnienia funkcji w organach i instytucjach państwowych i samorządu terytorialnego lub zawodowego⁵⁶. Pozbawienie tych praw publicznych może być orzeczone jako środek karny przez sąd wyrokiem w sprawie karnej i obowiązuje ono od chwili uprawomocnienia się tego wyroku⁵⁷. Tym samym warunek ten, choć wyrażony pośrednio, dotyczy także komorników, gdyż zawiera się w stawianym im wymogu niekaralności oraz nieskazitelnego charakteru, który byłby wykluczony w przypadku skazania za przestępstwo popełnione w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie.

Cechą podstawową regulacji o niekaralności za umyślne przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego wobec prawników, kandydatów do wyżej wskazanych zawodów jest związek tych przepisów z interesem publicznym, społecznym. Interes społeczny wymaga poszanowania dla zasady legalizmu, praworządności przy wykonywaniu zadań przez funkcjonariuszy publicznych (sędziów, prokuratorów, notariuszy, komorników) i przez osoby wykonujące wolne zawody zaufania publicznego (adwokat, radca prawny). W przypadku zawodu sędziego i prokuratora ustawową przesłanką jest niekaralność za umyślne przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego, w przypadku sędziego – również za umyślne przestępstwo skarbowe. W odniesieniu do komorników przesłanka dotyczy osoby, która nie była karana za przestępstwo lub przestępstwo skarbowe. Natomiast w przypadku zawodów zaufania publicznego, jakimi są adwokat, radca prawny i notariusz, wymóg niekaralności nie jest wprost wyrażony w ustawie, lecz związany jest bezpośrednio z przesłanką nieskazitelnego charakteru oraz pozostającej z nim w związku rękojmi prawidłowego wykonywania danego zawodu. W przypadku adwokatów i radców prawnych formuła ta jest dodatkowo uzupełniona o treść – swym dotychczasowym zachowaniem. Z powyższych warunków łącznie wywodzone jest kryterium niekaralności, które wskazywane jest także w orzecznictwie sądowym⁵⁸.

---

⁵⁶ Art. 40 § 1 *ab initio* Ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1950 ze zm.), powoływanej dalej jako KK, przepis ten reguluje jeden ze środków karnych – pozbawienie praw publicznych, którego orzeczenie oznacza pozbawienie wskazanych praw, a także utratę posiadanego stopnia wojskowego i powrót do stopnia szeregowego; pozbawienie praw publicznych obejmuje ponadto utratę orderów, odznaczeń i tytułów honorowych oraz utratę zdolności do ich uzyskania w okresie trwania pozbawienia praw.

⁵⁷ Zgodnie z art. 40 § 2 KK sąd może orzec pozbawienie praw publicznych w razie skazania na karę pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3 za przestępstwo popełnione w wyniku motywacji zasługującej na szczególne potępienie.

⁵⁸ W wyroku z dnia 10 października 1986 r. Naczelny Sąd Administracyjny stwierdził, że nieskazitelność charakteru to nie tylko kwestia niekaralności czy niepopelnienia przestępstwa, to nie tylko ocena danej osoby w kategorii prawnej, lecz przede wszystkim jest to sfera etyczno-moralna. Chodzi tu więc nie o to, czy dana osoba popełniła przestępstwo, to jest czyn zagrożony

W odniesieniu do sędziów, prokuratorów oraz komorników ustawy formułują warunek, iż dana osoba jest zdolna, ze względu na stan zdrowia, do pełnienia obowiązków. Uznać należy, choć ustawy nie rozwijają tego wątku, iż chodzi w tym przypadku zarówno o sferę zdrowia fizycznego, jak i psychicznego. Stan zdrowia danej osoby w swym całokształcie powinien predysponować ją do podjęcia trudów związanych z wykonywaniem doniosłych prawnie czynności dla innych osób lub podmiotów, a także interesu publicznego. Zauważyć także należy, iż w odniesieniu do pozostałych omawianych zawodów istnieje warunek w istocie zbieżny, tj. zdolności do wykonywania zawodu. W poszczególnych ustawach, normujących działalność prawniczych samorządów zawodowych, są one jednak wyrażone w odrębnych jednostkach redakcyjnych niż kryteria stawiane osobom ubiegającym się o wpis na właściwą listę oraz sformułowane w sposób negatywny. W przypadku adwokatów okręgowa rada adwokacka posiada kompetencje do orzekania o trwałej niezdolności do wykonywania zawodu adwokata⁵⁹. Rada okręgowej izby radców prawnych na podstawie orzeczenia lekarskiego i po przeprowadzeniu szczegółowego postępowania wyjaśniającego może – na wniosek Prezesa Krajowej Rady Radców Prawnych lub dziekana rady okręgowej izby radców prawnych – podjąć uchwałę o trwałej niezdolności radcy prawnego do wykonywania zawodu⁶⁰. Minister Sprawiedliwości odwołuje notariusza, m.in. jeżeli z powodu choroby lub ułomności został uznany orzeczeniem lekarza orzecznika Zakładu Ubezpieczeń Społecznych za trwale niezdolnego do pełnienia obowiązków notariusza lub bez uzasadnionej przyczyny odmówił poddania się ocenie niezdolności do pracy, mimo zalecenia rady właściwej izby notarialnej⁶¹.

Powyższe warunki mają charakter wstępny, ale jednocześnie w większości pozamerytoryczny. Natomiast wspólnym warunkiem merytorycznym jest zdanie właściwego egzaminu zawodowego, co do zasady po odbyciu stosownej aplikacji. Egzaminy te mają na celu sprawdzenie przygotowania prawniczej osoby przystępującej do samodzielnego i należytego wykonywania danego zawodu. Odbywają się przed właściwymi komisjami egzaminacyjnymi powoływanymi przez Ministra Sprawiedliwości. Egzaminy sędziowski i prokuratorski, jak wynika z regulacji ustawowych, mają formę zarówno ustną, jak i pisemną⁶². Zakres, sposób i tryb ich przeprowadzania określony jest w rozporządzeniu wykonawczym, które wskazuje także zakres tematyczny

---

karą w ustawie karnej, lecz o to, czy osoba ta w dotychczasowym postępowaniu podejmowała i wykonywała działania obiektywnie oceniane jako naganne pod względem etyczno-moralnym (sygn. akt IV SA 79/86, LEX nr 1688034). Z przywołanego orzeczenia wynika, że nieskazitelność charakteru to nie jest tylko postępowanie zgodne z prawem, więc *a contrario*, aby móc wykazać się cechą nieskazitelnego charakteru, należy być niekaranym.

⁵⁹ Art. 4c Prawa o adwokaturze.

⁶⁰ Art. 22² zd. 1 ustawy o radcach prawnych.

⁶¹ Art. 16 § 1 pkt 2 Prawa o notariacie.

⁶² Art. 32 oraz art. 34 Ustawy z dnia 23 stycznia 2009 r. o Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1366), powoływanej dalej jako ustawa o KSSiP.

kazusów na część ustną egzaminów obejmujących zróżnicowane dziedziny prawa⁶³. Egzamin sędziowski w części pisemnej polega na rozwiązaniu zadania praktycznego poprzez sporządzenie orzeczenia wraz z uzasadnieniem w sprawie karnej oraz w sprawie cywilnej. Egzamin prokuratorski w części pisemnej polega na rozwiązaniu zadania praktycznego poprzez sporządzenie apelacji od wyroku w sprawie karnej, pozwu lub wniosku albo apelacji w sprawie cywilnej oraz sprzeciwu lub skargi w zakresie spraw administracyjnych. Egzaminy zawodowe samorządowe mają formę pisemną, zaś ich zakres przedmiotowy określony jest we właściwych ustawach. Egzaminy adwokacki i radcowski polegają na rozwiązaniu zadań, kazuśców poprzez przygotowanie projektu właściwego pisma procesowego, w tym w szczególności apelacji lub opinii prawnej. Składają się z pięciu części obejmujących sprawdzenie wiedzy z zakresu prawa karnego, prawa cywilnego lub rodzinnego, prawa gospodarczego, prawa administracyjnego oraz zasad wykonywania właściwego zawodu i zasad jego etyki⁶⁴. Egzamin notarialny składa się z trzech części i polega na opracowaniu projektów czynności notarialnej, w tym aktów notarialnych oraz odmowy dokonania czynności notarialnej⁶⁵. Egzamin komorniczy składa się z czterech części i polega na rozwiązaniu zadań dotyczących czynności wchodzących w zakres ustawowych zadań komorników oraz zasad wykonywania zawodu i zasad etyki⁶⁶.

Droga aplikacyjna zakończona egzaminem uznawana jest za podstawowy sposób dojścia do każdego z omawianych zawodów prawniczych. Poza nią istnieją drogi pozaaplikacyjne związane z posiadaniem tytułu profesora nauk prawnych lub stopnia naukowego doktora habilitowanego nauk prawnych. Alternatywną drogą dostania się do poszczególnych zawodów jest także wykonywanie uprzednio innego zawodu

---

⁶³ Dziedziny prawa objęte ustną częścią egzaminów określone są w Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości w sprawie przeprowadzenia egzaminu sędziowskiego i prokuratorskiego z dnia 4 grudnia 2017 r. (Dz. U. z 2018 r., poz. 34) wydanym na podstawie delegacji ustawowej zawartej w art. 52 pkt 3 ustawy o KSiP. Zgodnie z § 7 ust. 1 i ust. 2 tego rozporządzenia kazusy na część ustną egzaminu sędziowskiego i prokuratorskiego obejmują zagadnienia z następujących dziedzin prawa: prawo cywilne, rodzinne i opiekuńcze prawo karne, postępowanie cywilne (na egzamin sędziowski z elementami procedury administracyjnej), prawo wykroczeń oraz prawo karne skarbowe, postępowanie karne, postępowanie w sprawach o wykroczenia, postępowanie karne skarbowe, postępowanie w sprawach nieletnich oraz prawo karne wykonawcze, prawo pracy i ubezpieczeń społecznych lub jego elementy, prawo gospodarcze, zagadnienia konstytucyjne oraz zagadnienia ustrojowe dotyczące odpowiednio sądownictwa lub prokuratury i innych organów ochrony prawnej w Rzeczypospolitej Polskiej, prawo Unii Europejskiej oraz problematyka międzynarodowej ochrony praw człowieka. Kazusy na część ustną egzaminu prokuratorskiego obejmują także dodatkowo zagadnienia z następujących dziedzin prawa i nauk pokrewnych: prawo i postępowanie administracyjne, kryminalistyka, psychiatria i psychologia sądowa oraz medycyna sądowa.

⁶⁴ Odpowiednio art. 78d Prawa o adwokaturze oraz art. 36⁴ ustawy o radcach prawnych.

⁶⁵ Art. 74d Prawa o notariacie.

⁶⁶ Art. 117 ustawy o komornikach sądowych.

prawniczego spośród powyższych, przy czym szczegółowe warunki są w tym zakresie zbliżone, choć nie tożsame⁶⁷.

Powyższe warunki stawiane kandydatom do klasycznych zawodów prawniczych mają charakter podstawowy, a zarazem stanowią wstępny etap selekcji. Dotyczą one wymagań z zakresu postawy moralno-etycznej (niekaralność, nieskazitelny charakter), posiadania praw cywilnych i obywatelskich czy merytorycznego przygotowania do wykonywania w przyszłości wymagających wysokich kwalifikacji zawodów. Podnieść ponownie należy, iż są one zbieżne dla wszystkich analizowanych zawodów prawniczych, mają z jednej strony charakter warunków wstępnych, a jednocześnie tworzą podstawowy „profil” przedstawicieli klasycznych zawodów prawniczych. Z drugiej strony poza powyższymi kryteriami we właściwych ustawach w odniesieniu do niektórych z wymienionych zawodów zostały wskazane dalsze warunki. Mają one charakter bardziej szczegółowy, a jednocześnie wykazują zróżnicowanie i dlatego zostaną zaprezentowane jedynie skrótowo.

Warunek posiadania obywatelstwa przez kandydata do określonego zawodu wykazuje znaczne zróżnicowanie w zależności od profesji i ukazany zostanie od wymagania sformułowanego najwięcej do najbardziej szeroko. W odniesieniu do sędziów i prokuratorów kryterium jest posiadanie wyłącznie obywatelstwa polskiego. W przypadku komorników – kandydat musi posiadać obywatelstwo polskie, lecz nie musi być ono jedynym. Notariusze natomiast powinni posiadać obywatelstwo polskie, ale dopuszczalne jest także obywatelstwo innego państwa członkowskiego Unii Europejskiej, państwa członkowskiego Europejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu (EFTA) – strony umowy o Europejskim Obszarze Gospodarczym lub Konfederacji Szwajcarskiej albo obywatelstwo innego państwa, jeżeli na podstawie przepisów prawa Unii Europejskiej jego posiadaczowi przysługuje prawo podjęcia zatrudnienia lub samozatrudnienia na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na zasadach określonych w tych przepisach. W przypadku adwokatów i radców prawnych brak jest warunku w zakresie obywatelstwa. Nabycie, nadanie oraz utratę obywatelstwa polskiego regulują w szczególności Konstytucja RP oraz ustawa o obywatelstwie polskim⁶⁸.

W stosunku do prokuratorów jest jeszcze jeden warunek szczególny, dodatkowy. Został on sformułowany w sposób negatywny i częściowo przez odesłanie do innej ustawy. Na stanowisko prokuratora może być powołany ten, kto nie pełnił służby zawodowej, nie pracował lub nie był współpracownikiem organów bezpieczeństwa państwa, wymienionych w ustawie o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ściga-

⁶⁷ Regulują to szczegółowo w przypadku ubiegania się o powołanie na stanowisko: sędziego art. 61 § 2 Prawa o ustroju sądów powszechnych, prokuratora art. 75 § 1a, § 2 i § 3 Prawa o prokuraturze, notariusza art. 12 Prawa o notariacie i komornika art. 11 ust. 2, ust. 3 i ust. 4 ustawy o komornikach sądowych oraz w przypadku wpisu na właściwą listę prowadzoną przez samorząd: adwokacki art. 66 Prawa o adwokaturze, radcowski – art. 25 ustawy o radcach prawnych.

⁶⁸ Zob. art. 34 i 137 Konstytucji RP oraz Ustawa z dnia 2 kwietnia 2009 r. o obywatelstwie polskim (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 347 ze zm.).

nia Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu ani też nie był sędzią, który orzekając, uchybił godności urzędu, sprzeniewierzając się niezawisłości sędziowskiej, co zostało stwierdzone prawomocnym orzeczeniem⁶⁹.

W odniesieniu do niektórych zawodów prawniczych ustawa wskazuje dolną granicę wieku, od którego mogą być one wykonywane. Jest on jednak zróżnicowany i wynosi dla sędziego 29 lat, komornika – 28 lat, zaś prokuratora i notariusza – 26 lat. Jest to związane ze zdobyciem określonego doświadczenia życiowego, niezależnie od spełnienia innych warunków potrzebnych do wykonywania tych zawodów, koniecznych do podejmowania czynności składających się na te profesje prawnicze. Wykonywanie ich polega na rozstrzygnięciu w sprawach dotyczących istotnych aspektów życia lub działalności innych osób lub podmiotów – jak wolność, dobra osobiste, ale także majątkowe. Natomiast w przypadku adwokata i radcy prawnego nie ma takiego warunku. Zauważyć jednak należy, iż w zdecydowanej większości przypadków w „normalnym” toku kształcenia (tj. szkoła podstawowa, którą rozpoczyna się w wieku 6 lub 7 lat i która trwa 8 lat, szkoła średnia 4–5 lat, studia – 5 lat, aplikacja – 3 lata) najwcześniej można zostać radcą prawnym lub adwokatem w wieku 26 lat.

Odbycie asesury jest warunkiem stawianym kandydatom na sędziów, prokuratorów oraz komorników. Asesurę można określić jako okres ostatecznej próby przed powołaniem na niezwykle odpowiedzialne stanowiska, z których dana osoba nie może być co do zasady bez własnej zgody usunięta. W czasie jej trwania asesor może wykonywać większość, lecz nie wszystkie czynności właściwe dla danego zawodu. Po jej zakończeniu wypełnianie obowiązków przez asesora podlega ocenie i w zależności od jej wyniku zostaje powołany lub nie na stanowisko odpowiednio: sędziego, prokuratora lub komornika. Czas trwania asesury dla tych zawodów jest niejednorodny. Na stanowisko sędziego sądu rejonowego może być powołany ten, kto zajmując stanowisko asesora sądowego, pełnił obowiązki sędziego co najmniej przez 3 lata. Na stanowisko prokuratora może być powołany ten, kto był zatrudniony na stanowisku asesora prokuratorowskiego lub sądowego co najmniej rok albo odbył w wojskowych jednostkach organizacyjnych prokuratury okres służby przewidziany w przepisach o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych. Na stanowisko komornika może zostać powołana osoba, która pracowała w charakterze asesora przez okres co najmniej 2 lat.

W przypadku adwokatów i radców prawnych ustawa nie przewiduje asesury. Natomiast w odniesieniu do notariuszy istnieje instytucja zastępcy notarialnego, który może wykonywać określone czynności notarialne. Zastępca notarialny to osoba, która

---

⁶⁹ Art. 75 § 1 pkt 8 Prawa o prokuraturze odwołujący się do art. 5 Ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1882), w którym określono pojęcie organów bezpieczeństwa państwa poprzez zamieszczenie ich katalogu w rozumieniu tej ustawy. Włączono do niego m.in. resort Bezpieczeństwa Publicznego Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, Akademię Spraw Wewnętrznych, instytucje centralne Służby Bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych czy Główny Urząd Kontroli Prasy, Publikacji i Widowisk.

uzyskała pozytywny wynik z egzaminu notarialnego i złożyła ślubowanie, nie prowadzi kancelarii notarialnej, lecz może być w niej zatrudniona⁷⁰.

Na zawody prawnicze składają się w ujęciu podmiotowym przedstawione warunki stawiane osobom, które zamierzają je wykonywać. Natomiast w ujęciu przedmiotowym stanowią je kompetencje wynikające z przepisów prawa powszechnie obowiązującego, w tym w szczególności Konstytucji RP i właściwych ustaw normujących wykonywanie poszczególnych zawodów.

Sędzia jest to funkcjonariusz publiczny mający uprawnienia i obowiązki wynikające z prawa do orzekania (rozstrzygania sporów prawnych) w sprawach należących do właściwości wszystkich sądów i trybunałów. Sędzia jest przedstawicielem władzy sądowniczej i sprawuje wymiar sprawiedliwości. Zgodnie z ustawą Prawo o ustroju sądów powszechnych zadania z zakresu wymiaru sprawiedliwości wykonują sędziowie⁷¹. Sędziowie w sprawowaniu swojego urzędu są niezawisli i podlegają tylko Konstytucji RP oraz ustawom. Niezawisłość sędziowska sprawia, że sędzia w procesie orzekania nie podlega żadnej władzy politycznej, a jedynie prawu i własnemu sumieniu. Sędziom zapewnia się warunki pracy i wynagrodzenie odpowiadające godności urzędu oraz zakresowi ich obowiązków. Sędzia nie może należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej nie dającej się pogodzić z zasadami niezależności sądów i niezawisłości sędziów⁷². Sędziowie są nieusuwalni⁷³. Sędzia może orzekać we wszystkich sprawach w swoim miejscu służbowym, a w innych sądach w przypadkach określonych w ustawie (jurysdykcja sędziego)⁷⁴. Jest obowiązany postępować zgodnie ze ślubowaniem sędziowskim. Sędzia powinien w służbie i poza służbą strzec powagi stanowiska sędziego i unikać wszystkiego, co mogłoby przynieść ujmę godności sędziego lub osłabiać zaufanie do jego bezstronności⁷⁵.

Prokurator to funkcjonariusz publiczny powoływany do pracy w prokuraturze, która jest organem państwowym, stojący na straży praworządności i czuwający nad ściganiem przestępstw. Prokuraturę stanowią Prokurator Generalny, Prokurator Krajowy, pozostali zastępcy Prokuratora Generalnego oraz prokuratorzy powszechnych

⁷⁰ Art. 1 § 2, art. 76 i art. 76a Prawa o notariacie.

⁷¹ Art. 2 § 1 Prawa o ustroju sądów powszechnych. Zgodnie z art. 175 Konstytucji RP wymiar sprawiedliwości w Rzeczypospolitej Polskiej sprawują Sąd Najwyższy, sądy powszechne, sądy administracyjne oraz sądy wojskowe. Istnieje domniemanie wynikające z art. 177 Konstytucji RP, że sądy powszechne sprawują wymiar sprawiedliwości we wszystkich sprawach z wyjątkiem spraw ustawowo zastrzeżonych dla właściwości innych sądów. Por. także A. Bereza, *Sąd Najwyższy 1917–2017. Prezesi, sędziowie, prokuratorzy Sądu Najwyższego*, Toruń–Warszawa 2017.

⁷² Art. 178 Konstytucji RP.

⁷³ Art. 180 ust. 1 Konstytucji RP. Sędziowie są powoływani przez Prezydenta Rzeczypospolitej, na wniosek Krajowej Rady Sądownictwa, na czas nieoznaczony – art. 179 Konstytucji RP.

⁷⁴ Art. 55 § 1 Prawa o ustroju sądów powszechnych.

⁷⁵ Art. 82 Prawa o ustroju sądów powszechnych. Por. szerzej I. Haýduk-Hawrylak, B. Kólecki, A. Wlekińska, *Prawo o ustroju sądów powszechnych. Komentarz*, Warszawa 2018.

jednostek organizacyjnych prokuratury⁷⁶. Prokuratura wykonuje zadania w zakresie ścigania przestępstw oraz stoi na straży praworządności⁷⁷. Prokuratorzy wykonują swoje obowiązki przede wszystkim poprzez prowadzenie lub nadzorowanie (prowadzonego przez np. Policję) postępowania przygotowawczego w sprawach karnych oraz sprawowanie funkcji oskarżyciela publicznego przed sądami. Ponadto do ich kompetencji należy wytaczanie powództw w sprawach cywilnych oraz składanie wniosków i udział w postępowaniu sądowym w sprawach cywilnych z zakresu prawa pracy i ubezpieczeń społecznych, jeżeli tego wymaga ochrona praworządności, interesu społecznego, własności lub praw obywateli⁷⁸. Prokurator jest obowiązany postępować zgodnie ze ślubowaniem prokuratorskim. Prokurator powinien w służbie i poza służbą strzec powagi sprawowanego urzędu i unikać wszystkiego, co mogłoby przynieść ujemną godności prokuratora lub osłabiać zaufanie do jego bezstronności⁷⁹.

Adwokat jest zawodem zaufania publicznego świadczącym pomoc prawną podmiotom prawa na podstawie ustawy o adwokaturze⁸⁰. Adwokatura polska jest powołana do udzielania pomocy prawnej, współdziałania w ochronie praw i wolności obywatelskich, a także współdziałania w kształtowaniu i stosowaniu prawa⁸¹. Świadczenie pomocy prawnej przez adwokata polega na udzielaniu porad prawnych, sporządzaniu opinii prawnych, opracowywaniu projektów aktów prawnych oraz występowaniu przed sądami i urzędami⁸². Osoby wykonujące ten zawód podlegają wpisowi na listę adwokatów i są obligatoryjnie zrzeszone w samorządzie zawodowym⁸³. Adwokaci mogą wykonywać zawód w zróżnicowanych formach organizacyjno-prawnych, kancelarii adwokackiej, zespole adwokackim i wymienionej w ustawie prawo o adwokaturze spółce. W przypadku tego zawodu wykluczone jest świadczenie pomocy prawnej na podstawie umowy o pracę, zaś adwokat co do zasady nie może wykonywać zawodu, jeśli pozostaje w stosunku pracy⁸⁴.

---

⁷⁶ Prokuraturę stanowią także prokuratorzy szczególnego pionu prokuratury: Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, zwanego dalej Instytutem Pamięci Narodowej – art. 1 § 1 Prawa o prokuraturze.

⁷⁷ Art. 2 Prawa o prokuraturze. Szerzej A. Kiełtyka, W. Kotowski, A. Ważny, *Prawo o prokuraturze. Komentarz*, Warszawa 2017.

⁷⁸ Art. 3 § 1 Prawa o prokuraturze wymienia szereg innych kompetencji prokuratora.

⁷⁹ Art. 96 Prawa o prokuraturze.

⁸⁰ Zgodnie z art. 4 ust. 2 i 3 Prawa o adwokaturze pomoc prawna świadczona jest osobom fizycznym, podmiotom gospodarczym oraz jednostkom organizacyjnym. Przez jednostkę organizacyjną rozumie się organ państwowy lub samorządowy, osobę prawną, organizację społeczną lub polityczną oraz inny podmiot nieposiadający osobowości prawnej.

⁸¹ Art. 1 ust. 1 Prawa o adwokaturze. Szerzej *Prawo o adwokaturze. Komentarz*, red. P. Krużyński, Warszawa 2016.

⁸² Art. 4 ust. 1 Prawa o adwokaturze.

⁸³ Art. 1 ust. 2 Prawa o adwokaturze.

⁸⁴ Szczegółowo formy wykonywania zawodu adwokata podaje art. 4a ust. 1 Prawa o adwokaturze. Zgodnie z art. 4b ust. 1 Prawa o adwokaturze nie dotyczy to jednak stosunku pracy pracowników naukowych i naukowo-dydaktycznych.

Zawód adwokata rodzajowo najbardziej zbliżony jest do zawodu radcy prawnego. W zakresie uprawnień różnica polega na tym, że radcowie prawni – w odróżnieniu od adwokatów – mogą wykonywać swój zawód także w stosunku pracy. Nie mogą jednak wówczas występować w charakterze obrońcy w sprawach karnych o przestępstwa i przestępstwa skarbowe⁸⁵.

Radca prawny jest zawodem zaufania publicznego świadczącym pomoc prawną na rzecz innych podmiotów⁸⁶. Świadczenie pomocy prawnej polega na udzielaniu porad prawnych, konsultacji prawnych, sporządzaniu opinii prawnych, a także opracowywaniu projektów aktów prawnych⁸⁷. Wykonywanie tego zawodu polega także na zastępstwie procesowym, czyli występowaniu przed sądami w charakterze pełnomocnika i obrońcy oraz występowaniu przed urzędami⁸⁸. Osoby wykonujące ten zawód podlegają wpisowi na listę radców prawnych i są obligatoryjnie zrzeszone w samorządzie zawodowym. Jako profesjonalni prawnicy wykonują zawód ze starannością wynikającą z wiedzy prawniczej, ale także zgodnie z zasadami etyki radcy prawnego. Radcowie prawni mogą wykonywać zawód w zróżnicowanych formach organizacyjno-prawnych, w tym przykładowo w ramach kancelarii radcy prawnego, określonych spółek, lecz także umowy o pracę⁸⁹.

Notariusz jest powołany do dokonywania czynności, którym strony są obowiązane lub pragną nadać formę notarialną (czynności notarialne)⁹⁰. Czynności notarialne, dokonane przez notariusza zgodnie z prawem, mają charakter dokumentu urzędowego⁹¹. Do zakresu czynności notariatu należy m.in. sporządzanie aktów notarialnych, uwierzytelnionych odpisów dokumentów, przyjmowanie dokumentów na przechowa-

---

⁸⁵ Nie dotyczy to jednak stosunku pracy pracowników naukowych i naukowo-dydaktycznych, art. 8 ust. 6 ustawy o radcach prawnych.

⁸⁶ Art. 4 ustawy o radcach prawnych. Zakres podmiotowy świadczenia pomocy prawnej daje radcom prawnym możliwość wykonywania jej na rzecz osób fizycznych, osób prawnych i jednostek organizacyjnych nieposiadających osobowości prawnej, zarówno prowadzących działalność gospodarczą, jak i niemających takiego charakteru. Oznacza to, że brak jest jakichkolwiek ograniczeń co do podmiotów, na których rzecz radca prawny może świadczyć pomoc prawną. Więcej danych o zawodzie radcy prawnego można uzyskać na stronie <https://kirp.pl/>. Por. także *Zawód radcy prawnego. Historia zawodu i zasady jego wykonywania*, red. A. Bereza, Warszawa 2015 oraz *Publicznoprawny status radcy prawnego*, red. M. Pawełczyk, R. Stankiewicz, Warszawa 2012.

⁸⁷ Art. 6 ust. 1 ustawy o radcach prawnych. Szerzej *Ustawa o radcach prawnych. Komentarz*, red. T. Scheffler, Warszawa 2018.

⁸⁸ Występowanie przed sądami w charakterze pełnomocnika i obrońcy obejmuje także występowanie przed Sądem Najwyższym, Trybunałem Konstytucyjnym, Naczelny Sąd Administracyjny, Trybunałem Sprawiedliwości Unii Europejskiej i Europejskim Trybunałem Praw Człowieka.

⁸⁹ Szczegółowo formy wykonywania zawodu radcy prawnego opisuje art. 8 Ustawy o radcach prawnych

⁹⁰ Art. 1 § 1 Prawa o notariacie. Szerzej *Ustrój notariatu. Komentarz do art. 1–78d Prawa o notariacie*, red. A. Rataj, A.J. Szereda, Warszawa 2019.

⁹¹ Art. 2 § 2 Prawa o notariacie.

nie, sporządzanie projektów aktów, sporządzanie protestów weksli i czeków, przyjmowanie oświadczeń o przyjęciu lub odrzuceniu spadku⁹². Notariusz w zakresie swoich uprawnień działa jako osoba zaufania publicznego, korzystając z ochrony przysługującej funkcjonariuszom publicznym⁹³. Notariusza powołuje i wyznacza siedzibę jego kancelarii Minister Sprawiedliwości⁹⁴ na wniosek osoby zainteresowanej oraz po zasięgnięciu opinii rady właściwej izby notarialnej⁹⁵. Notariusze tworzą samorząd notarialny⁹⁶. Notariusz jest obowiązany postępować zgodnie ze złożonym ślubowaniem oraz stale podnosić kwalifikacje zawodowe⁹⁷.

Komornik sądowy jest to funkcjonariusz publiczny, niebędący urzędnikiem państwowym. Komornik jest organem władzy publicznej w zakresie wykonywania czynności w postępowaniu egzekucyjnym i zabezpieczającym⁹⁸. Działa przy sądzie rejonowym na obszarze swojego rewiru i w ramach pełnionej służby organizuje indywidualną kancelarię komorniczą⁹⁹. Zajmuje się wykonywaniem orzeczeń sądowych w sprawach o roszczenia pieniężne i niepieniężne, zabezpieczeniem roszczeń oraz wykonywaniem innych tytułów wykonawczych oraz tytułów egzekucyjnych, które podlegają wykonaniu w drodze egzekucji sądowej bez zaopatrywania ich w klauzulę wykonalności¹⁰⁰. Komornik wykonuje także postanowienia o zabezpieczeniu spadku lub zajmuje się sporządzaniem spisu inwentarza wraz z innymi czynnościami wymienionymi w ustawie¹⁰¹. Komornik wykonuje swoje czynności w sposób przewidziany przez przepisy kodeksu postępowania cywilnego oraz ustawy o komornikach sądowych, pod nadzorem prezesa właściwego miejscowo sądu rejonowego¹⁰². Komornik przy wykonywaniu zadań kieruje się dobrem wymiaru sprawiedliwości oraz interesem publicznym¹⁰³.

Prezentacja klasycznych zawodów prawniczych w ujęciu podmiotowo-przedmiotowym stanowi istotną treść natury wprowadzającej do dalszych, szczegółowych analiz. Ukazuje ona z jednej strony wspólny profil osób wykonujących te zawody, na który składają się przedstawione kryteria (strona podmiotowa). Z drugiej strony natomiast różnice przejawiają się w kompetencjach przypisanych ustawowo każdemu

⁹² Katalog wszystkich uprawnień notariusza zawiera ustawa Prawo o notariacie.

⁹³ Art. 2 § 1 Prawa o notariacie.

⁹⁴ Do obowiązku Ministra Sprawiedliwości należy także prowadzenie rejestru kancelarii notarialnych.

⁹⁵ Art. 10 Prawa o notariacie.

⁹⁶ Art. 26 § 1 Prawa o notariacie.

⁹⁷ Art. 17 Prawa o notariacie.

⁹⁸ Art. 3 ust. 1 ustawy o komornikach sądowych. Szerzej *Ustawa o komornikach sądowych. Ustawa o kosztach komorniczych. Komentarz*, red. R. Rejwer, Warszawa 2019.

⁹⁹ Art. 7 ust. 1 i art. 8 ust. 1 i 2 ustawy o komornikach sądowych.

¹⁰⁰ Art. 2 ust. 1 ustawy o komornikach sądowych.

¹⁰¹ Art. 3 ust. 3 pkt 1–4 ustawy o komornikach sądowych.

¹⁰² Art. 2 ust. 2 ustawy o komornikach sądowych.

¹⁰³ Art. 2 ust. 3 ustawy o komornikach sądowych.

---

z tych zawodów (strona przedmiotowa). Podsumowując dotychczasowe rozważania oraz przyjęte założenia badawcze, można uznać, że najistotniejszym problemem są analizowane przez autorów opracowania perspektywy zawodowe studentów prawa związane przede wszystkim z wyżej zaprezentowanymi klasycznymi zawodami prawniczymi. Istotnym elementem badań jest nie tylko świadomość co do zamiaru wykonywania określonego zawodu, lecz również wiedza o samym zawodzie, w tym trudnej drodze prowadzącej do jego wykonywania.

ROZDZIAŁ II

ANALIZA DANYCH SOCJODEMOGRAFICZNYCH STUDENTÓW – METRYCZKA

Przed analizą opinii i zamiarów badanych studentów na temat ich wyobrażeń związanych z perspektywami zawodowymi zasadne jest przedstawienie podstawowych danych socjologicznych, do których zalicza się cechy społeczno-demograficzne badanej próby. Uzyskane dane pozwalają w pierwszej kolejności stwierdzić, kto studiuje na kierunku prawo, w tym – jakiej jest płci, w jakim jest przedziale wiekowym, skąd pochodzi, na którym jest roku oraz czy studiuje równoległe inny kierunek studiów? Zatem autorzy badań sformułowali podstawowe, a zarazem klasyczne pytania składające się na profil osoby – studenta studiującego prawo na Wydziale Prawa i Administracji UMCS w Lublinie. Pytaniem nieco odmiennym od pozostałych jest to dotyczące studiowania równoległe do prawa innego kierunku studiów, w tym stopnia, roku i trybu. Jest ono bardziej szczegółowe od pozostałych zawartych w metryczce, lecz jest w pełni uzasadnione merytorycznie z uwagi na adresatów i przedmiot badań. Mimo że dane zawarte w metryczce umieszczono na końcu ankiety, to omówić je należy na początku analizy wyników, aby uzyskać wskazany wyżej obraz studenta uczestniczącego w badaniach.

PŁEĆ

Pierwszym istotnym wskaźnikiem jest liczba studentów studiujących na Wydziale Prawa i Administracji UMCS z podziałem na płeć badanych. Na kierunku prawo na studiach stacjonarnych na Wydziale Prawa i Administracji w roku akademickim 2019/2020 studiuje łącznie 1 295 studentów, w tym 802 kobiety, co stanowi 62% ogółu, oraz 493 mężczyzn, co stanowi 38%¹⁰⁴.

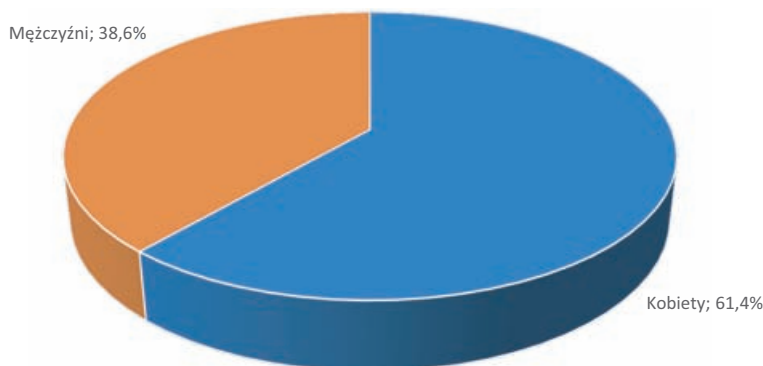
---

¹⁰⁴ Dane z Dziekanatu WPiA. Pewną tendencję zmiany w zakresie płci studiujących ujawnia to, że w badaniach pod kierunkiem E. Łojko na WPiA UW w 2008 r. wśród przebadanych ogółem 830 osób kobiety stanowiły 50,1%, a mężczyźni 48,9% (1% – brak danych). Wyniki powyższych badań wskazują, że proporcje płci zmieniają się w kolejnych latach studiowania. Na I roku studiów studenci mężczyźni (52,3%) przeważają nad studentkami (46,3%). Natomiast pod koniec studiów

Tab. 3. Wyniki liczbowe i procentowe dotyczące płci badanych

Płeć	Liczba	Udział (%)
Kobieta	416	61,4
Mężczyzna	262	38,6
Razem	678	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 3. Płeć badanych w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

W badaniu dotyczącym płci ankietowanych odpowiedzi udzieliło 678 osób. Jedynie 3 osoby nie udzieliły odpowiedzi na ten temat. Analizując płeć badanych jako element zbioru, jakim jest społeczeństwo, podkreślić należy, że jest to jedna z najważniejszych kategorii społecznych. W pracy przyjęto tradycyjne rozumienie płci z podziałem na mężczyzn i kobiety. Oczywiście nawet uwzględniając fakt, że płeć jest jednym z najważniejszych prostych zbiorów społecznych, należy podkreślić złożoność tego zjawiska. Podział na płeć męską i żeńską jest stanem faktycznym, rzeczywistym, aczkolwiek autorzy zdają sobie sprawę, że współcześnie podział ten nie jest ani prosty, ani jednoznaczny¹⁰⁵. Na potrzeby badań przyjęto natomiast tradycyjne rozumienie płci jako zespołu cech o charakterze struktur i funkcji pozwalających na podział orga-

– na roku V odsetek studentek jest wyraźnie wyższy (55,6%) niż studentów (43,5%). Zdaniem autorów badania świadczy to o tym, że choć na I rok studiów na WPIA UW dostaje się nieco więcej mężczyzn, to kończy studia prawnicze więcej kobiet. Dane te sugerują, że studentki bardziej wytrwale dążą do zdobycia wyższego wykształcenia niż ich koledzy, gdyż ci częściej rezygnują ze studiów i częściej są skreślani z listy studentów za brak postępów w nauce, E. Łojko *Dlaczego warto badać studentów prawa...*, s. 15–16.

¹⁰⁵ Ł. Sakowski, *Czy płeć biologiczna nie istnieje? Ile jest płci? Fakty i mity na temat płci*, <https://www.totyalkoteoria.pl/2020/02/plec-biologiczna-kulturowa-gender.html>. (dostęp: 15.02.2020).

nizmów na męskie i żeńskie¹⁰⁶. Z przepisów Konstytucji RP wynika, że małżeństwo to związek kobiety i mężczyzny¹⁰⁷. Zatem treść normatywna aktu normatywnego o najwyższej mocy prawnej, jakim jest Konstytucja RP, przesądza o biologicznym rozumieniu płci w języku prawnym. Oczywiście w literaturze przedmiotu wskazuje się, że „związek kobiety i mężczyzny” stanowi nowość w polskiej praktyce legislacyjnej¹⁰⁸. Zatem w ankiecie przewidziano jedynie dwie możliwości wyboru płci: kobieta lub mężczyzna. Za takim stanowiskiem opowiedzieli się studenci poszczególnych kół naukowych przygotowujący treść ankiety. Natomiast zauważyć należy, nie znając ich motywów, że 3 osoby nie udzieliły odpowiedzi na pytanie dotyczące płci. Świadczyć to może również o tym, że studenci prawa płęć postrzegają przez pryzmat normatywny (przepisów prawa) i dzielą społeczność na kobiety i mężczyzn. Z tabeli wynika, że w badaniu wzięło udział 416 kobiet, co stanowi 61,4% badanych oraz 262 mężczyzn, czyli 38,6%.

Podsumowując, można zauważyć, że liczebność studentów (z uwzględnieniem kryterium płci) obecnych na wykładach pokrywa się z ogólną liczebnością studentów w zakresie analizowanego kryterium. Wyniki te pokazują zbieżność procentową pod względem zróżnicowania płciowego pomiędzy grupą studentów studiujących na kierunku prawo na studiach stacjonarnych na Wydziale Prawa i Administracji w roku akademickim 2019/2020 (62% kobiet i 38% mężczyzn) oraz grupą osób, które wzięły udział w badaniach (odpowiednio 61,4% kobiet i 38,6% mężczyzn).

Tab. 4. Wyniki liczbowe i procentowe dotyczące miejsca zamieszkania badanych – ogółem

Miejsce zamieszkania	Liczba	Udział (%)
Wieś	232	34,3
Miasto do 25 tys. mieszkańców	95	14,1
Miasto od 25 tys. do 50 tys. mieszkańców	53	7,8
Miasto od 50 tys. do 100 tys. mieszkańców	69	10,2
Miasto powyżej 100 tys. mieszkańców	227	33,6
Razem	676	100,0

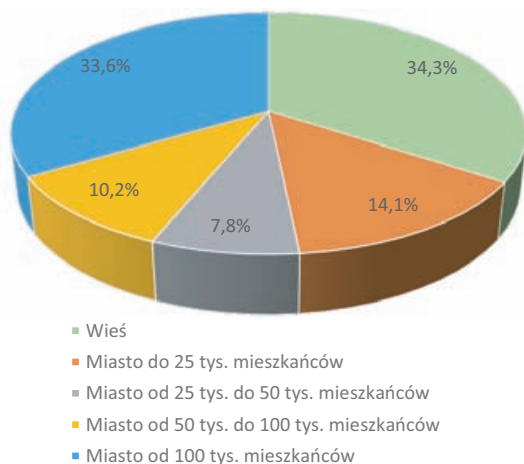
Źródło: opracowanie własne.

¹⁰⁶ *Słownik terminów biologicznych*, red. J. Strzałko, Poznań 2006, s. 495.

¹⁰⁷ Art. 18 Konstytucji RP.

¹⁰⁸ B. Banaszekiewicz, „Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny”. *O niektórych implikacjach art. 18 Konstytucji RP*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2013, nr 3, s. 591 i n.

Wykres 4. Miejsce zamieszkania badanych w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

MIEJSCE ZAMIESZKANIA

Spośród 681 osób biorących udział w badaniu 5 nie udzieliło odpowiedzi na pytanie o miejsce zamieszkania.

Następną istotną kategorią społeczną, związaną ze strukturą społeczeństwa, jest miejsce zamieszkania badanego studenta. Prosty zbiór społeczny, jakim są mieszkańcy danego terytorium, poddany został analizie w oparciu o pięć kategorii. Pierwszą (najmniejszą) jest wieś, następnie miasto do 25 tysięcy mieszkańców, miasto od 25 tys. do 50 tys. mieszkańców, miasto od 50 tys. do 100 tys. mieszkańców, a ostatnią, do której w województwie lubelskim włączyć można jedynie Lublin, jest miasto powyżej 100 tys. mieszkańców. Również, tak jak w przypadku płci, przyjęto normatywne rozumienie miejsca zamieszkania badanych.

W polskim systemie prawa miejsce zamieszkania rozumiane jest zgodnie z Kodeksem cywilnym¹⁰⁹ jako miejscowość, w której osoba fizyczna przebywa z zamiarem stałego pobytu. Normatywnie istotny jest zarówno fakt fizycznego przebywania w danej miejscowości (*corpus*), jak i wola przebywania w niej (*animus*). Kryterium miejsca zamieszkania ma znaczenie na różnych płaszczyznach życia człowieka, zarówno prywatnego (osobistego), jak i w zakresie relacji z podmiotami prawa publicznego, choć nie może być utożsamiane z miejscem zameldowania¹¹⁰. Indywidualizuje ono osobę

¹⁰⁹ Art. 25 KC.

¹¹⁰ Miejsce zameldowania jest kategorią prawa administracyjnego i może ono, lecz nie musi być tożsame z miejscem zamieszkania w znaczeniu cywilistycznym, do którego odnosi się pytanie; por.

fizyczną, sytuując ją w przestrzeni¹¹¹. Istotne jest, aby dana miejscowość stanowiła rzeczywiste centrum aktywności życiowej jednostki, na które składają się powołane dwa czynniki: wewnętrzny oraz zewnętrzny. W odniesieniu do tej drugiej płaszczyzny zastrzec także należy, iż określona miejscowość nie traci przymiotu miejsca zamieszkania np. dla studenta wskutek dłuższego lub krótszego oddalenia się z niego z powodu studiowania – pod warunkiem, że student nie traci rzeczywistego związku z miejscem. Wyrażenie zamiaru stałego pobytu nie wymaga złożenia oświadczenia woli (nie jest czynnością prawną). Wystarczy więc, że zamiar taki wynika z zachowania danej osoby polegającego na skupieniu swojej aktywności życiowej w określonej miejscowości¹¹². Uznać należy, iż w intencji autorów pytań, które – co istotne – pokryły się z odczuciami badanych uwidocznionymi w udzielonych odpowiedziach, miejsce zamieszkania oznaczało miejsce pochodzenia i miejsce przebywania rodziny *sensu largo*.

Poszczególne kategorie powiązane z pytaniem o miejsce zamieszkania autorzy traktują normatywnie. Przez wieś badacze rozumieją – zgodnie z art. 2 pkt 12 Ustawy z dnia 29 sierpnia 2003 r. o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych¹¹³ – jednostkę osadniczą o zwartej lub rozproszonej zabudowie i istniejących funkcjach rolniczych lub związanych z nimi usługowych bądź turystycznych, nieposiadającą praw miejskich lub statusu miasta. Natomiast jako miasto – zgodnie z art. 2 pkt 12 powyższej ustawy – określają jednostkę osadniczą o przewadze zwartej zabudowy i funkcjach nierolniczych posiadającą prawa miejskie bądź status miasta nadany w trybie określonym odrębnymi przepisami.

Analiza kategorii społecznej miejsca zamieszkania badanych studentów pokazuje, że wieś zamieszkują 232 osoby (34,3%), miasto do 25 tysięcy mieszkańców – 95 osób (14,1%), miasto od 25 tys. do 50 tys. mieszkańców – 53 osoby (7,8%), miasto od 50 tys. do 100 tys. mieszkańców – 69 osób (10,2%), a miasto powyżej 100 tys. mieszkańców – 227 osób (33,6%). Zastanawiający jest brak odpowiedzi w przypadku pięciu osób, które nie zdecydowały się wskazać żadnej z prezentowanych w odpowiedziach kategorii.

Analizując powyższe odpowiedzi, podkreślić należy, że studenci studiujący na kierunku prawo pochodzą zarówno z wiosek (około 1/3 badanych), jak też z małych i średnich ośrodków miejskich (około 1/3) oraz z dużych miast (również około 1/3). Zatem proporcje rozkładają się równomiernie. W przypadku miasta powyżej 100 tys. mieszkańców, jak wskazano wyżej, prawdopodobnie w większości (wynika to z obserwacji autorów) studenci pochodzą z Lublina, co oczywiście nie wyklucza w jednostkowych przypadkach innych dużych miast Polski.

---

postanowienie SN z dnia 12 lutego 2014 r. (sygn. akt IV CZ 114/13, Legalis) oraz postanowienie NSA z dnia 7 października 2010 r. (sygn. akt I OW 99/10, Legalis).

¹¹¹ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2019, s. 150.

¹¹² Por. wyrok SN z dnia 25 listopada 1975 r. (sygn. akt III CRN 53/75, OSN 1976, nr 10, poz. 218).

¹¹³ Ustawa z dnia 29 sierpnia 2003 r. o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1443 ze zm.).

WIEK

Jednym z pytań w zakresie podstawowych danych socjologicznych było pytanie o wiek. Jest on istotną kategorią wpływającą na postrzeganie otaczającej rzeczywistości, jest także elementem współkształtującym doświadczenie życiowe. Pytanie ujęte zostało w sposób zwięzły poprzez wyróżnienie badanej kategorii oraz wskazanie czterech przedziałów wiekowych. Pierwszy przedział otwiera 18 lat. Wyznacznikiem takiej dolnej granicy był wiek osiągnięty przez osoby w tzw. zwykłym toku edukacji przedszkolnej i szkolnej na poziomie szkoły podstawowej i średniej. Biorąc pod uwagę wiek rozpoczęcia edukacji oraz czas jej trwania, uznać należy, że właśnie po ukończeniu 18. lub 19. roku życia następuje zakończenie edukacji na poziomie szkoły średniej i egzamin maturalny umożliwiającą dalszą edukację uniwersytecką¹¹⁴. Większość możliwych wyborów polega na wskazaniu określonego zamkniętego przedziału wiekowego. Zaznaczyć przy tym należy, iż poszczególne przedziały nie zostały określone w „równy” sposób, co wynika z różnej objętości rocznikowej. Wiąże się to ze zmianami w zakresie rozpoczynania etapu edukacji szkolnej w wieku 6 lub 7 lat oraz czasu trwania nauczania na poziomie szkoły średniej trwającego 4 lub 5 lat.

W odniesieniu do ostatniego przedziału trafnie zastosowano odmienną technikę. W przypadku tego przedziału wskazano jedynie dolny pułap graniczny. Poza tym ma on charakter otwarty. Twórcy ankiety zasadnie założyli, iż studentów studiujących w trybie stacjonarnym w wieku powyżej 30 lat będzie stosunkowo niewielu i nie ma potrzeby dalszego podziału w ramach tej kategorii wiekowej.

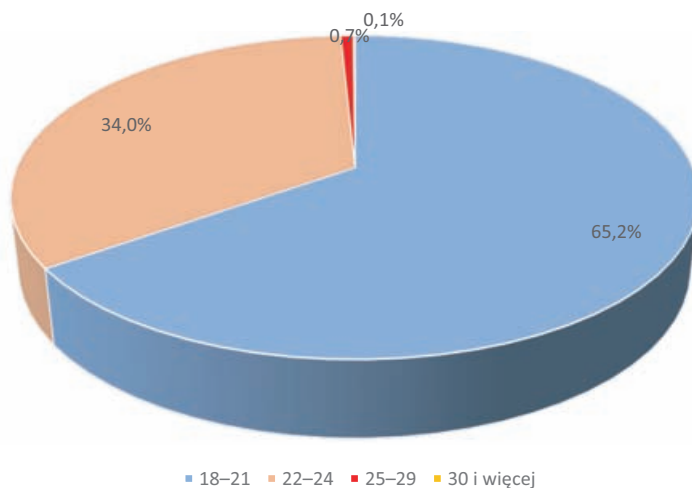
Wiek odgrywa rolę także w dalszej prawniczej drodze zawodowej. Mając na uwadze przywołane regulacje normatywne w zakresie poszczególnych klasycznych zawodów prawniczych, zauważyć należy, że kryterium osiągnięcia określonego wieku w odniesieniu do niektórych z nich jest jednym z warunków, od spełnienia których uzależniona jest możliwość wykonywania danej profesji.

Tab. 5. Wiek badanych

Wiek (w latach)	Liczba	Udział (%)
18–21	442	65,2
22–24	230	34,0
25–29	5	0,7
30 i więcej	1	0,1
Razem	678	100,0

Źródło: opracowanie własne.

¹¹⁴ Zgodnie z art. 69 ust. 2 pkt 1 Prawa o szkolnictwie wyższym na jednolite studia magisterskie, do których zaliczane są studia prawnicze, może być przyjęta osoba, która posiada świadectwo dojrzałości albo świadectwo dojrzałości i zaświadczenie o wynikach egzaminu maturalnego z poszczególnych przedmiotów, o których mowa w przepisach o systemie oświaty.

Wykres 5. Wiek badanych w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

Spośród 681 osób biorących udział w badaniu 3 nie udzieliły odpowiedzi na pytanie o wiek.

Ogółem wśród respondentów aż 442 osoby (tj. 65,2% badanych) wskazały na pierwszy przedział – pomiędzy 18 a 21 lat. W kolejnej kategorii (22–24 lata) mieszczą się 230 osoby, tj. 34% badanych. Dwa pozostałe przedziały są reprezentowane jedynie jednostkowo. W kategorii 25–29 lat mieści się 5 osób, co stanowi 0,7% badanych. Natomiast ostatni przedział, który – jak wspomniano – ma charakter otwarty, obejmował osoby w wieku 30 lat i więcej. Mieściła się w nim zaledwie 1 osoba, co stanowi 0,1% badanych.

Tworząc ankietę, przewidywano, iż studenci będą w większości ludźmi młodymi – do 24. roku życia. Znalazło to odzwierciedlenie w budowie ankiety w zakresie przedziałów wiekowych. Ukończenie pięcioletnich studiów uniwersyteckich przez osoby, które podejmują je w roku bezpośrednio po egzaminie maturalnym, w większości przypadku następuje, gdy absolwent osiąga wiek górnej granicy drugiego przedziału wyróżnionego w ankiecie. Osoby do 24. roku życia stanowiły łącznie 99,2% biorących udział w badaniu.

ROK STUDIÓW

Wątkiem powiązaniem treściowo, choć nie tożsamym z pytaniem o wiek badanych, jest pytanie o rok studiów. Pomiedzy tymi kategoriami zachodzi pewien związek, choć nie ma on charakteru bezpośredniego ani prostego. Osoby w tym samym wieku często są na tym samym roku studiów. Z różnych jednak względów do rzadkości nie należą sytuacje, w których na danym roku jest osoba młodsza (co zdarza się raczej wyjąt-

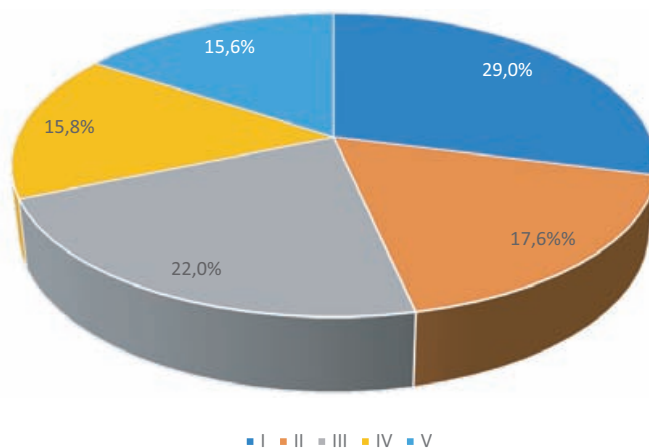
kowo) lub starsza niż większość studentów na tym samym szczeblu edukacji. Wynikać to może z różnych względów, np. rozpoczęcia edukacji wcześniej niż rówieśnicy, podjęcia studiów po dłuższym czasie od ukończenia szkoły średniej lub rozpoczęcia kształcenia na kierunku prawo w trakcie lub po ukończeniu innego kierunku¹¹⁵.

Dodatkowo w pytaniu o wiek operowano określonymi przedziałami obejmującymi kilka roczników. Natomiast w pytaniu o rok studiów możliwe odpowiedzi zostały, co oczywiste, ujęte dla każdego z roczników kształcenia odrębnie. W takim ujęciu pomiędzy wskazanymi pytaniami zachodzą odmienności wpływające na różne „rozłożenie” odpowiedzi pomiędzy poszczególnymi przedziałami.

Tab. 6. Liczba studentów z poszczególnych roczników studiów biorących udział w badaniu, z uwzględnieniem udziału procentowego w ogóle badanych

Rok studiów	Liczba	Udział (%)
I	196	29,0
II	119	17,6
III	149	22,0
IV	107	15,8
V	105	15,6
Razem	676	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 6. Rok studiów badanych w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

¹¹⁵ Wątku studiowania równoległe dwóch kierunków, w tym prawa, dotyczyć będą kolejne dwa pytania zawarte w „metryczce” ankiety.

Spośród 681 osób biorących udział w badaniu 5 nie udzieliło odpowiedzi na pytanie o rok studiów.

Prezentację i analizę wyników odpowiedzi na pytanie o rok studiów ankietowanych rozpocząć należy od pewnych uwag wprowadzających. Jak już sygnalizowano, badania zostały przeprowadzone na wykładach z przedmiotów podstawowych, a więc skierowanych do wszystkich studentów poszczególnych lat studiów w semestrze zimowym roku akademickiego 2019/2020. Odwołując się po raz kolejny do wcześniejszego badania przeprowadzonego w semestrze letnim roku akademickiego 2016/2017, z aprobatą zauważyć należy, iż Koła Naukowe inicjujące przedsięwzięcie wdrożyły jedną z uwag zawartych w Raporcie z 2018 r. Podnoszono w nim zasadność, przy ponownych badaniach w przyszłości, przeprowadzenia ich w semestrze zimowym, nie zaś letnim¹¹⁶. Zmiana ta ma istotny charakter, ponieważ studenci ostatniego, piątego roku studiów kończący edukację nie mają w programie studiów przewidzianych żadnych przedmiotów w formie wykładów i ćwiczeń. Większość z nich bierze jedynie udział w spotkaniach seminaryjnych z promotorami prac magisterskich, nieliczni uczestniczą w wykładach z przedmiotów kierunkowych. Dotarcie do wszystkich lub przynajmniej znacznej ich części byłoby bardzo utrudnione.

Powyższa zmiana wpłynęła znacząco na liczbę ankiet wypełnionych przez studentów kończących edukację uniwersytecką. Wyniki z poszczególnych roczników rozkładają się w przedstawiony na wykresie sposób. Mimo że rozkład nie jest równomierny, to jednak nie ma pomiędzy kategoriami istotnych dysproporcji.

Zauważyć należy, że na wyniki szczegółowe przekładające się na udział procentowy studentów poszczególnych roczników studiów w ogóle badanych wpływ mogły mieć różne czynniki zarówno merytoryczne, jak i pozamerytoryczne. Do pierwszych zaliczyć można zainteresowania większości studentów danego rocznika określonym przedmiotem, natomiast do drugich – liczebność poszczególnych roczników, które – choć porównywalne – to jednak nie są tożsame. Przyjąć także należy, iż na liczbę udzielonych odpowiedzi wpływ mieć mogły dzień oraz godzina prowadzenia wykładu, w trakcie którego odbywało się badanie.

Spośród biorących udział w badaniu osób, które udzieliły odpowiedzi na pytanie o rok studiów (676), najwyższy odsetek stanowili studenci rozpoczynający ten etap edukacji – 29% wszystkich badanych (196 osób). Tak wysoki udział studentów pierwszego roku niezależnie od innych przywołanych czynników wynikać może z fascynacji nową, odmienną od wcześniej znanych metod przekazywania wiedzy oraz zapału związanego z rozpoczęciem kolejnego etapu edukacji. W kolejnych rocznikach zmniejsza się liczba biorących udział w badaniu, choć tendencji tej nie można uznać za niezmienną prawidłowość. Studenci drugiego roku studiów byli reprezentowani w badaniu przez 119 osób (tj. 17,6% ogółu), zaś trzeciego roku przez 149 osoby (tj. 22% ogółu). Liczebność studentów czwartego i piątego roku studiów była najmniejsza

¹¹⁶ M. Kępa, S. Pilipiec, *op. cit.*, s. 26, 99.

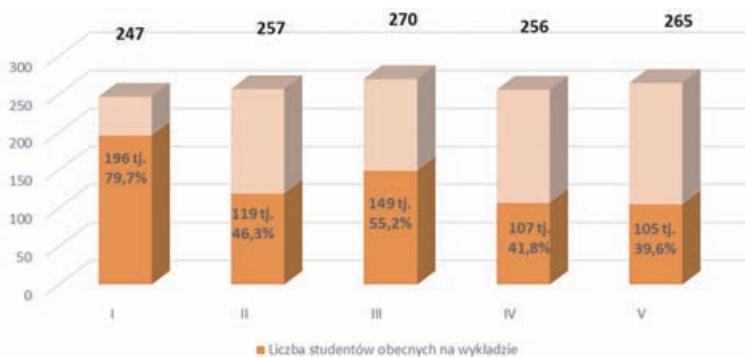
ze wszystkich roczników i jednocześnie bardzo zbliżona w obu wymienionych kategoriach. Wynosiła ona odpowiednio 107 osób (tj. 15,8% ogółu) dla czwartego roku i 105 osób (tj. 15,6% ogółu) – dla piątego roku.

Niezależnie od przedstawionych danych ukazujących liczebność przedstawicieli poszczególnych roczników w ogóle poddanych badaniu studentów i wynikającego stąd udziału procentowego poszczególnych kategorii na podstawie danych z Dziekanatu Wydziału Prawa i Administracji dokonać można jeszcze innego porównania. Określić można udział procentowy studentów z danego roku studiów uczestniczących w wykładzie w ogólnej liczbie kształcących się na danym roku. Należy jednak wprowadzić zastrzeżenie, iż badanie przeprowadzone było jedynie na jednym z wykładów dla każdego roku studiów, zaś studenci nie byli uprzednio poinformowani o zamiarze ich ankietowania.

Tab. 7. Liczba studentów poszczególnych roczników oraz liczba studentów biorących udział w badaniu z uwzględnieniem udziału procentowego

Rok studiów	Liczebność danego rocznika	Liczba studentów biorących udział w badaniu	Udział procentowy osób biorących udział w badaniu w ogóle studentów danego rocznika
I	247	196	79,7
II	257	119	46,3
III	270	149	55,2
IV	256	107	41,8
V	265	105	39,6

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 7. Liczebność studentów poszczególnych roczników z uwzględnieniem biorących udział w badaniu (w ujęciu ilościowym i procentowym)

Źródło: opracowanie własne.

Po analizie powyższej tabeli i wykresu można stwierdzić, że w badaniach wzięło udział najwięcej studentów z pierwszego roku, a najmniej – z piątego roku. Pierw-

szy rok liczy 247 osób. W ankietyzacji wzięło udział 196, co stanowi 79,1% studentów pierwszego roku. Wynik taki pokazuje duże zainteresowanie zarówno samymi badaniami, jak i uczestnictwem w zajęciach w formie wykładu. To właśnie w czasie wykładów miała miejsce ankietyzacja. Na drugim roku studiuje 257 osób, a w badaniu wzięło udział 46,3% z nich, co stanowi mniej niż połowę studentów na tym etapie kształcenia. Wynik taki jest zastanawiający, gdyż to właśnie na drugim roku wykładane jest prawo cywilne i prawo karne, przedmioty, które cieszą się największą popularnością i zainteresowaniem studentów. Na trzecim roku studiuje 270 osób, z których w ankietyzacji wzięło udział 149 osób, tj. 55,2% ogółu. To więcej niż połowa studentów na tym etapie kształcenia, co w porównaniu z drugim rokiem jest wynikiem zdecydowanie lepszym. Na czwartym roku studiuje 256 osób. W badaniach uczestniczyło 107 osób, tj. 41,8% ogółu. Od czwartego roku zauważalna jest tendencja spadkowa liczby wypełnionych ankiet. Na ostatnim, piątym roku, który jest rocznikiem będącym na drugim miejscu pod względem liczby studiujących na nim osób, na 265 studentów w badaniach udział wzięło 105 osób, tj. 39,6% ogółu. Jest to wartość najniższa ze wszystkich roczników. Ankietowani w tym przypadku stanowią zaledwie nieco więcej niż 1/3 studentów na tym etapie kształcenia. Zarówno na czwartym, jak i na piątym roku studiów studenci zaczynają pracować zawodowo, co może mieć wpływ na uczestniczenie w zajęciach, w tym zwłaszcza wykładach. Kolejnym wnioskiem jest ujawnienie w materiale pewnej tendencji – im wyższy rocznik studiów (z wyjątkiem roku trzeciego), tym niższa frekwencja na wykładach. Z sylabusów do poszczególnych przedmiotów wynika, że odpowiednią, zasadniczo dużo większą ilość czasu student powinien poświęcić na pracę własną w domu. To też może mieć znaczenie w kontekście powyższej tezy, gdyż studenci wyższych lat mają większe doświadczenie w nauce i nie zawsze potrzebują kontaktu z żywym słowem na wykładzie. Ponadto mają dużo mniej zajęć (szczególnie na piątym roku) i z obserwacji własnych autorów wynika, że rzadko chce się im przyjeżdżać tylko na jeden wykład dziennie. Wnioski te oczywiście nadają się do dalszej analizy w oparciu o badania jakościowe, w których narzędziem badawczym byłby wywiad, gdyż tylko wtedy można by ustalić ostateczne motywy zachowania studentów.

CZY STUDIujesz RÓWNOLEGLE DO PRAWA INNY KIERUNEK?

JEŚLI TAK, TO JAKI? (KIERUNEK/STOPIEŃ/ROK/TRYB)

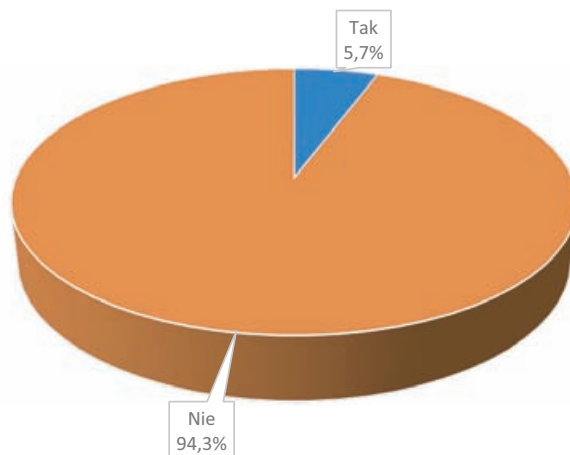
W ankiecie zawarto dwa powiązane ze sobą pytania dotyczące studiowania równoległe do prawa innego kierunku studiów. Pierwsze dotyczyło samej istoty problemu, a więc studiowania równocześnie prawa i innego kierunku studiów. Natomiast drugie pytanie miało charakter pochodny, gdyż dotyczyło bardziej szczegółowych kwestii związanych z tym zagadnieniem.

Tab. 8. Odpowiedzi na pytanie: Czy studiujesz równoległe do prawa inny kierunek?

Odpowiedź	Liczba	Udział (%)
Tak	39	5,7
Nie	640	94,3
Razem	679	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 8. Odpowiedzi na pytanie: Czy studiujesz równoległe do prawa inny kierunek?

Ujęcie procentowe

Źródło: opracowanie własne.

Spośród 681 osób biorących udział w badaniu 2 osoby nie udzieliły odpowiedzi na pytanie: „Czy studiujesz równoległe do prawa inny kierunek?”

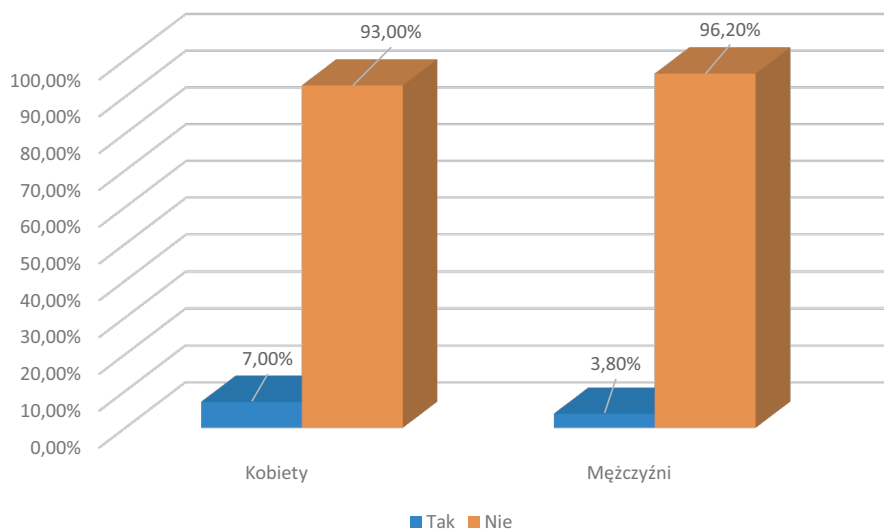
Pozytywnej odpowiedzi na powyższe pytanie udzieliło 5,7% ankietowanych, tj. 39 osób. Przypomnieć jednocześnie należy, iż w badaniu wzięły udział osoby, które były obecne na jednym z wykładów z przedmiotów podstawowych przewidzianego programem studiów dla tego rocznika. Prawdopodobne jest, że procent osób podejmujących studia na dwóch kierunkach jednocześnie jest w ogóle studentów istotnie wyższy.

W grupie osób studiujących więcej niż jeden kierunek interesujący wydaje się podział według kryterium płci. Z 39 studentów prawie 3/4 (29 osób, tj. 74,3%) stanowią kobiety, a 1/4 – mężczyźni (10 osób, tj. 25,7%). Aby uzyskać miarodajne i porównywalne zestawienie tych danych, należy odnieść je do procentowego udziału studiujących drugi kierunek w grupie badanych z uwzględnieniem kryterium płci.

Tab. 9. Odpowiedzi na pytanie: Czy studiujesz równoległe do prawa inny kierunek?
Zestawienie ilościowe i procentowe z uwzględnieniem kryterium płci

Płeć badanych	Czy studiujesz równoległe do prawa inny kierunek? Ilościowo		Czy studiujesz równoległe do prawa inny kierunek? Procentowo	
	tak	nie	tak	nie
Kobiety	29	388	7,0	93,0
Mężczyźni	10	252	3,8	96,2

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 9. Odpowiedzi na pytanie: Czy studiujesz równoległe do prawa inny kierunek?
Zestawienie procentowe z uwzględnieniem kryterium płci

Źródło: opracowanie własne.

Zestawienie ukazuje, że w grupach kobiet i mężczyzn poddanych badaniu – jeżeli potraktujemy każdą z nich jako odrębną całość – odsetek kobiet podejmujących drugi kierunek studiów jest niemal dwukrotnie wyższy niż w przypadku mężczyzn. Z wszystkich kobiet biorących udział w badaniu aż 7% odpowiedziało twierdząco na postawione pytanie, natomiast w przypadku mężczyzn odsetek ten wynosił 3,8%. Oznacza to, że zdecydowanie więcej kobiet podejmuje trud studiowania na drugim kierunku, rozwijając swoje zainteresowania, ale też w przyszłości pozytywnie wpływając na sytuację na rynku pracy. Przydatność zdobytej w ten sposób wiedzy i umiejętności uzależniona jest od wybranego zawodu oraz przede wszystkim od kierunku studiów.

Pozytywna odpowiedź na pytanie o studiowanie równoległe do prawa innego kierunku aktualizowała zasadność odpowiedzi na dalsze bardziej szczegółowe: „Jeśli tak, to jaki?”. Pytanie zawierało także prośbę o wskazanie, poza samym kierunkiem,

stopnia, roku oraz trybu studiów. Nie wszyscy, którzy potwierdzili studiowanie drugiego kierunku studiów obok prawa (39 osób), ujawnili, jaki to kierunek. Dane w tym zakresie wskazało 31 osób. Natomiast te osoby, które wskazały kierunek studiów, z reguły podawały szczegóły dotyczące stopnia oraz roku studiów, a także ich trybu. Wśród podejmowanych przez studentów prawa innych studiów istnieje duże zróżnicowanie, choć można dostrzec pewne prawidłowości oraz powtarzalność. Istotną część osób badanych studiuje na kierunkach studiów prowadzonych na Wydziale Prawa i Administracji – w tym kierunki: prawno-biznesowy (3), bezpieczeństwo wewnętrzne (4). Znacząco reprezentowane były nauki ekonomiczne, w tym: zarządzanie (2), analityka gospodarcza (1), finanse i rachunkowość (1) oraz matematyka w finansach (1). Kilka osób wskazało filologię, w tym: niderlandzką (1), angielską (1), romańską (2), germańską (1) oraz powiązaną z nimi lingwistykę stosowaną (1).

Pojedyncze osoby podjęły się studiowania: psychologii (2), śpiewu operowego (1), politologii (1), socjologii (1), filozofii (1), historii (1), chemii (1) czy kosmetyki (jak się wydaje, kosmologii – 1). Wskazano także na rzadko występujące kierunki – jak *International relations*¹¹⁷ (1), który jest w całości prowadzony w języku angielskim, oraz kognitywistykę¹¹⁸ (1).

Interesujące może być połączenie i zbudowanie w przyszłości pozycji na rynku pracy dzięki zdobyciu wiedzy i umiejętności na studiach prawniczych oraz jednocześnie z zakresu inżynierii biomedycznej (1) lub społeczeństwa informatycznego (1). Powyższe studia są stosunkowo nowymi kierunkami, a przez to ich absolwenci mogą zappełnić istniejącą lukę w zakresie specjalistów z tych dziedzin. W praktyce w różnych zawodach prawniczych przydatna po studiach prawniczych może okazać się wiedza nabyta podczas studiów na kierunku resocjalizacja (1).

Większość osób, które ujawniły dane w tym zakresie, studiuje inny kierunek studiów także w trybie stacjonarnym, jedynie nieliczne w trybie niestacjonarnym. W zakresie stopnia studiów oraz roku studiów istnieje duże zróżnicowanie. Reprezentowane są zarówno studia licencjackie, jak i magisterskie oraz wszystkie lata studiów. Odnotować w tym miejscu należy, że z jednej z odpowiedzi wynika, iż osoba studiuje jednocześnie trzy kierunki studiów: prawo, filologię angielską oraz śpiew operowy.

---

¹¹⁷ To kierunek studiów prowadzony w UMCS na Wydziale Politologii i Dziennikarstwa jako studia II stopnia w języku angielskim. Kierunek studiów ma charakter interdyscyplinarny i dotyczy stosunków międzynarodowych, relacji transgranicznych, procesów globalizacji i integracji; <https://www.umcs.pl/pl/wyszukiwarka-studiow,118,international-relations,25338.chtm> (dostęp: 28.06.2020).

¹¹⁸ Ten kierunek studiów stanowi pewną nowość, warto go więc przybliżyć. W UMCS prowadzony jest na Wydziale Filozofii i Socjologii, zarówno na I, jak i na II stopniu. Kognitywistyka, czyli nauki o poznaniu (*cognitive science*) to dziedzina nauki wyjaśniająca ludzkie poznanie – umysł. Dotyczy m.in. percepcji, pamięci, rozumienia, rozumowania, zdolności językowych, rozwiązywania problemów, inteligencji, świadomości. Jednocześnie jest to dziedzina umożliwiająca tworzenie sztucznych (komputerowych) systemów wykazujących się tymi zdolnościami; <http://kognitywistyka.umcs.lublin.pl/> (dostęp: 28.06.2020).

Odnosząc się ogólnie do zjawiska studiowania równocześnie więcej niż jednego kierunku studiów, należy co do zasady ocenić je pozytywnie. Takie działanie wymaga długotrwałego, niekiedy kilkuletniego wzmoczonego wysiłku od samych studiujących. Jest to wyzwanie, jeśli chodzi o obciążenie merytoryczne związane z koniecznością opanowania materiału z dwóch niekiedy całkowicie odmiennych dyscyplin. Jest to także wysiłek organizacyjny – konieczne jest wygospodarowanie czasu na uczestniczenie w zajęciach. Jest to wyzwanie logistyczne związane z koniecznością pogodzenia niekiedy przynajmniej częściowo zachodzących na siebie planów. Podjęcie takiego trudu może przyczynić się do zdobycia wiedzy oraz umiejętności z różnych dziedzin i dzięki temu podniesienia atrakcyjności rynkowej osoby poszukującej pracy. Jednocześnie należy mieć na uwadze, aby nie przełożyło się to negatywnie na poziom i jakość zdobytej wiedzy oraz nie prowadziło do dezorganizacji toku kształcenia.

Dodatkowo zauważyć należy, iż w przypadku typowych, klasycznych zawodów prawniczych ukończenie, poza prawem, innego kierunku studiów może być przydatne w dalszej pracy zawodowej. Nie będzie to jednak czynnik istotny przy zdawaniu egzaminu wstępnego na aplikację lub zawodowego egzaminu końcowego po jej odbyciu. Przydatność innego kierunku studiów będzie uzależniona od wykonywanego zawodu. Przykładowo prokuratorowi mogłaby się przydać wiedza zdobyta na studiach psychologicznych, sędziemu na studiach socjologicznych, zaś przedstawicielom wolnych zawodów prawniczych polegających na świadczeniu pomocy prawnej, a więc adwokatom i radcom prawnym – dobra znajomość języków obcych czy zarządzania.

ROZDZIAŁ III

ANALIZA OPINII STUDENTÓW DOTYCZĄCYCH OKRESU STUDIÓW PRAWNICZYCH

W Rozdziale I dotyczącym metodologii analizowanych badań zasygnalizowano, że pytania zawarte w ankiecie dotyczą trzech obszarów wyodrębnionych ze względu na kryterium czasowo-przedmiotowe. Rozważania dotyczące pytań merytorycznych ujęte zostały w dwóch odrębnych częściach opracowania. Niniejszy rozdział dotyczy opinii i postaw studentów odnoszących się do okresu związanego ze studiami.

KTÓRA Z GAŁĘZI PRAWA NAJBARDZIEJ CIĘ INTERESUJE?

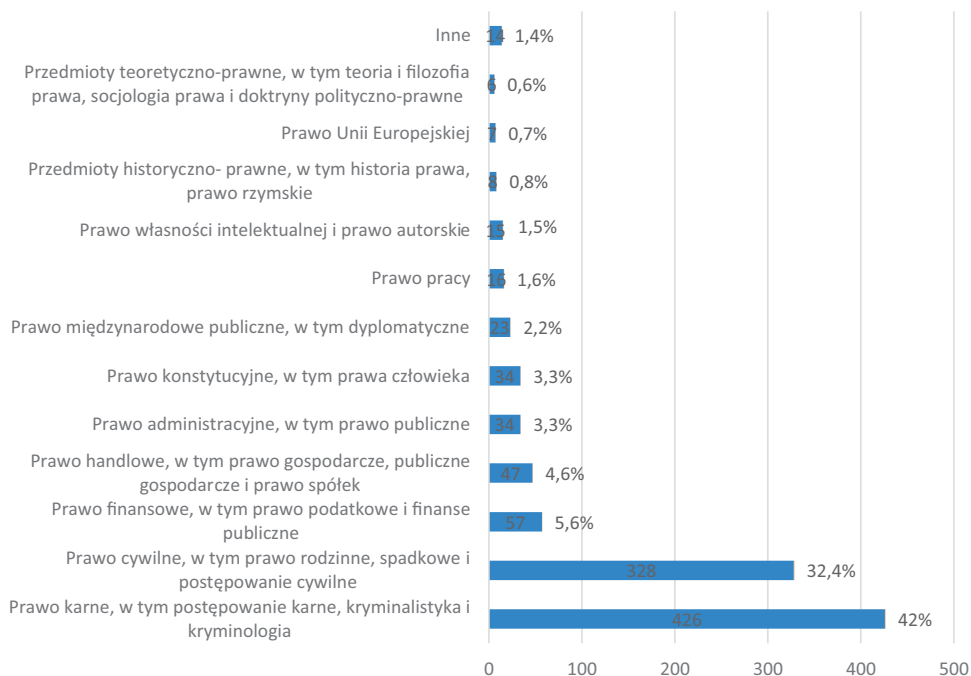
Pierwszym merytorycznym pytaniem zawartym w ankiecie było pytanie: „Która z gałęzi prawa najbardziej Cię interesuje?”. Pytanie to odnosiło się do związanych z poszczególnymi gałęziami prawa zainteresowań badanych studentów. Odpowiedzi na nie mają znaczenie również w kontekście przełożenia zainteresowania konkretną gałęzią prawa, a nawet szczegółowym działem prawa na wybór późniejszej ścieżki zawodowej. Ankietowani mogli udzielić więcej niż jednej odpowiedzi i wybrać więcej niż jedną gałąź, a dodatkowo pytanie to miało charakter otwarty. W związku z powyższym – mimo że na pytanie odpowiedziało 681 osób – to udzielono na nie 1 015 odpowiedzi.

Tab. 10. Wyniki liczbowe i procentowe w zakresie zainteresowań badanych gałęziami prawa

Gałąź prawa	Liczba	Udział (%)
Prawo karne, w tym postępowanie karne, kryminalistyka i kryminologia	426	42,0
Prawo cywilne, w tym prawo rodzinne, spadkowe i postępowanie cywilne	328	32,4
Prawo finansowe, w tym prawo podatkowe i finanse publiczne	57	5,6
Prawo handlowe, w tym prawo gospodarcze, publiczne gospodarce i prawo spółek	47	4,6
Prawo administracyjne, w tym prawo publiczne	34	3,3
Prawo konstytucyjne, w tym prawa człowieka	34	3,3
Prawo międzynarodowe publiczne, w tym dyplomatyczne	23	2,2
Prawo pracy	16	1,6
Prawo własności intelektualnej i prawo autorskie	15	1,5

Gałąź prawa	Liczba	Udział (%)
Przedmioty historyczno-prawne, w tym historia prawa, prawo rzymskie	8	0,8
Prawo Unii Europejskiej	7	0,7
Przedmioty teoretyczno-prawne, w tym teoria i filozofia prawa, socjologia prawa i doktryny polityczno-prawne	6	0,6
Inne	14	1,4
Razem	1015	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 10. Odpowiedzi na pytanie „Która z gałęzi prawa najbardziej Cię interesuje?” w ujęciu ilościowym i procentowym

Źródło: opracowanie własne.

Z powyższego zestawienia wynika, że respondenci w zdecydowanej większości (aż 426 osób) zainteresowani są szeroko ujmowaną gałęzią prawa karnego (prawem karnym materialnym, procesowym, kryminalistyką, kryminologią). Stanowi to 42% badanych. Na drugim miejscu plasuje się szeroko pojmowane prawo cywilne (prawo cywilne materialne, procesowe, rodzinne, spadkowe). Wskazało je 328 osób, co stanowi 32,4% ogółu. Na trzecim miejscu, choć z o wiele niższym wynikiem, znalazło się prawo finansowe, w tym prawo podatkowe i finanse publiczne. Wskazało je 57 osób, tj. 5,6% badanych. Powyższe wyniki są zasadniczo zbieżne z ogólnopolskim

badaniem prowadzonym wśród studentów prawa przez Europejskie Stowarzyszenie Studentów Prawa ELSA¹¹⁹.

Jako ciekawostkę można wskazać to, że respondenci, mimo pytania o gałąź prawa, wybierali również zawarte w programie studiów przedmioty historyczno- i teoretyczno-prawne (łącznie 14 osób, co stanowi 1,4% badanych). Zaskakuje mała liczba studentów zainteresowanych prawem administracyjnym. Gałąź tę wskazało jedynie 34 badanych (3,3%). Możliwe, że jest to związane z tym, iż do roku akademickiego 2018/2019 na WPiA funkcjonował kierunek administracja, który kumulował zainteresowanie prawem administracyjnym. Obecnie kierunek ten na poziomie studiów licencjackich I stopnia realizowany jest na Wydziale Zamiejscowym UMCS w Puławach, a na poziomie studiów magisterskich II stopnia na Wydziale Politologii i Dziennikarstwa UMCS. Na WPiA utworzono w roku akademickim 2019/2020 nowy kierunek dla studentów zainteresowanych prawem administracyjnym pod nazwą kierunek prawno-administracyjny, który cieszy się sporą popularnością (dane z Dziennikatu WPiA)¹²⁰. Natomiast w kategorii inne umieszczono następujące odpowiedzi: prawo medyczne (3), prawo sportowe (3), prawo energetyczne (2), prawo rolne (2), prawo bezpieczeństwa wewnętrznego (1), prawo informatyczne (1), ale także odpowiedzi – każda z gałęzi prawa ma coś, co mnie interesuje (1), nie wiem (1).

Pytanie „Która z gałęzi prawa najbardziej Cię interesuje?” zostało zmienione w stosunku do pytania z Raportu z 2018 r., które brzmiało: „Który dział prawa najbardziej Cię interesuje?”. Zatem w poprzedniej ankiecie w roku 2016/2017 zawarto pytanie dotyczące merytorycznych zainteresowań badanych poszczególnymi działami prawa. Pytanie to zostało sformułowane jako pytanie wielokrotnego wyboru z możliwymi odpowiedziami, a jednocześnie jako pytanie częściowo otwarte, z kategorią inne. W poprzednich badaniach w pierwszym z analizowanych pytań dotyczących zainteresowań ankietowanych wskazano na działy prawa lub nauki o prawie, jednocześnie grupując je w cztery kategorie: prawo publiczne, prawo prywatne, historia i teoria prawa oraz inne. Zmiana pytania nastąpiła z uwagi na to, iż system prawa ujmowany jako całość obowiązujących w państwie norm, tzw. prawo przedmiotowe, wynika z działalności prawotwórczej państwa czy obecnie, ujmując szerzej, podmiotów prawa publicznego posiadających kompetencje do stanowienia aktów prawa powszechnie obowiązującego, które są tworzone według określonego porządku¹²¹. W pojęciu systemu prawa podkreśla się, iż powinien

¹¹⁹ Na prawo cywilne wskazało 38,8% ankietowanych studentów, na prawo karne – 32,1%, zaś na trzecim miejscu z wynikiem 22,9% znalazło się prawo gospodarcze i handlowe. Badanie „Studenci prawa w Polsce” 2019, <https://elsa.org.pl/wp-content/uploads/2019/06/Raport-Badanie-Studenci-prawa-w-Polsce-2019.pdf> (dostęp: 31.05.2020).

¹²⁰ W semestrze zimowym roku akademickiego 2019/2020 na pierwszym roku kierunku prawno-administracyjnego I stopnia studiów stacjonarnych studiowało 163 studentów. W semestrze letnim roku akademickiego 2019/2020 na pierwszym roku kierunku prawno-administracyjnego II stopnia studiuje 87 osób. Dane z systemu USOS: <https://usosweb.umcs.pl>

¹²¹ G.L. Seidler, H. Groszyk, A. Pieniążek, *op. cit.*, s. 172.

się on cechować wewnętrznym uporządkowaniem norm prawnych z uwzględnieniem ich hierarchii i wewnętrznej spójności¹²². W tak rozumianym systemie prawa wyróżnia się gałęzie prawa. W poprzednich badaniach użyto pojęcia dział prawa.

Gałąź prawa uznawana jest przez niektórych przedstawicieli nauki prawa za synonim pojęcia dział prawa¹²³, który ujęto we wskazanych pytaniach w Raporcie z 2018 r. Oznaczało to, na podstawie zaproponowanej treści pytań, iż terminom tym przypisano zbliżone, choć nie tożsame znaczenia. Gałąź prawa to ukształtowany historycznie kompleks norm prawnych, regulujących określoną kategorię stosunków społecznych, zaś kryteriami, które są stosowane dla wyodrębnienia poszczególnych gałęzi, są w szczególności: przedmiot regulacji – rodzaj regulowanych stosunków prawnych; metoda regulacji – cywilna, karna, administracyjna; podmioty, do których są adresowane normy prawne; pomocniczo podstawą do ich wydzielenia może być także kodyfikacja, stosowane zasady prawa, przywołana tradycja historyczna czy wreszcie potrzeby dydaktyczne¹²⁴. Odnosząc się do treści pytań zawartych w nowej ankiecie, zauważyć należy, że intencją autorów było, na co wskazuje treść możliwych do wyboru odpowiedzi, ujęcie gałęzi prawa jako części systemu prawa obowiązującego oraz powrót do poprawności terminologicznej. Jednocześnie warto zauważyć, że studenci, odpowiadając na powyższe pytanie, wiązali swoje odpowiedzi z ofertą dydaktyczną, stąd wybór np. teorii prawa, która gałęzią prawa nie jest.

Z uwagi na komparatystyczne założenia badawcze należy odnieść się do wyników badań związanych z zainteresowaniami studentów z Raportu z 2018 r. Jak wskazano wyżej, analizie poddano wówczas pytanie: „Który dział prawa najbardziej Cię interesuje?” (wielokrotny wybór). Studenci w badaniach 2016/2017 wskazywali na następujące działy prawa: prawo międzynarodowe publiczne (10,1%), prawo konstytucyjne (8,5%), prawo administracyjne (3,0%), publiczne prawo gospodarcze (3,6%), prawo karne (22,0%), prawo pracy (5,2%), prawo finansowe (5,8%), prawo cywilne (19,5%), prawo handlowe i gospodarcze prywatne (5,3%), teoria i filozofia prawa (2,6%), historia państwa i ustroju (7,0%), socjologia prawa (6,1%), inne (1,4%)¹²⁵. Pomimo wyliczenia obszernego katalogu działów prawa autorzy ankiety również w badaniach z 2016/2017 r. zawarli możliwość wskazania innych niż wyróżnione odpowiedzi, nadając pytaniu formę otwartą. Z możliwości tej skorzystało 41 osób, wskazując m.in. na prawo medyczne (10), prawo autorskie i prawo własności przemysłowej (łącznie 9), prawo sportowe (4) czy prawo ochrony zwierząt (2). Sporadycznie wskazywano także błędnie dziedziny niestanowiące działów prawa, np. psychologia czy kryminologia, choć nie-

¹²² Szerzej na ten temat K. Opalek, *Problemy metodologiczne nauki prawa*, Warszawa 1962, s. 158 i n. oraz A. Korybski, L. Leszczyński, A. Pieniążek, *Wstęp do prawoznawstwa*, Lublin 2007, s. 107.

¹²³ Por. G.L. Seidler, H. Groszyk, A. Pieniążek, *op. cit.*, s. 179 oraz *Encyklopedia prawa*, red. U. Kalina-Prasznik, Warszawa 2007, s. 204.

¹²⁴ G.L. Seidler, H. Groszyk, A. Pieniążek, *op. cit.*, s. 179–180 oraz A. Korybski, L. Leszczyński, A. Pieniążek, *op. cit.*, s. 109–110.

¹²⁵ M. Kępa, S. Pilipiec, *op. cit.*, s. 35.

wątpliwie odgrywające rolę m.in. przy wykrywaniu sprawców przestępstw. Jednocześnie w jednostkowych przypadkach nie została udzielona odpowiedź na to pytanie (2) albo wyraźnie wyartykułowano brak zainteresowania jakimkolwiek ze wskazanych działów prawa (2 osoby – „żadne”). Stanowiło to zaledwie znikomy promil wśród pozyskanych odpowiedzi, co autorzy poprzednich badań uznali za zjawisko pozytywne¹²⁶.

Porównując badania z lat 2016/2017 i 2019/2020, zauważyć należy zbieżność zainteresowań studentów w zakresie prawa karnego i prawa cywilnego. W obu badaniach powyższe gałęzie są na miejscu odpowiednio pierwszym i drugim, różnica sprowadza się do liczby zainteresowanych. Pomimo językowych różnic w pytaniach (dział prawa a gałąź prawa) respondenci w Raporcie z 2018 r. wskazali na prawo karne w 22% i na prawo cywilne w 19,5%, co łącznie daje 41,5% badanych, a studenci w badaniach obecnych wskazali na prawo karne w 41,9% i na prawo cywilne w 32,3%, co łącznie daje 74,2%. Zatem w badaniach 2016/2017 zainteresowana nimi była niespełna połowa studentów, a w badaniach 2019/2020 – około 3/4 grupy.

W ankiecie z roku 2016/2017 i w ankiecie z roku 2019/2020 zawarto dwa powiązane ze sobą pytania dotyczące: merytorycznych zainteresowań badanych poszczególnymi działami, gałęziami prawa oraz zamiaru łączenia z nimi planów na przyszłość. Plany te zostaną omówione w rozdziale następnym, gdyż dotyczą przedziału czasowego po zakończeniu studiów.

KTÓRE Z ZAWODÓW PRAWNICZYCH UWAŻASZ ZA NAJBARDZIEJ PRESTIŻOWE? (W KOLEJNOŚCI OD NAJWIĘKSZEGO DO NAJMNIEJSZEGO)

Jednym z najistotniejszych i najbardziej dla autorów interesujących obszarów objętych badaniem jest wątek dotyczący prestiżu zawodów prawniczych wśród studentów prawa. Na pytanie „Które z zawodów prawniczych uważasz za najbardziej prestiżowe?” nie udzieliło odpowiedzi: w punkcie pierwszym, dotyczącym najwyższego prestiżu 8 osób (673 odpowiedzi), w punkcie drugim 15 osób (666 odpowiedzi), zaś w punkcie trzecim 17 osób (664 odpowiedzi). Wskazuje to na trudności w określeniu i gradacji prestiżu zawodów prawniczych wśród samych studentów prawa, co potwierdza, iż jest to zagadnienie złożone.

Samo pojęcie zawodów prawniczych wyjaśnione zostało w Rozdziale I dotyczącym metodologii badań, gdzie zostały też wskazane ich rodzaje. W kontekście analizowanego pytania ważnym zagadnieniem jest zdefiniowanie prestiżu społecznego odnoszącego się do poszczególnych zawodów prawniczych i określenie ich gradacji.

Miejsce, jakie człowiek zajmuje w społeczeństwie, określa się statusem bądź pozycją społeczną. Zajmowanie określonej pozycji społecznej determinuje określone uprawnienia i obowiązki, czyli rolę społeczną. Nieskończenie wiele jest statusów społecznych, tak

¹²⁶ *Ibidem*, s. 36.

samo jak nieskończenie wiele jest związanych z nimi ról społecznych. Jest to także związane ze zmieniającą się rzeczywistością. Role społeczne są sumą oczekiwań oraz reguł postępowania odpowiednich dla jednostki. Przekazując innym informację o pozycji społecznej, przekazuje się również informację co do określonej roli. To społeczeństwo nakreśla pewne wzorce zachowania, wskazuje odpowiedni schemat działania i formy komunikacji¹²⁷. Pozycją społeczną (określonym statusem społecznym) może być zawód jako wyróżnione i nazwane w danej kulturze typowe miejsce w społeczeństwie, które zajmować może wiele różnych osób¹²⁸. W przypadku przedmiotowych badań analizowanym zawodem jest grupa zbiorcza obejmująca szeroko pojęte zawody prawnicze.

W socjologii prestiż jest rozumiany jako subiektywne kryterium stratyfikacji, opartej na wykształceniu, wykonywanym zawodzie, stylu życia czy dochodach¹²⁹. Analizując literaturę przedmiotu na temat prestiżu zawodów prawniczych, podkreślić należy, że zawsze był on znaczny¹³⁰. Prestiż określonego zawodu związany jest bezpośrednio z prestiżem społecznym. Prestiż taki można rozumieć jako prawo do szacunku bądź do oznak szacunku, uległości lub względów. Ponadto prestiż taki może być rozumiany jako ocena bądź miara statusu społecznego albo oznaczać sam status społeczny. W hierarchii ról społecznych dana osoba jest tym wyżej, im większe ma przywileje szeroko rozumianej władzy nad innymi, dostępu do dóbr konsumpcyjnych i usług oraz odbierania oznak szacunku przeważnie skonwencjonalizowanych. Prestiż społeczny zatem będzie odnosił się do statusu społecznego osoby wykonującej określony zawód. Nie można pominąć również kwestii zaufania, jakim darzona jest określona profesja. Społeczną podstawą prestiżu zawodów są: osiągnięty dochód, zdobyte wykształcenie, posiadane kwalifikacje i sprawowana władza. Podejmując się badania prestiżu zawodów, ustalić należy związek między rangą ocenianej przez respondentów kategorii zawodowej na skali prestiżu a sytuacją społeczną członków danej kategorii zawodowej.

Na aprobatę zasługuje pogląd, iż społeczny wizerunek prawników w ogólności, szeroko pojmowanych instytucji wymiaru sprawiedliwości, jak i poszczególnych zawodów prawniczych w Polsce jest zróżnicowany i ulega zmianom¹³¹. Ustalając prestiż określonego zawodu prawniczego przez pryzmat badań socjologiczno-prawnych, podkreślić należy, że oznacza on społeczne uznanie, szacunek wobec roli społecznej tego zawodu. Zawód taki i jego formalny status społeczny musi być zgodny z wartościami i ocenami

¹²⁷ P. Sztompke, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002, s. 92 i n.

¹²⁸ *Ibidem*, s. 110.

¹²⁹ I. Reszke, *Prestiż społeczny a pleć. Kryteria prestiżu zawodów i osób*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984, s. 22–27.

¹³⁰ M. Dziurnikowska, *Adwokat i inne zawody prawnicze w opinii studentów prawa*, „Palestra” 1997, nr 5–6, s. 29–30; szerzej na temat prestiżu zawodów prawniczych zob. A. Pieniążek, M. Stefaniuk, *op. cit.*, s. 274 i n.

¹³¹ Tak T. Woś, *Społeczny wizerunek prawników oraz instytucji i zawodów zajmujących się przestrzeganiem prawa, wymiarem sprawiedliwości i obroną praw obywateli w Polsce*, [w:] *Filozofia prawa a praktyka prawnicza*, red. A. Orłowska, P. Polaczuk, L. Świto, Olsztyn 2010, s. 69.

tych grup społecznych, do których zawód ten jest adresowany, a więc w przypadku badań do studentów kierunku prawo. Uznanie dla określonego zawodu prawniczego wynika z identyfikacji między podstawowymi wartościami i oczekiwaniami studentów prawa a statusem danego zawodu. Odzwierciedleniem społecznego wysokiego prestiżu prawa jest pozytywna ocena określonego zawodu prawniczego. Jednakże prestiż danego zawodu prawniczego określają nie tyle przedstawiciele tego zawodu, ile społeczeństwo. Z tego względu istotne jest godne wykonywanie zawodu i duże znaczenie przepisów deontologicznych związanych z prawidłowym (profesjonalnym, rzetelnym, uczciwym, sumiennym) wykonywaniem zawodu. Istotne jest ułożenie etycznych relacji prawnika z ogółem społeczeństwa, które widzi w każdym zawodzie prawniczym doniosły element wymiaru sprawiedliwości¹³². Od pojęcia prestiżu prawa należy odróżnić pojęcie respektu wobec prawa. Respekt dla określonego zawodu prawniczego wyrasta ze strachu przed stosowaniem przymusu, obawy przed działaniem aparatu wymiaru sprawiedliwości i sankcjami, co w przypadku motywacji studentów raczej nie ma znaczenia. W doktrynie łączy się często prestiż i respekt z pojęciem autorytetu¹³³. O autorytecie w przypadku określonego zawodu prawniczego mówi się najczęściej w kontekście konkretnej osoby wykonującej dany zawód. Zwraca się uwagę na wizerunek takiej osoby, na który składają się takie elementy jak wartości, postawa i zachowanie oraz wygląd.

Analizując prestiż społeczny w kontekście prestiżu zawodów prawniczych, trzeba zauważyć, że respondenci również w badaniach wszystkich zawodów (nie tylko prawniczych) wysoko oceniają prestiż zawodu sędziego. Natomiast w badaniach prestiżu zawodów prawniczych zarówno przeprowadzanych obecnie, jak i w latach wcześniejszych wygrywa sędzia¹³⁴. Również z badań nad prestiżem zawodów prowadzonych w skali ogólnopolskiej przez duże ośrodki badawcze wynika, że zawód sędziego i zawód adwokata niezmiennie cieszą się w Polsce sporym prestiżem. W badaniach przeprowadzanych cyklicznie przez Centrum Badania Opinii Społecznej bierze się pod uwagę hierarchię zawodów według poważania społecznego. Z zawodów prawniczych w rankingu występuje jedynie sędzia i adwokat. Zawód adwokata cieszy się dużym poważaniem wśród 63% respondentów. Nieco niżej w hierarchii znalazł się zawód sędziego, który cieszy się dużym poważaniem wśród 60% respondentów¹³⁵. Natomiast z badań CBOS z grudnia 2019 r. wynika, że nie nastąpiła zmiana w hierarchii zawodów. Nadal z zawodów prawniczych największym poważaniem cieszy się zawód adwokata. Spośród ankietowanych 65% uznało, że zawód adwokata cieszy się dużym poważaniem. Sędziego dużym poważaniem obdarzyło 58% ankietowanych¹³⁶.

¹³² E. Łojko, *Etyka prawnika, etyka nauczyciela zawodu prawniczego*, Warszawa 2001, s. 158.

¹³³ S. Pilipiec, P. Szreniawski, *Z problematyki socjologicznej prawa i administracji*, Lublin 2016, s. 17.

¹³⁴ Por. A. Podgórecki, *Prestiż prawa*, Warszawa 1966, s. 134 oraz M. Dziurnikowska, *op. cit.*, s. 32.

¹³⁵ *Komunikat z badań CBOS. Prestiż zawodów. BS/164/2013*, oprac. A. Cybulska, Warszawa 2013, www.cbos.pl, s. 3–6 oraz M. Dziurnikowska, *op. cit.*, s. 32.

¹³⁶ *Komunikat z badań CBOS. Które zawody poważamy? Nr 157/2019*, oprac. M. Omyła-Rudzka, Warszawa 2019, www.cbos.pl, s. 3. Mimo że różnice pomiędzy zawodami sędziego i adwokata nie

Źródłem prestiżu zawodu sędziego niewątpliwie jest charyzma przenikająca rolę społeczną sędziego w związku z kontrolą, jaką sprawuje w zakresie stosowania prawa. Dzięki pełnionej funkcji społecznej, specjalistycznej wiedzy, umiejętnościom rozstrzygania konfliktów i kompetencjom społecznym sędziego jest blisko centralnych wartości polskiej kultury prawnej, tj. demokracji, rządów prawa, praw człowieka. Zatem zawód sędziego cieszy się wyjątkowo wysokim poziomem szacunku i wysokim statusem społecznym. Przyczynę prestiżu zawodu sędziego można określić też na podstawie badań jakościowych w postaci wywiadów bezpośrednich przeprowadzonych w czerwcu 2018 r. wśród studentów kierunku prawo studiujących na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie¹³⁷. Zdaniem studentów wybór zawodu sędziego jako najbardziej prestiżowego uzasadniony jest trudnością jego sprawowania, prestiżem społecznym i władzą, jaka wiąże się z jego wykonywaniem¹³⁸. Natomiast badani zasadniczo nie chcą, mimo wysokiego prestiżu zawodu sędziego, wykonywać tego zawodu z uwagi na trudny dostęp do służby sędziowskiej, dużą odpowiedzialność i ciężką pracę¹³⁹.

Zagadnienie prestiżu w kontekście analizowanych badań powinno być zestawione z zamiarem wykonywania określonych zawodów prawniczych, która to kwestia także była objęta badaniem i zostanie przedstawiona w dalszej części opracowania poświęconej oczekiwaniom i planom studentów po zakończeniu studiów. Związane jest to również z analizą preferowanej pozycji społecznej, w tym wypadku pozycją osiąganą. Pozycję przypisaną nabywa się niezależnie od woli, bez możliwości wyboru, przez sam fakt urodzenia, np. kolor oczu. Natomiast pozycje osiągane nabywa się przez własne decyzje i starania, zdobywa dzięki swoim chęciom i podejmowanym działaniom. Dotyczy to szczególnie pozycji zawodowych, np. sędziego¹⁴⁰.

Pytanie to stanowiło nowość, jeśli chodzi o sposób jego ujęcia, gdyż zakładało wskazanie miejsca w hierarchii w odniesieniu do prestiżu zawodów. Respondent musiał samodzielnie (pytanie otwarte) wskazać trzy zawody prawnicze, które darzy najwyższym prestiżem, z jednoczesnym dokonaniem stopniowania w kolejności od darzonego największym do darzonego najmniejszym prestiżem. Autorzy ankiety celowo nie wska-

---

są duże, warto odnotować, że zawód adwokata cieszy się coraz większym prestiżem (63% w 2013 r. i 65% w 2019 r.), natomiast spada prestiż zawodu sędziego (60% w 2013 r. i 58% w 2019 r.). Spadek jest jeszcze bardziej widoczny w badaniach CBOS, gdy weźmie się pod uwagę dane z lat wcześniejszych, np. w 1995 r. zawód sędziego prestiżem obdarzało 69% badanych.

¹³⁷ Osobami przeprowadzającymi wywiad byli autorzy opracowania oraz członkowie Zarządów Kół Naukowych będący inicjatorami badania ilościowego z roku 2016/2017. Zarządy Kół Naukowych reprezentowali: Studenckie Koło Naukowe Profesji Prawniczych – Filip Wolski (Skarbnik), Koło Naukowe Socjologii Prawa – Patryk Patoleta (Przewodniczący Zarządu) oraz Krzysztof Niewęglowski (Wiceprzewodniczący Zarządu).

¹³⁸ S. Pilipiec, M. Kępa, *The Prestige of Legal Professions among Students of Law and the Intention to Practice These Professions*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2019, vol. 28 (4), pp. 79–80, <https://journals.umcs.pl/sil/article/view/9021/pdf> (dostęp: 13.05.2020).

¹³⁹ *Ibidem*, s. 82

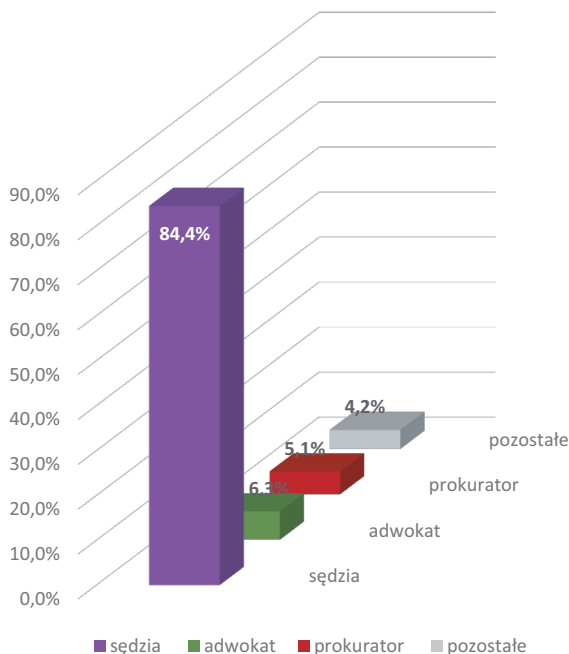
¹⁴⁰ P. Sztompke, *op. cit.*, s. 95

zali katalogu, listy zawodów. Miało to na celu przede wszystkim pozostawianie ankietowanemu swobody, niesugerowanie możliwych odpowiedzi, choćby poprzez kolejność ich umiejscowienia. Dodatkowo pozwoliło na uzyskanie pełniejszego obrazu świadomości studentów o zawodach prawniczych. Odnosząc się do tego drugiego wątku oraz uprzedzając prezentację i omówienie wyników związanych z tym pytaniem, wskazać należy, iż zdecydowana większość badanych właściwie identyfikuje zawody prawnicze. Jednostkowo jedynie zdarzają się odpowiedzi, które wskazują na niewystarczającą wiedzę na ten temat. Dotyczyło to zwłaszcza badanych studiujących na początkowych latach studiów, w tym zwłaszcza roku I i II, a więc chociażby przed odbyciem obowiązkowej praktyki studenckiej, którą można odbyć najwcześniej na roku III.

Tab. 11. Odpowiedzi na pytanie „Który z zawodów prawniczych uważasz za najbardziej prestiżowy?” – pierwsze miejsce

Zawód	Liczba	Udział (%)
sędzia	568	84,4
adwokat	43	6,3
prokurator	34	5,1
pozostałe	28	4,2
Razem	673	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 11. Prestiż zawodów prawniczych – pierwsze miejsce, udział procentowy

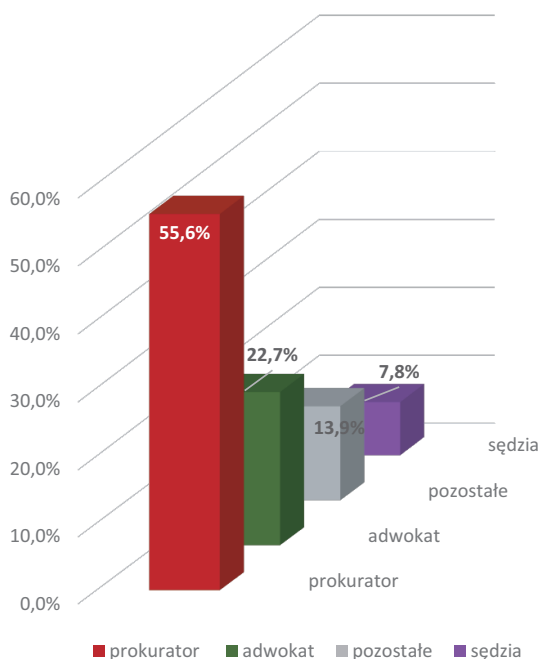
Źródło: opracowanie własne.

W związku z tym, że było to pytanie zakładające samodzielne uzupełnianie arkusza ankiety przez studentów, należy zwrócić uwagę, iż zdarzały się odpowiedzi, w których studenci wskazali tylko pierwszą lub tylko pierwszą i trzecią pozycję. Powoduje to, jak już wskazywano, zróżnicowaną liczbę rekordów na poszczególnych miejscach listy rankingowej prestiżu zawodów.

Tab. 12. Odpowiedzi na pytanie „Który z zawodów prawniczych uważasz za najbardziej prestiżowy?” – drugie miejsce

Zawód	Liczba	Udział (%)
prokurator	371	55,6
adwokat	151	22,7
sędzia	52	7,8
pozostałe	92	13,9
Razem	666	100,0

Źródło: opracowanie własne.

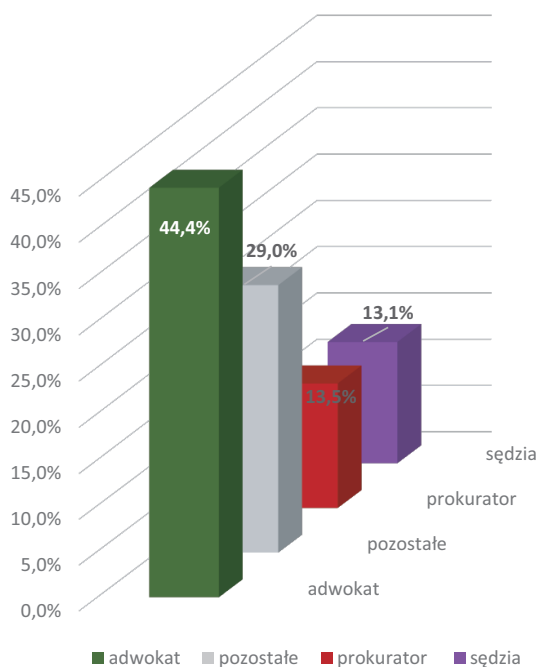
Wykres 12. Prestiż zawodów prawniczych – drugie miejsce, udział procentowy

Źródło: opracowanie własne.

Tab. 13. Odpowiedzi na pytanie „Który z zawodów prawniczych uważasz za najbardziej prestiżowy?” – trzecie miejsce

Zawód	Liczba	Udział (%)
adwokat	295	44,4
prokurator	96	13,5
notariusz	87	13,1
pozostałe	186	29,0
Razem	664	100,0

Źródło: opracowanie własne.

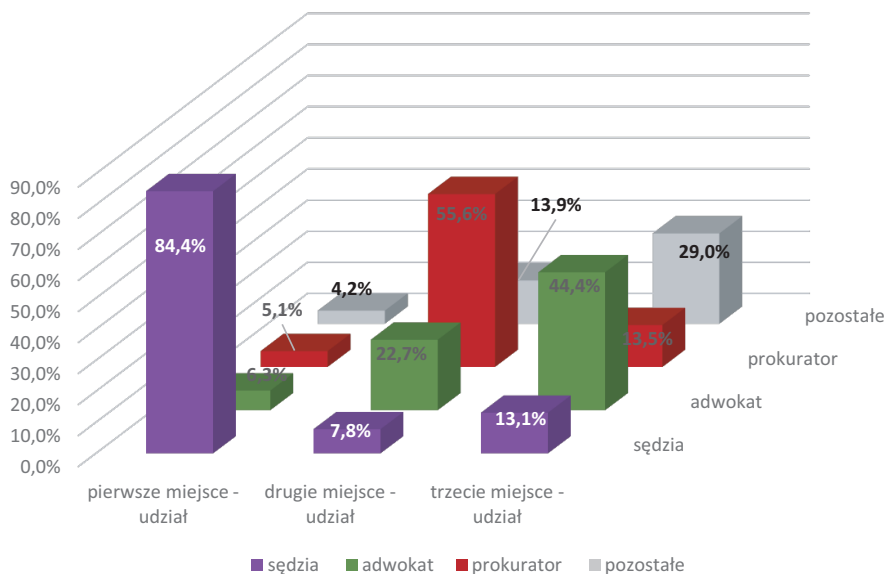

Wykres 13. Prestiż zawodów prawniczych – trzecie miejsce, udział procentowy

Źródło: opracowanie własne.

Powyższe wyniki – przyporządkowanie do poszczególnych miejsc w rankingu prestiżu zawodów prawniczych – zostały zobrazowane w celu kompleksowego ujęcia tego złożonego zagadnienia. Na tej podstawie stworzony został ranking przedstawiony poniżej. Całościowa prezentacja odpowiedzi pozwoli także na zaobserwowanie prawidłowości w zakresie nie tylko gradacji prestiżu, lecz także znaczących dysproporcji pomiędzy oceną poszczególnych zawodów prawniczych.

Wykres 14. Prestiż zawodów prawniczych ogółem w ujęciu procentowym
Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie powyższych wyników zestawiony został ranking prestiżu zawodów prawniczych.

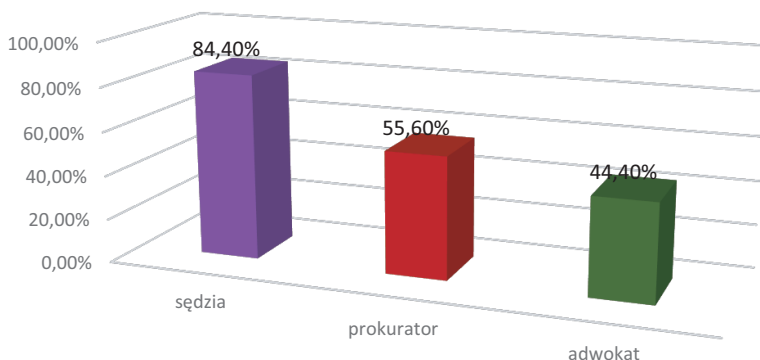
Tab. 14. Ranking prestiżu zawodów prawniczych

Ranking prestiżu	Zawód	Udział procentowy dla każdego z miejsc	Liczba udzielonych odpowiedzi
1	sędzia	84,4	568
2	prokurator	55,6	371
3	adwokat	44,4	295

Źródło: opracowanie własne.

Jednocześnie przypomnieć należy, iż przedstawione dane procentowe nie podlegają sumowaniu i nie stanowią łącznie 100% odpowiedzi, gdyż odnoszą się do każdego miejsca odrębnie. Ukazują one wielkości procentowe dla poszczególnych pozycji rankingu na podstawie udzielonej zbliżonej, choć nie tożsamej, liczby odpowiedzi dotyczących poszczególnych miejsc. Różnice w ich liczbie nie uniemożliwiają jednak ich zestawienia.

Odnosząc się całościowo do prestiżu zawodów prawniczych wśród studentów prawa, uznać należy, że na podstawie przeprowadzonego badania nasuwa się kilka wniosków. Po pierwsze, zróżnicowana, malejąca liczba odpowiedzi dotycząca poszczególnych miejsc w rankingu wskazuje na trudność w określeniu prestiżu poszczególnych zawodów prawniczych.

Wykres 15. Ranking prestiżu zawodów prawniczych w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

Po drugie, wyraźnie dostrzegalna jest zdecydowana dominacja prestiżu zawodu sędziego. Jest to utrzymująca się tendencja nie tylko wśród studentów prawa (powoływane w pracy badania stowarzyszenia ELSA, Raport), ale także (łącznie z zawodem adwokata) w całym społeczeństwie, na co wskazują również przywoływane wyżej wyniki badań przeprowadzonych przez Centrum Badania Opinii Społecznej. Sędzia, plasując się na pierwszym miejscu, wręcz deklasuje inne zawody prawnicze, otrzymując 84,4% głosów (568). Tymczasem inne zawody uzyskały łącznie w tej pozycji 15,6% wskazań. Wysoki prestiż zawodu sędziego w porównaniu do innych zawodów prawniczych widoczny jest także na podstawie wyników dalszych pozycji w rankingu, tj. drugiego i trzeciego miejsca. Odpowiedzi pozycjonujące prestiż poszczególnych zawodów na tych miejscach rankingu rozłożyły się o wiele bardziej równomiernie. Zajmujący drugą pozycję prokurator otrzymał 55,6% głosów (371). Prokurator to, jak już wskazano w Rozdziale I, funkcjonariusz publiczny, powoływany do pracy w prokuraturze, która jest organem państwowym. Stoi on na straży praworządności i czuwa nad ściganiem przestępstw. Uznać należy, iż powyższe przypisane mu zadania wpłynęły na wysoką pozycję w rankingu prestiżu.

Na trzecim miejscu pojawił się adwokat z 44,4% głosów (295), czyli jeden z tzw. wolnych zawodów zaufania publicznego polegający na świadczeniu pomocy prawnej. W tym zakresie zauważyć należy, iż w wielu przypadkach w odpowiedziach pojawiały się wskazania „adwokat/radca prawny” albo „adwokat, radca prawny” w różnej kolejności. Przy czym odpowiedzi takie pojawiały się zwłaszcza na wyższych latach studiów, co pokazuje, że studenci mają świadomość znacznego zbliżenia zawodów adwokata i radcy prawnego. Dodatkowo warto zauważyć, iż możliwość udzielenia tego rodzaju odpowiedzi nie była w żaden sposób wskazywana w ankiecie czy sugerowana, a pomimo to część osób zastosowało taką technikę ujęcia pozycji w rankingu prestiżu.

Wreszcie zdarzały się pojedyncze odpowiedzi podające profesje rzadziej reprezentowane jak komornik czy referendarz sądowy lub wręcz „niszowe” takie jak legislator.

Ponadto wskazywano zawody, w których wykształcenie prawnicze nie jest wymagane, ale wydaje się w jakimś zakresie niezbędne, np. rzecznik patentowy czy pracownik administracji (rządowej i samorządowej).

Odrębnie, nawiązując do wcześniej zasygnalizowanego wątku, wskazać należy, iż podawano także odpowiedzi: dyplomata, konsul czy pracownik ministerstwa (niekiedy dodatkowo ze wskazaniem np. ministerstwa sprawiedliwości lub ministerstwa spraw zagranicznych). Oczywiście, zawody te mogą być wykonywane przez absolwentów kierunku prawo, lecz z reguły po dodatkowym, uzupełniającym przygotowaniu. Pojawiały się także odpowiedzi oficer Wojska Polskiego, służby mundurowe czy ogólnikowo służby, które jednak wskazywały na prestiż zawodów w ogólności, a nie zawodów prawniczych, czego dotyczyło pytanie. Jednocześnie wydaje się, iż wskazania te nie mogą być zaliczone do ściśle ujmowanych zawodów prawniczych, kryterium dla których powinno być to, iż mogą być one wykonywane jedynie przez osoby po ukończeniu studiów prawniczych i dodatkowo z reguły po odbyciu aplikacji oraz zdaniu właściwego egzaminu zawodowego.

Odnotować należy, iż w pojedynczych odpowiedziach zdarzały się również takie wskazania jak: „nie uważam, żeby którykolwiek był tak prestiżowy, aby wpisywać”, czy „żaden”, co wskazuje, że osoba udzielająca takiej odpowiedzi nie darzy prestiżem żadnego z zawodów prawniczych. Biorąc pod uwagę obrany kierunek studiów, należy uznać, że jest to zastanawiające. Pojawiła się także odpowiedź niemająca charakteru merytorycznego, którą trudno zakwalifikować i chyba także zinterpretować: „nie podoba mi się to pytanie”.

Odnosząc powyższe wyniki do badania zaprezentowanego w Raporcie z 2018 r., należy omówić dwa zagadnienia. Pierwsze z nich to sygnalizowana już odmienna technika ujęcia pytania. Uprzednio zadaniem badanych było określenie, który z zawodów prawniczych uważają za najbardziej prestiżowy. Użyta liczba pojedyncza i brak formy wielokrotnego wyboru wskazywały, że należy podać jeden najbardziej prestiżowy – zdaniem danej osoby – zawód. Mimo to wielu ankietowanych wskazywało na więcej profesji, z reguły dwie lub trzy. W związku z powyższym, dostrzegając tę tendencję, pytanie zmodyfikowano. Obecnie nie tylko z założenia umożliwiono wskazanie trzech zawodów prawniczych, lecz dodatkowo uzupełniono pytanie o gradację prestiżu. Również w najnowszych badaniach zdarzali się studenci, którzy sami wpisywali więcej niż trzy odpowiedzi¹⁴¹. Dla całościowego ujęcia tematyki przewidziano hierarchizowanie odpowiedzi od największego do najmniejszego prestiżu zawodów prawniczych.

Nawiązując do badań z roku 2016/2017, podkreślić należy dużą zbieżność w odpowiedziach ankietowanych studentów. W odpowiedzi na pytanie „Który z zawodów prawniczych uważasz za najbardziej prestiżowy?” ankietowani, tak jak i w obecnych

---

¹⁴¹ Bardzo często w ramach jednego miejsca wpisywano łącznie zawód radcy prawnego i zawód adwokata, traktując te dwa zawody jako tożsame.

badaniach, na pierwszym miejscu umieścili zawód sędziego. Zawód ten wskazało 72,0% osób. Następnie 9,3% ankietowanych wskazało adwokata, a 8,5% – prokuratora. Co do zasady więc wyniki obu badań są zbieżne przy sygnalizowanych różnicach będących pochodną modyfikacji ujęcia pytania. Warto także podkreślić, iż autorzy poddali odrębnemu badaniu o charakterze jakościowym dwa pozostające ze sobą w związku zagadnienia: darzenie prestiżem zawodów prawniczych przez studentów prawa oraz zamiar ich wykonywania. Badania miały charakter jakościowy i dzięki zastosowaniu formy wywiadu pozwoliły na ustalenie zależności pomiędzy tymi zjawiskami, a także przyczyn występujących rozbieżności. W swoich wypowiedziach studenci wskazywali na czynniki, które kierują nimi przy obdarzaniu wysokim prestiżem zawodu sędziego, ale również na trudności przy sprawowaniu tej doniosłej społecznie funkcji, które powodują, iż jedynie niewielka część ankietowanych zamierza wykonywać ten zawód w przyszłości¹⁴².

CO WPŁYNEŁO NA TWOJĄ DECYZJĘ DOTYCZĄCĄ WYBORU ŚCIEŻKI ZAWODOWEJ?

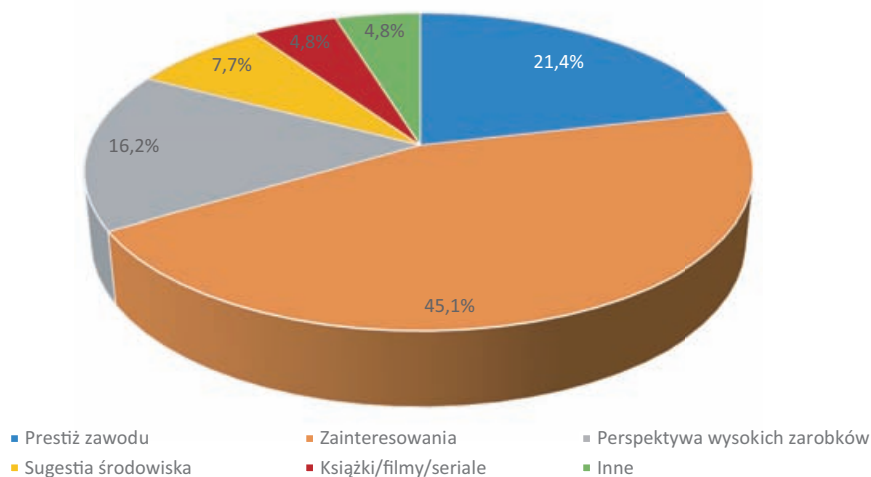
Z powyższym pytaniem łączyła się możliwość jednokrotnego wyboru. Respondenci udzielili 673 odpowiedzi, 8 ankiet zwrócono bez odpowiedzi na to pytanie.

Tab. 15. Wyniki liczbowe i procentowe w zakresie wpływu czynników na wybór ścieżki zawodowej

Czynnik	Liczba	Udział (%)
Prestiż zawodu	144	21,4
Zainteresowania	304	45,1
Perspektywa wysokich zarobków	109	16,2
Sugestia środowiska	52	7,7
Książki/filmy/seriale	32	4,8
Inne	32	4,8
Razem	673	100,0

Źródło: opracowanie własne.

¹⁴² Szczegółowo S. Pilipiec, M. Kępa, *op. cit.*, s. 65–87.

Wykres 16. Odpowiedzi na pytanie „Co wpłynęło na Twoją decyzję dotyczącą wyboru ścieżki zawodowej?” w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

Pytanie dotyczące wyboru ścieżki zawodowej było pytaniem jednokrotnego wyboru związanym z motywacjami i aspiracjami respondentów. W możliwych odpowiedziach zawarto takie kategorie jak: prestiż zawodu, zainteresowania, perspektywa wysokich zarobków, sugestia środowiska, a także kategorię odwołującą się do kultury popularnej – książki/filmy/seriale. Pytanie o wybór ścieżki zawodowej zostało skonstruowane jako pytanie otwarte, gdyż respondenci mieli możliwość wpisania w kategorii inne odpowiedzi według własnego uznania.

Analizując odpowiedzi studentów na powyższe pytanie, można dojść do wniosku, że badani kierują się przede wszystkim swoimi zainteresowaniami. Takiej odpowiedzi udzieliły 304 osoby (tj. 45,1% badanych). Na drugim miejscu znalazła się kategoria prestiż zawodu. Tak wskazały 144 osoby, tj. 21,4% badanych. Na trzecim miejscu respondenci wskazali perspektywę wysokich zarobków (109 osób, tj. 16,2%). Na czwartym miejscu znalazła się sugestia środowiska; wskazały ją 52 osoby, tj. 7,7%. Natomiast *ex aequo* miejsce przedostatnie i ostatnie zajęły kategorie książki/filmy/seriale oraz inne. Obu tych odpowiedzi udzieliły po 32 osoby, tj. 4,8%. Jak wskazano wyżej, w kategorii inne ankietowani mieli możliwość udzielenia odpowiedzi według własnej koncepcji. Do najczęstszych odpowiedzi w tym zakresie należała rodzina – takiego wskazania dokonało 5 osób. Następnie wskazywano perspektywę znalezienia zatrudnienia i ciekawej pracy po skończeniu studiów. Respondenci odpowiadali również, że po studiach prawniczych można pracować w wielu instytucjach, a studia takie to dodatkowy plus. Taką odpowiedź wpisały 4 osoby. Odpowiedzi chęć pomocy innym ludziom udzieliły 3 osoby. Odpowiedzi przypadek, predyspozycje do wykonywania zawodów prawniczych, konieczność i brak innej możliwości wpisały po 2 osoby. Natomiast pojedyncze odpo-

wiedzi to: społeczeństwo, możliwość odbycia aplikacji w kancelarii, w której pracuję, osobowość, nieznajomość prawa szkodzi, głupota, powołanie – ktoś musi panować nad sprawiedliwością, chęć znajomości prawa, która pomaga w „zaradności” życiowej, pierwszy kierunek studiów, postawa i zaangażowanie pracowników naukowych, marzenia, rodzinna tradycja, impuls, nieznajomość rejestracji na studia, program studiów.

Odpowiedzi na to pytanie można pogrupować w dwie kategorie. Z jednej strony pojawiają się wskazania obiektywne związane z pewną społeczną presją na określone zachowanie jak np. prestiż zawodu i sugestia środowiska czy odpowiedzi zawarte w kategorii inne jak np. rodzina czy rodzinne tradycje (nie wypada studiować innego kierunku). Z drugiej strony natomiast pojawiają się wskazania subiektywne związane z podejmowaniem decyzji indywidualnie – jak zainteresowania, perspektywa wysokich zarobków czy odpowiedzi zawarte w kategorii inne jak np. powołanie czy predyspozycje. Interesująca, zwłaszcza dla psychologa społecznego, jest odpowiedź „przypadek” albo „impuls”, co może oznaczać, że nawet we współczesnym zrjonalizowanym świecie zdarzają się sytuacje, w których o wyborze drogi życiowej decydują emocje.

Opracowując powyższe pytanie, odniesiono się do badań z roku 2016/2017. W kategoriach możliwych odpowiedzi zmieniono nieznacznie niektóre z nich. Dla czytelniejszego obrazu zrezygnowano z odpowiedzi „kilka czynników”. W poprzednich badaniach w wielu przypadkach (19% ankietowanych w roku 2016/2017) respondenci wybierali tę odpowiedź. Natomiast dla autorów obecnych pytań interesujące było zagadnienie, który z czynników tak naprawdę jest najważniejszy przy możliwości konkretnego wskazania. W przedmiotowych badaniach pominięto zatem odpowiedź „kilka czynników”. Ponadto kierując się udzielanymi odpowiedziami w poprzednich badaniach, dodano kategorię książki/filmy/seriale¹⁴³.

Dokonując analizy porównawczej badań poprzednich i obecnych, wskazać należy, że na przestrzeni kilku lat nie zmieniły się motywacje i aspiracje studentów prawa. Podkreślić należy nieznaczną zmianę na korzyść zainteresowań, gdyż w poprzednich badaniach wskazało je 41% respondentów (w najnowszych – 45,1%). Zatem zauważyć można taką samą tendencję przy wzroście znaczenia prestiżu zawodów prawniczych (w poprzednich badaniach 16%, w obecnych – 21,4%) i niewielkim wzroście perspektywy wysokich zarobków (w poprzednich badaniach 12%, w obecnych – 16,2%). Natomiast sugestię środowiska zaznaczyło w poprzednich badaniach 7%, a w obecnych – 7,7%. Kategorię tę wskazał właściwie taki sam procent respondentów. Jak wskazano wyżej w poprzednich badaniach na drugim miejscu była kategoria kilka czynników (19% badanych). W najnowszych badaniach z kategorii tej zrezygnowano. Natomiast odpowiedź inne wpisało w poprzednich badaniach 5% ankietowanych, a w obecnych – 4,8%, co również jest wartością zbliżoną.

¹⁴³ W badaniach z roku 2016/2017 ankietowani w kategorii inne wpisywali jako swoją motywację serial telewizyjny, a w jednym wypadku wyraźnie wskazano serial „Sędzia Anna Maria Wesołowska”, M. Kępa, S. Pilipiec, *op. cit.*, s. 55.

Osób, które nie udzieliły odpowiedzi, a więc takich, co do których można wnioskować, że występuje u nich brak motywacji co do wyboru ścieżki zawodowej, było jedynie 8, tj. 1,2%. Natomiast odpowiedzi udzieliły ogółem 673 osoby, tj. 98,8%. Biorąc pod uwagę taki znikomy procent odpowiedzi sygnalizujących brak motywacji ankietowanych co do wyboru ścieżki zawodowej, wyniki należy ocenić pozytywnie.

Dominującym czynnikiem decydującym o wyborze ścieżki zawodowej, tak jak i w poprzednich badaniach; były zainteresowania ankietowanych, co potwierdza prawdziwość odpowiedzi na pytania zawarte w ankiecie dotyczące zainteresowania gałęzią prawa i zamiaru łączenia z nią planów na przyszłość. Na drugim miejscu znalazł się prestiż zawodu, które to pojęcie było już analizowane, a więc – ujmując skrótowo – potrzeba zaufania, szacunku, wysokiego statusu społecznego. Jak zauważono wyżej, w poprzednich badaniach na drugim miejscu znalazła się grupa odpowiedzi uwzględniających kilka czynników i autorom trudno było w tym zakresie wskazać dalsze prawidłowości, ponieważ łączono dwa, trzy lub więcej odpowiedzi w różnych konfiguracjach, zaznaczając także lub dopisując np. wszystkie powyższe. Aspekt ten również wpłynął na usunięcie tej odpowiedzi. Na trzecim miejscu znalazły się względy materialne – perspektywa wysokich zarobków. Na ostatnich miejscach znalazła się sugestia środowiska oraz kategoria inne. Wydaje się, że odpowiedź sugestia środowiska pozostaje w związku z odpowiedziami na pytanie, przedstawione w dalszej części monografii, o tradycje prawnicze w rodzinie, gdzie ponad 1/4 ankietowanych zaznaczyła, iż w ich najbliższej rodzinie są osoby, które wykonują zawody prawnicze.

Niezależnie od wyników dotyczących ogółu badanych autorzy uznali za interesujące zestawienie i porównanie odrębnie danych z uwzględnieniem dwóch czynników: płci oraz skrajnych lat studiów.

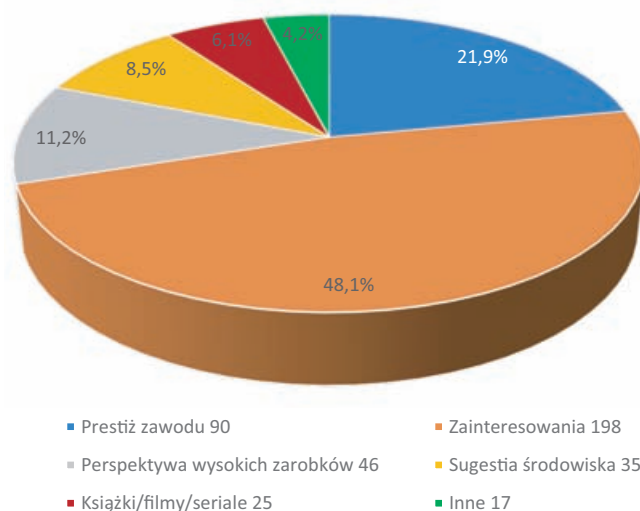
CO WPŁYNEŁO NA DECYZJĘ KOBIET DOTYCZĄCĄ WYBORU ŚCIEŻKI ZAWODOWEJ?

Dane liczbowe i procentowe zostały ujęte w tabeli 16 i na wykresie 17.

Tab. 16. Odpowiedzi kobiet na pytanie „Co wpłynęło na Twoją decyzję dotyczącą wyboru ścieżki zawodowej?”

Czynnik	Liczba	Udział (%)
Prestiż zawodu	90	21,9
Zainteresowania	198	48,1
Perspektywa wysokich zarobków	46	11,2
Sugestia środowiska	35	8,5
Książki/filmy/seriale	25	6,1
Inne	17	4,2
Razem	411	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 17. Odpowiedzi kobiet na pytanie „Co wpłynęło na Twoją decyzję dotyczącą wyboru ścieżki zawodowej?” w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

Niemal połowa badanych kobiet (48,1%) jako najważniejszy czynnik wskazała zainteresowania, a następnie prestiż zawodu (21,9%). Na trzecim miejscu uplasowała się perspektywa wysokich zarobków (11,2%).

Tab. 17. Odpowiedzi mężczyzn na pytanie „Co wpłynęło na Twoją decyzję dotyczącą wyboru ścieżki zawodowej?”

Czynnik	Liczba	Udział (%)
Prestiż zawodu	54	20,8
Zainteresowania	105	40,4
Perspektywa wysokich zarobków	63	24,2
Sugestia środowiska	17	6,5
Książki/filmy/seriale	6	2,3
Inne	15	5,8
Razem	260	100,0

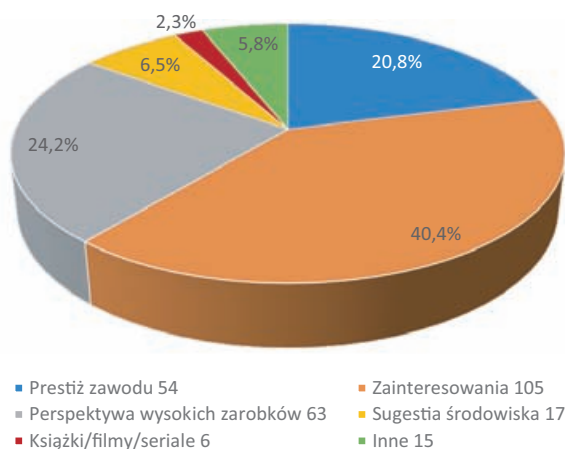
Źródło: opracowanie własne.

Również w przypadku badanych mężczyzn największy odsetek podał zainteresowania (40,4%). Natomiast na drugim miejscu, dla około 1/4 badanych istotnym czynnikiem wyboru ścieżki zawodowej jest perspektywa wysokich zarobków (24,2%). Na trzecim miejscu znalazł się prestiż zawodu (20,8%).

Porównując odpowiedzi na analizowane pytanie z uwzględnieniem płci, dostrzec można określone prawidłowości. Trzy najważniejsze dla ankietowanych powody

wyboru ścieżki zawodowej przejawiające się na obecnym etapie kierunkiem studiów są tożsame. Jednakże ich znaczenie, uwidocznione w liczbie wskazań, nie jest takie same. Dla wszystkich, bez względu na płeć, podstawowym czynnikiem są zainteresowania, choć z różnym udziałem procentowym. Zwraca natomiast uwagę, że dla znacznej części mężczyzn istotnym czynnikiem okazała się perspektywa wysokich zarobków¹⁴⁴. Wynikać to może z rozpowszechnionej opinii, iż to przede wszystkim mężczyźni mają zapewnić byt rodzinie.

Wykres 18. Odpowiedzi mężczyzn na pytanie „Co wpłynęło na Twoją decyzję dotyczącą wyboru ścieżki zawodowej?” w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

CZY KTOŚ W TWOJEJ NAJBLIŻSZEJ RODZINIE WYKONUJE ZAWÓD PRAWNICZY? JEŚLI TAK, TO JAKI?

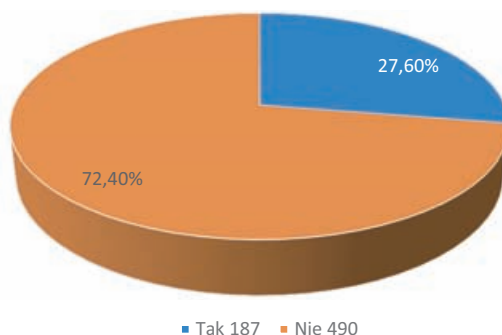
Spośród 681 osób ankietowanych 677 udzieliło odpowiedzi na to pytanie, natomiast 4 nie zaznaczyły żadnej z możliwości.

Tab. 18. Wyniki liczbowe i procentowe dotyczące wykonywania zawodów prawniczych w najbliższej rodzinie

Odpowiedź	Liczba	Udział (%)
Tak	187	27,6
Nie	490	72,4
Razem	677	100,0

Źródło: opracowanie własne.

¹⁴⁴ Wątek oczekiwania zarobkowych został rozwinięty w Rozdziale IV opracowania dotyczącym okresu po zakończeniu studiów.

Wykres 19. Wyniki procentowe dotyczące wykonywania zawodów prawniczych w najbliższej rodzinie

Źródło: opracowanie własne.

Z przeprowadzonego badania jednoznacznie wynika, że zdecydowana większość (490 odpowiedzi, co stanowi 72,4% wszystkich wskazań, czyli niemal 3/4) badanych studentów nie ma w swojej najbliższej rodzinie osób wykonujących zawody prawnicze. Natomiast około 1/4 badanych studentów (187 odpowiedzi, co stanowi 27,6%) podało, iż w ich rodzinach jest osoba lub osoby wykonujące takie zawody.

Zbliżone, choć nie tożsame, pytanie było także zawarte we wcześniej prowadzonych badaniach w roku akademickim 2016/2017. W tym zakresie wskazać należy na różnice w brzmieniu pytania oraz na przyczyny, dla których zmiana ta została wprowadzona. W dalszej kolejności można dokonać ewentualnego porównania wyników – przy ustaleniu, iż pomimo wprowadzonej zmiany uzyskane wyniki są porównywalne.

W badaniach, których wyniki i wnioski przedstawione zostały w Raporcie z badania z 2018 r., pytanie brzmiało: „Czy ktoś w Twojej rodzinie wykonuje zawód prawniczy?”. W opracowaniu badań podnoszono, w oparciu o analizę uzyskanych wyników, zbyt ogólne czy też nie dość precyzyjne sformułowanie pytania w zakresie pojęcia rodzina¹⁴⁵. Wielu ankietowanych wskazywało bowiem wówczas dwa lub trzy, a sporadycznie więcej zawodów prawniczych. Mało prawdopodobne jest, aby w bliskiej (w obecnym pytaniu najbliższej) rodzinie tyle osób wykonywało zawody prawnicze. W związku z powyższym studenci – autorzy pytań, po konsultacji z Opiekunami naukowymi kół prowadzących badania, uzgodnili zmodyfikowane brzmienie pytania.

Jednocześnie uznać należy, iż precyzyjne ujęcie pytania było utrudnione z uwagi na zróżnicowane obszary funkcjonowania pojęcia rodzina i jego wieloznaczność. W szczególności jest to bez wątpienia kategoria normatywna, uregulowana i doniosła prawnie, ale także kategoria społeczna, socjologiczna. Z uwagi na zarówno badanych, jak i badających – twórców ankiety, będących studentami kierunku prawo, za podstawowy należy wymiar normatywny. Pomimo iż pojęcie „rodziny” występuje w wielu aktach prawnych, to brak jest uniwersalnej, legalnej jej definicji.

¹⁴⁵ M. Kępa. S. Pilipiec, *op. cit.*, s. 62.

W pierwszej kolejności podnieść należy, iż termin *rodzina* występuje w Konstytucji RP¹⁴⁶, w szczególności w art. 18 i art. 71. Zgodnie z art. 18 małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny, rodzina, macierzyństwo i rodzicielstwo znajdują się pod ochroną i opieką Rzeczypospolitej Polskiej. Natomiast art. 71 ust. 1 stanowi, że państwo w swojej polityce społecznej i gospodarczej uwzględnia dobro rodziny; rodziny znajdujące się w trudnej sytuacji materialnej i społecznej, zwłaszcza wielodzietne i niepełne, mają prawo do szczególnej pomocy ze strony władz publicznych. Pojęciem rodziny w znaczeniu ujmowanym w Konstytucji RP zajmował się w swoim orzecznictwie Trybunał Konstytucyjny. Stwierdził on, że w świetle przepisów konstytucyjnych za „rodzinę” należy uznać każdy trwały związek dwóch lub więcej osób, składający się z co najmniej jednej osoby dorosłej i dziecka, oparty na więzach emocjonalnych, prawnych, a przeważnie także i na więzach krwi. Rodzina może być „pełna”, w tym „wielodzietna”, lub „niepełna”. Rodzina „pełna” składa się z dwojga osób dorosłych pozostających we wspólnocie domowej i związanych więzami uczuciowymi oraz wychowywanego przez nie wspólnie dziecka (dzieci). Rodzinę „niepełną” tworzy natomiast jeden dorosły i wychowywane przez niego dziecko (dzieci)¹⁴⁷.

Bez wątplenia podstawowym aktem normatywnym regulującym problematykę prawa rodzinnego jest Kodeks rodzinny i opiekuńczy¹⁴⁸. Regulacjami, które należy odnotować w tym zakresie, są przede wszystkim art. 23 i 27 KRiO, odnoszące się do tzw. małej rodziny, czyli związku złożonego z małżonków i dzieci¹⁴⁹. Zawarcie związku małżeńskiego stanowi zdarzenie prawne, którego bezpośrednim następstwem jest założenie rodziny (art. 23 *in fine*). Pogląd taki w doktrynie i judykaturze jest niezmienny. W swym orzecznictwie Sąd Najwyższy stwierdził, że założona przez zawarcie małżeństwa rodzina istnieje przez czas trwania związku małżeńskiego, choćby małżonkowie nie mieli dzieci. Analogicznego skutku nie wywołuje ślub wyznaniowy ani porozumienie osób, że będą pozostawać ze sobą w trwałej wspólności (konkubinat)¹⁵⁰. Analizując obecnie obowiązujące przepisy prawne (i zawarte w nich normy prawne) o randze hierarchicznie niższej niż Konstytucja RP, stwierdzić należy, że nie ma możliwości zmiany definicji małżeństwa¹⁵¹. Za małżonków nie można w obecnym stanie prawnym, nawet używając zasad analogii (*legis* lub *iuris*), uważać par, które pozostają w związkach faktycznych (konkubinacie), bez względu na to, czy są tej samej płci, czy

¹⁴⁶ Pojęcie rodziny występuje w Preambule Konstytucji RP w ujęciu szerszym – Rodziny Ludzkiej, natomiast wypadkowo bez definiowania czy wskazywania znaczenia tego pojęcia, a dodatkowo także w różnych jego kontekstach m.in. w art. 23, art. 33, art. 41 ust. 2, art. 47, art. 48 czy pośrednio art. 72.

¹⁴⁷ Wyrok TK z dnia 12 kwietnia 2011 r. (sygn. akt SK 62/08, OTK-A 2011, nr 3, poz. 22) oraz szerzej M. Dobrowolski, *Status prawny rodziny w świetle nowej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Sejmowy” 1999, nr 4, s. 24.

¹⁴⁸ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1359 ze zm.).

¹⁴⁹ Tak J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2009, s. 29.

¹⁵⁰ Wyrok SN z dnia 8 grudnia 1953 r. (sygn. akt II C 1333/53, „Państwo i Prawo” 1954, nr 5, s. 903).

¹⁵¹ B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 148.

też nie¹⁵². Jednocześnie zauważyć należy, iż w orzeczeniach sądowych wydawanych na gruncie zróżnicowanych aktów prawnych, w treści których określone obowiązki czy uprawnienia uzależnione były od istnienia małżeństwa, jednoznacznie wskazywano na jeszcze jedną ważką okoliczność. Istotne jest istnienie realnych więzi małżeńskich, kreowanie faktycznej wspólnoty małżeńskiej w jej rozmaitych wymiarach: duchowym, materialnym lub rodzinnym, nie wystarcza samo występowanie zewnętrznych oznak w postaci istnienia małżeństwa potwierdzonego formalnym aktem małżeńskim¹⁵³.

Mając na uwadze brzmienie i zakres analizowanego pytania, wskazać należy, iż pojęcie rodziny lub kategorie do niej zbliżone, np. osoby najbliższe czy też najbliższy członek rodziny występują także na gruncie wielu innych aktów normatywnych. Niektóre z nich definiują te terminy. Czynią to jednak jedynie na swoje potrzeby, zaś zawarte w nich definicje nie mają charakteru uniwersalnego, tym bardziej że różnią się od siebie znacząco. Przykładowo dotyczy to Ordynacji podatkowej ujmującej to pojęcie szeroko¹⁵⁴, ustawy o świadczeniach rodzinnych¹⁵⁵, ustawy o pomocy społecznej¹⁵⁶, ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie¹⁵⁷, ustawy o karcie dużej rodziny¹⁵⁸, ustawy o pomocy państwa w wychowaniu dzieci¹⁵⁹, lecz także pośrednio Kodeksu cywilnego czy Kodeksu karnego. Również akty prawa unijnego odnoszą się do tego pojęcia, określając członka rodziny¹⁶⁰.

Przyjmując, iż decydujące, choć niemożliwe do jednoznacznego określenia, jest ujęcie normatywne, zauważyć należy także, iż rodzina jest podstawową komórką społeczną. Tym samym jest kategorią z zakresu nauk społecznych, zaś wszystkie osoby uczestniczące w badaniu są członkami społeczeństwa. W naukach społecznych rodzina może być rozpatrywana jako zjawisko socjologiczne i psychologiczne. Socjologia uważa rodzinę za najtrwalszy i najstarszy element organizacji społecznej.

¹⁵² J. Ignatowicz, M. Nazar, *op. cit.*, s. 109.

¹⁵³ Tak m.in. w wyroku SN z dnia 11 lutego 2011 r. (sygn. akt II UK 273/10, Legalis), w wyroku SA w Szczecinie z dnia 27 czerwca 2013 r. (sygn. akt III AUA 104/13, Legalis) oraz w wyroku SA w Gdańsku z dnia 14 maja 2014 r. (sygn. akt III AUA 1441/13, Legalis).

¹⁵⁴ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. Ordynacja podatkowa (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1325 ze zm.).

¹⁵⁵ Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 111 ze zm.).

¹⁵⁶ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1507 ze zm.).

¹⁵⁷ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 218 ze zm.).

¹⁵⁸ Ustawa z dnia 5 grudnia 2014 r. o karcie dużej rodziny (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1348 ze zm.).

¹⁵⁹ Ustawa z dnia 11 lutego 2016 r. o pomocy państwa w wychowaniu dzieci (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 2407 ze zm.).

¹⁶⁰ Dyrektywa 2004/38/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie prawa obywateli Unii i członków ich rodzin do swobodnego przemieszczania się i pobytu na terytorium Państw Członkowskich, zmieniająca rozporządzenie (EWG) nr 1612/68 i uchylająca dyrektywy 64/221/EWG, 68/360/EWG, 72/194/EWG, 73/148/EWG, 75/34/EWG, 75/35/EWG, 90/364/EWG, 90/365/EWG i 93/96/EWG (Dz. Urz. L 158 z 30 kwietnia 2004 r.) uznaje za członka rodziny także m.in. osoby, które zawarły zarejestrowany związek partnerski.

W ramach teorii socjologicznej można ją uznać za małą grupę społeczną, uniwersalną instytucję społeczną oraz grupę pierwotną¹⁶¹. Rodzina mała (nuklearna) składa się z dwóch (lub jednego) wspólnie mieszkających pokoleń, obejmuje męża, żonę i dzieci będące jeszcze na utrzymaniu¹⁶². Natomiast w psychologii rodzina określana jest jako naturalne środowisko dziecka, podstawowa grupa społeczna. Tworzą ją osoby, które łączą związki małżeństwa, pokrewieństwa lub adopcji. Mieszkają wspólnie, współdziałają zgodnie z podziałem ról¹⁶³.

Nawiązując do metodologii badań naukowych odnoszących się do metody ankietowej, zauważyć należy, że postulowana jest zarówno jasność, jak i zwięzłość w formułowaniu pytań. Ponadto pytania powinny być stawiane na podstawie znajomości problemów, których dotyczą¹⁶⁴. Jednocześnie trudno w pytaniu ankietowym odwołać się do definicji normatywnej czy – tym bardziej – przytaczać ją w związku z brakiem jej uniwersalnego brzmienia. Autorzy pytań wybrali więc trafnie metodę pośrednią. Dążąc do zachowania zwartości pytania dla zapewnienia jego przejrzystości, starano się zarazem zawęzić krąg osób wskazywanych przez ankietowanych. Zmierzało to do ustalenia w oparciu o wiedzę ogólną i intuicyjne odczucia ankietowanych zakresu pojęcia „najbliższa rodzina” będącego elementem pytania o istnienie tradycji prawniczych wśród studentów prawa.

Zamiarem autorów było ujęcie nie tylko członków tzw. małej rodziny, lecz jej poszerzenie o osoby, pomiędzy którymi występują ściśle więzi emocjonalne i ekonomiczne, oparte w większości wypadków także o więzy krwi. W stosunku do tzw. małej rodziny uzupełnienie, z uwagi na wiek respondentów, powinno więc dotyczyć rodzeństwa, wstępnych innych niż rodzice oraz ewentualnie współmałżonków rodziców. Punktem odniesienia zbieżnym z intuicyjnym czy powszechnym rozumieniem pojęcia najbliższej rodziny mogłaby być tzw. grupa 0 w rozumieniu ustawy o podatku od spadków i darowizn obejmująca: wstępnych, zstępnych, rodzeństwo, ojczyma, macochę i pasierba¹⁶⁵.

Niezależnie od wprowadzonej zmiany, polegającej na pewnym, trafnym zawężeniu kręgów rodzinnych, możliwe jest sensowne dokonanie porównania wyników obu badań. W tym zakresie utrzymującą się, zbieżną relacją jest widoczny procentowy udział studentów, którzy posiadają w swojej rodzinie osoby wykonujące zawody prawnicze, jak też tych, którzy nie posiadają takich osób. Wielkości te różnią się nieznacznie, kształtując się na zbliżonym poziomie. Wówczas 70% osób odpowiedziało „tak”, natomiast obecnie – 72,4%, natomiast „nie” odpowiedziało odpowiednio 30% i 27,6% ankietowanych. Nie potwierdza się więc funkcjonująca w prasie czy też – szerzej –

¹⁶¹ T. Szlendak, *Rodzina*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 3, O–R, red. naukowa H. Domański, W. Morawski, J. Mucha, M. Ofierska, J. Szacki, M. Ziółkowski, Warszawa 2000, s. 312–313.

¹⁶² J. Balicki, *Rodzina*, [w:] *Słownik społeczny*, red. B. Szlachta, Kraków 2004, s. 1117.

¹⁶³ M. Ligęza, *Rodzina*, [w:] *Słownik psychologii*, red. J. Siuta, Kraków 2006, s. 244.

¹⁶⁴ J. Sztumski, *op. cit.*, s. 198.

¹⁶⁵ Art. 4a ust. 1 in primo Ustawy z dnia 28 lipca 1983 r. o podatku od spadków i darowizn (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1813 ze zm.).

w mediach obiegowa opinia, iż studia prawnicze i w konsekwencji wykonywanie zawodów prawniczych stanowią domenę osób, w rodzinach których istnieją tradycje prawnicze¹⁶⁶. Do jednej z podstawowych funkcji rodziny należy kształtowanie potrzeb poznawczych, emocjonalnych i społecznych dzieci. Rodzina, poza zapewnieniem podstawowych potrzeb bytowych czy emocjonalnych, przekazuje z pokolenia na pokolenie m.in. dorobek kulturowy społeczeństwa. Rodzice stanowią modele osobowe, dostarczają wzorów zachowania dzieciom, wprowadzają je w system wartości i norm społecznych. To właśnie w rodzinie dziecko uczy się odgrywania ról społecznych¹⁶⁷. Zatem wydaje się, że w procesie socjalizacji to rodzice mogą przekazywać również swoim dzieciom tradycje związane z pełnieniem funkcji zawodowych, w tym funkcji prawnika. Interesującym, umożliwiającym całościowe ujęcie rozpatrywanego zagadnienia, lecz niemożliwym do ustalenia na podstawie prowadzonych badań, byłoby zaobserwowanie także prawidłowości przeciwnych. Dotyczy to określenia, jaka część, procent absolwentów szkół średnich, w których najbliższej rodzinie są osoby wykonujące zawody prawnicze, nie decyduje się na podjęcie studiów prawniczych lub pomimo takiego zamiaru nie zostaje on zrealizowany, co w dalszej kolejności sprawia, iż wykonywanie zawodów prawniczych nie jest dla nich możliwe. Dla wykonywania poszczególnych zawodów prawniczych warunkiem podstawowym, lecz jedynie wstępnym i niewystarczającym, jest odbycie i ukończenie studiów prawniczych. Dalszymi koniecznymi są z reguły odbycie aplikacji oraz pozytywne zdanie egzaminów zawodowych, uzyskanie powołania lub wpis na właściwą listę.

W nawiązaniu do pytania zasadniczego o wykonywanie przez członków najbliższej rodziny zawodów prawniczych wprowadzono pytanie uzupełniające. Miało ono na celu ustalenie, jaki zawód prawniczy jest wykonywany.

JEŚLI TAK, TO JAKI?

Zauważyć należy, iż nie wszyscy badani, którzy odpowiedzieli „tak” na pytanie dotyczące istoty badanego zagadnienia – istnienia tradycji prawniczych w rodzinie, tj. 187 osób, podali, jaki zawód jest wykonywany. Łącznie odpowiedziały na to pytanie 133 osoby, zaś spośród 187 aż 54 nie podały rodzaju zawodu. Oznacza to, że wśród osób, które wskazały, iż członkowie ich rodziny wykonują zawody prawnicze, niemal co trzeci (28,9% ankietowanych udzielających odpowiedzi „tak”) nie ujawnił jaki. W związku ze znaczącą liczbą takich przypadków wykluczone jest, aby było to jedynie przeoczenie. Założyć należy, iż jest to celowe działanie spowodowane zapewne

---

¹⁶⁶ Wskazuje się w tym zakresie na ich łatwiejszy start zawodowy; <http://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/862334,młody-prawnik-brzmi-dumnie-jak-wyglada-zawodowa-rzeczywistosc.html> (dostęp: 17.03.2020).

¹⁶⁷ M. Ligęza, *op. cit.*, s. 244.

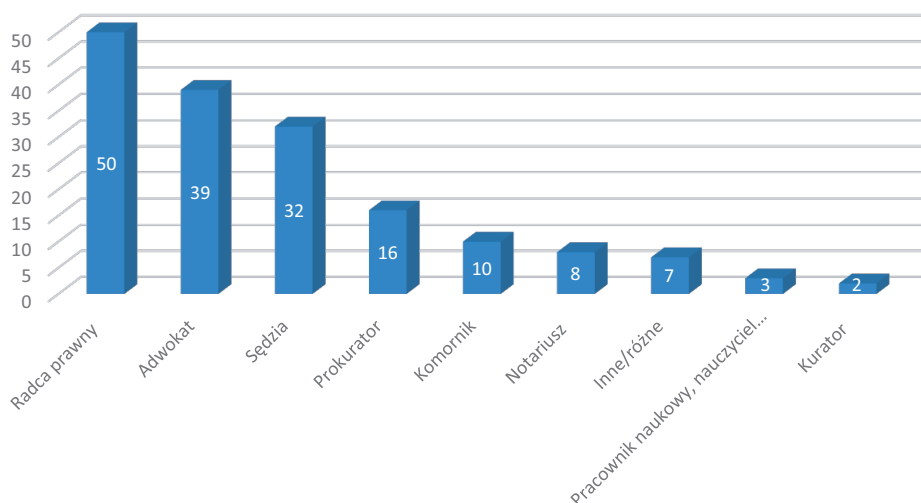
różnymi przyczynami, które jednak trudno na tym etapie analizy danych ustalić bez wątpienia. Jest to tendencja dostrzeżona także w poprzednim badaniu, choć znacząco wzrosła liczba ankietowanych uchylających się od odpowiedzi. Wówczas zaledwie 6,5% osób, które odpowiadały twierdząco na pytanie dotyczące istnienia tradycji prawniczych w rodzinie, nie wskazało, jaki zawód jest wykonywany. Obecnie natomiast odsetek ten wzrósł ponad czterokrotnie.

Natomiast spośród osób, które odpowiadały pozytywnie i podały zawód, część wskazywała na więcej niż jedną profesję, zazwyczaj dwie. Z tego powodu odnotowano łącznie 167 rekordów co do zawodów – przy 133 osobach, które udzieliły odpowiedzi.

Tab. 19. Zawody wykonywane przez członków najbliższej rodziny badanych

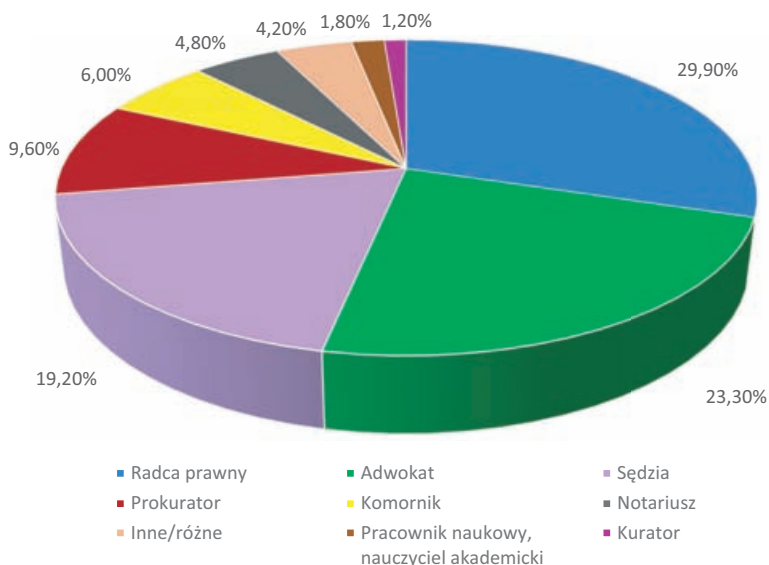
Zawód prawniczy	Liczba	Udział (%)
Radca prawny	50	29,9
Adwokat	39	23,3
Sędzia	32	19,2
Prokurator	16	9,6
Komornik	10	6,0
Notariusz	8	4,8
Inne/różne	7	4,2
Pracownik naukowy, nauczyciel akademicki	3	1,8
Kurator	2	1,2
Razem	167	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 20. Zawody wykonywane przez członków najbliższej rodziny badanych w ujęciu ilościowym

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 21. Zawody wykonywane przez członków najbliższej rodziny badanych w ujęciu procentowym
Źródło: opracowanie własne.

Z zestawienia wynika, iż wśród wykonywanych przez członków rodzin badanych studentów zawodów prawniczych najliczniej reprezentowane są profesje związane ze świadczeniem pomocy prawnej. Ponad połowa ankietowanych (53,2%), którzy potwierdzili wykonywanie zawodów prawniczych w ich rodzinach, wskazała łącznie na zawody radcy prawnego (29,9%) oraz adwokata (23,3%). Znaczna liczba wskazywała także zawód sędziego (19,2%); z jednoczesnym zastrzeżeniem, iż wyraźnie odróżniano, co należy odnotować z aprobatą, sędziego w stanie spoczynku. Świadczy to bowiem o wysokiej wiedzy i świadomości statusu tego zawodu prawniczego związanego z orzekaniem i sprawowaniem wymiaru sprawiedliwości.

O wysokiej świadomości studentów świadczy także niewskazywanie, co zdarzało się w poprzednio przeprowadzanych badaniach błędnie, biegłego sądowego jako kategorii zawodu prawniczego. Biegły sądowy nie jest prawnikiem, lecz osobą posiadającą wiadomości specjalne, ponadprzeciętną wiedzę w danej dziedzinie. Jest to specjalista z innej niż prawo dziedziny wiedzy, którego uczestnictwo jest niezbędne dla rozstrzygnięcia niektórych spraw toczących się przed sądem, zarówno w postępowaniu cywilnym, karnym, jak i administracyjnym¹⁶⁸.

¹⁶⁸ M. Kępa, S. Pilipiec, *op. cit.*, s. 65–66 oraz szerzej A. Patryk, *Pojęcie wiadomości specjalnych, wymagających dopuszczenia dowodu z opinii biegłego*, LEX. Wyjątkowo powołanie biegłego „z prawa” dopuszczalne jest w zakresie prawa obcego, na co wskazuje orzecznictwo; por. m.in. wyrok SN z dnia 6 lutego 2002 r. (sygn. akt V CKN 801/00, LEX nr 54350) oraz postanowienie SN z dnia 9 kwietnia 2015 r. (sygn. akt II CSK 550/14, LEX nr 1677169).

W odrębną, zbiorczą kategorię ujęto, określając ją umownie jako inne, różne zawody wykonywane przez prawników, lecz reprezentowane w odpowiedziach ankiety jedynie pojedynczo, co dało łącznie 7 rekordów (4,2%). Podawano przykładowo wskazania: asystent sędziego, pracownik administracji rządowej, pracownik administracji samorządowej, prawnik w firmie, pracuje w korporacji. Wśród zawodów prawniczych podawano także: pracownik naukowy, nauczyciel akademicki (3 odpowiedzi, 1,8%), co nakazuje przyjąć, iż w powyższych przypadkach chodzi o osoby, które ukończyły studia prawnicze i prowadzą pracę dydaktyczną i naukową na uczelni w zakresie dziedziny naukowej prawo. Zaznaczyć jednocześnie należy, iż nie jest wykluczone i z poszczególnych odpowiedzi wynikało, że osoby te jednocześnie wykonywały tzw. wolny zawód prawniczy, np. radcy prawnego lub adwokata. Podawano także kuratora, z uszczegółowieniem kurator sądowy, kurator zawodowy (2 odpowiedzi, 1,2%).

Zauważyć należy, iż niektórzy ankietowani nie zrozumieli omawianego pytania. W intencji jego twórców, prawidłowo odczytanej przez zdecydowaną większość badanych, dotyczyło ono tego, jaki zawód prawniczy jest wykonywany? Natomiast w nielicznych, lecz pojawiających się odpowiedziach, zamiast kategorii wykonywanego zawodu prawniczego wskazywano członka rodziny, np. tata, wujek, siostra cioteczna.

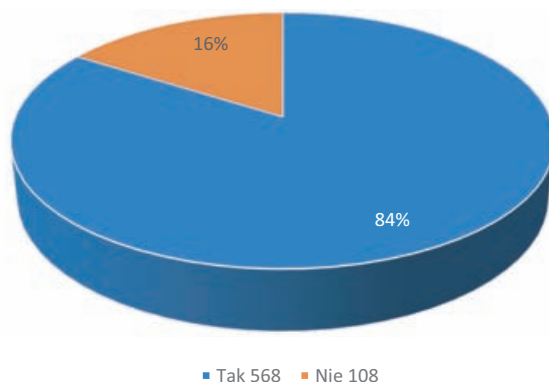
CZY W TRAKCIE TRWANIA STUDIÓW ROZWAŻASZ ODBYCIE INNEJ NIŻ OBOWIĄZKOWA PRAKTYKI?

Spośród 681 osób ankietowanych odpowiedzi udzieliło 676, natomiast 5 osób nie wybrało żadnej odpowiedzi na to pytanie.

Tab. 20 Wyniki liczbowe i procentowe odnoszące się do rozważenia możliwości odbywania w trakcie studiów praktyki innej niż obowiązkowa

Odpowiedź	Liczba	Udział (%)
Tak	568	84
Nie	108	16
Razem	676	100

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 22. Odpowiedzi na pytanie: „Czy w trakcie trwania studiów rozważasz odbycie innej niż obowiązkowa praktyki?”

Źródło: opracowanie własne.

Zdecydowana większość badanych, czyli 568 osób (84%) wyraziła zamiar odbycia innej niż obowiązkowa praktyki w czasie trwania studiów. W pierwszej kolejności podkreślić należy, że w treści pytania wyraźnie wskazano, iż dotyczy ono zamiaru odbycia w trakcie trwania studiów praktyki innej niż obowiązkowa. Zdecydowana większość studentów tak też je odkodowała, choć w pojedynczych przypadkach pojawiły się odpowiedzi, z których wynika, iż nie odczytano go ze zrozumieniem. Wątek ten będzie poruszony w dalszej części analizy zagadnienia, przy omawianiu wyboru przez studentów preferowanego miejsca dodatkowych praktyk. Kwestii tej dotyczyło bowiem kolejne pytanie ankiety, zasadność odpowiedzi na które aktualizowała się w przypadku potwierdzenia zamiaru odbycia dodatkowych praktyk.

Pytanie odnosiło się więc do praktyki „ponadprogramowej”, tj. innej, dodatkowej, nieobowiązkowej, nieobjętej programem studiów. Praktyka obowiązkowa stanowi jeden z elementów zaliczenia toku kształcenia na studiach prawniczych. Podstawą dla tego obowiązku jest w pierwszej kolejności akt normatywny rangi ustawowej – ustawa Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce. Zgodnie z ustawą do podstawowych obowiązków studenta należy – obok uczestniczenia w zajęciach zgodnie z regulaminem studiów oraz składania egzaminów – także odbywanie praktyk zawodowych¹⁶⁹. Uszczegółowienie obowiązku ustawowego stanowią wydane wewnątrzuniwersyteckie akty normatywne, przede wszystkim powoływany już Regulamin studiów na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Zgodnie z tym aktem normatywnym podstawą organizacji procesu dydaktycznego na danym kierunku jest program studiów uchwalony przez Senat po zasięgnięciu opinii wydziałowego lub ogólnouczelnianego samorządu studenckiego – może on przewidywać odbycie praktyki. Ewentualny brak jej zaliczenia jest traktowany na równi z brakiem zaliczenia każdego innego przedmiotu. Praktyki

¹⁶⁹ Art. 107 Prawa o szkolnictwie wyższym i nauce.

mogą odbywać się w okresie zajęć dydaktycznych, jak również w okresach wolnych od zajęć. Ich zaliczenia dokonuje powołany przez dziekana opiekun praktyk na podstawie dokumentacji odzwierciedlającej przebieg praktyki i wykonania zadań przewidzianych jej programem. Dziekan lub upoważniony przez niego opiekun praktyk na wniosek studenta może zaliczyć jako praktykę wykonywaną przez niego udokumentowaną pracę zawodową lub inną działalność, jeśli zostały osiągnięte efekty uczenia się przewidziane dla tej praktyki w programie studiów¹⁷⁰. Warunkiem dopuszczenia do egzaminu dyplomowego jest zaś konsekwentnie nie tylko uzyskanie zaliczeń wszystkich przedmiotów objętych programem studiów czy uzyskanie pozytywnej oceny pracy dyplomowej, o ile program studiów przewiduje jej przygotowanie, lecz także uzyskanie zaliczenia praktyk przewidzianych programem studiów¹⁷¹.

Z programu studiów zatwierdzonego uchwałą Senatu UMCS dla jednolitych magisterskich studiów prawniczych wynika obowiązek odbycia i zaliczenia przez każdego studenta studiów stacjonarnych dwóch nieodpłatnych praktyk zawodowych, każdej w wymiarze 120 godzin (łącznie 240 godzin), z czym wiąże się uzyskanie 10 pkt ECTS. Opiekun praktyk może wyrazić zgodę na ich odbywanie podczas trzeciego roku studiów¹⁷². Zasadą jest, iż pierwsza praktyka odbywana jest na czwartym, zaś druga – na piątym roku studiów. Czas odbywania praktyk w stosunku do okresu trwania studiów został określony jak najbardziej właściwie. Student czwartego roku zdobył już podstawową wiedzę teoretyczną – prawną, którą powinien umieć zastosować w praktyce. Jak wskazano, na wniosek studenta i po wyrażeniu zgody przez opiekuna praktyk dopuszczalne jest wcześniejsze odbycie każdej z praktyk, jednak nie wcześniej niż na trzecim roku studiów. Warunkiem zaliczenia czwartego roku studiów prawniczych jest odbycie co najmniej jednej praktyki zawodowej.

Z przywołanych regulacji ustawowych oraz aktów normatywnych wewnętrznych (wewnętrznie obowiązujących) normujących działalność UMCS, w tym Wydziału Prawa i Administracji, w zakresie praktyk zawodowych dla studentów kierunku prawo wynika jednoznacznie obowiązek odbycia praktyk. Zawodowe praktyki studenckie są słusznie jednym z elementów kształcenia w ramach studiów wyższych. Prawnicze studia uniwersyteckie powinny w pierwszej kolejności przygotowywać pod względem

¹⁷⁰ §19 Regulaminu studiów UMCS.

¹⁷¹ § 35 ust. 1 Regulaminu studiów UMCS.

¹⁷² Uchwała Nr XXIV-28.31/19 Senatu Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie z dnia 26 czerwca 2019 r. w sprawie dostosowania programów studiów do wymagań ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce oraz przyporządkowania do dyscyplin naukowych kierunków prowadzonych na Wydziale Prawa i Administracji rozpoczynających się od roku akademickiego 2019/2020, <https://www.umcs.pl/pl/uchwaly-zarzadzenia-pisma-okolne,2499,uchwala-nr-xxiv-28-31-19-senatu-uniwrsytetu-marii-curie-sklodowskiej-w-lublinie-z-dnia-26-czerwca-2019-r-w-sprawie-dostosowania-programow-studiow-do-wymagan-ustawy-z-dnia-20-lipca-2018-r-prawo-o-szkolnictwie-wyzszym-i-nauce-oraz-przyporzadkowania-do-dyscyplin-naukowych-kierunkow-prowadzonych-na-wydziale-prawa-i-administracji-rozpoczynajacych-sie-od-roku-akademickiego-2019-2020,79455.htm> (dostęp: 27.07.2020).

teoretycznym, stworzyć niezbędną podstawę w zakresie budowania wiedzy dotyczącej dogmatycznych dziedzin prawa; jednakże nie powinny na tej płaszczyźnie poprzestać. Kolejnym elementem, a więc słusznie umiejscowionym co do zasady na roku IV i V studiów, jest przygotowanie i pogłębianie praktycznych umiejętności. Służyć temu mają zawodowe praktyki studenckie. Odbywanie praktyk umożliwia także oprócz zdobycia podstawowych umiejętności praktycznych pogłębienie zakresu wiedzy o poszczególnych zawodach prawniczych. Dodatkowo praktyki tworzą możliwość budowania tzw. umiejętności „miękkich”, nawiązywania kontaktów i współpracy z innymi ludźmi, zarówno przedstawicielami tego samego, jak i innych zawodów prawniczych oraz osobami „trzecimi” np. uczestnikami postępowania, świadkami, stronami umowy, przedstawicielami organów administracji publicznej.

Dopiero całokształt tych elementów – kompleksowa wiedza teoretyczna z poszczególnych działów prawa objętych programem studiów, podstawowa wiedza o aspektach praktycznych tworzenia i stosowania prawa zdobyta podczas praktyk zawodowych oraz świadomość istnienia zróżnicowanych profesji prawniczych, ich uprawnień i obowiązków – pozwoli na podjęcie studentom przemyślanej i świadomej decyzji o wyborze dalszej ścieżki zawodowej. Praktyki pozwalają na ustalenie lub potwierdzenie, oczywiście w sposób wstępny, indywidualnych predyspozycji do wykonywania poszczególnych zawodów prawniczych, które cechują się określoną specyfiką.

Praktyki przewidziane programem studiów są więc elementem potrzebnym, lecz mogą się okazać niewystarczające. Zarówno ich wymiar, jak i miejsce wykonywania mogą nie pozwolić na poznanie zróżnicowanych zawodów prawniczych i specyfiki ich wykonywania. Uzyskane wyniki, potwierdzające zamiar odbycia dodatkowych praktyk przez zdecydowaną większość badanych studentów, wskazują na wysoką świadomość ankietowanych w tym zakresie. Zwrócić należy jednak uwagę, że pytanie dotyczyło samego zamiaru, jego zrealizowanie uzależnione jest przede wszystkim od samych zainteresowanych – studentów, lecz nie tylko od nich. Świadomość w tym zakresie została dostrzeżona w niektórych odpowiedziach na kolejne pytanie ankiety pozostające w bezpośrednim związku z omawianym, tj. o miejsce odbycia preferowanych praktyk. Dla ich skutecznego zrealizowania konieczna jest wola, ale także zgoda przyszłego praktykodawcy.

JEŚLI TAK, TO (JEDNOKROTNY WYBÓR)

Badając zamiar odbycia przez studentów ponadobowiązkowych praktyk, twórcy ankiety słusznie nie poprzestali jedynie na uzyskaniu odpowiedzi co do jego istnienia lub nie. Z pytaniem o intencję odbycia dodatkowych praktyk powiązane było kolejne – o miejsce, w którym miałyby zostać one zrealizowane. Nie wszyscy, którzy odpowiedzieli „tak” na pytanie o chęć odbycia dodatkowej praktyki (568 osób), podali, gdzie chcieliby ją odbyć; odpowiedzi w tym zakresie udzieliły 452 osoby. Natomiast 116

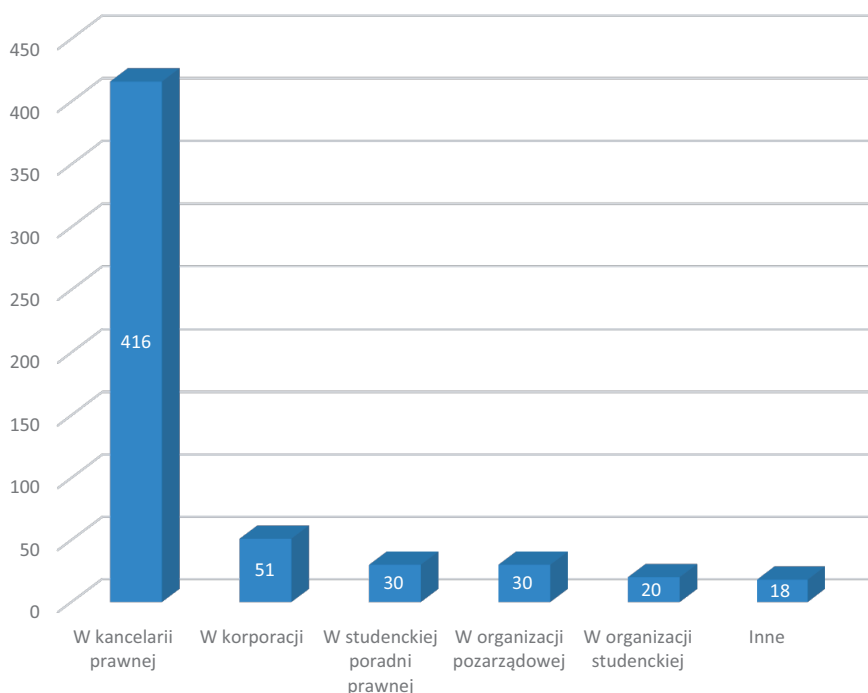
osób (a więc 20,4%) spośród potwierdzających zamiar odbycia dodatkowej praktyki nie podało miejsca. W związku ze znaczną liczbą nieudzielonych odpowiedzi wykluczyć należy przeoczenie czy omyłkę w tym zakresie. Najbardziej prawdopodobną przyczyną jest niezdecydowanie, brak świadomości co do własnych oczekiwań.

Jednocześnie znaczna część osób udzielających odpowiedzi zaznaczyła więcej niż jedną możliwość, mimo że pytanie zostało oznaczone jako jednokrotnego wyboru. Dlatego też przy 452 osobach podających preferowane miejsce odbycia praktyki rekordów jest 565.

Tab. 21. Preferowane miejsca odbycia dodatkowych praktyk

Odpowiedź	Liczba	Udział (%)
W kancelarii prawnej	416	73,7
W korporacji	51	9,0
W studenckiej poradni prawnej	30	5,3
W organizacji pozarządowej	30	5,3
W organizacji studenckiej	20	3,5
Inne	18	3,2
Razem	565	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 23. Preferowane miejsca odbycia dodatkowych praktyk w ujęciu ilościowym

Źródło: opracowanie własne.

Bez wątplenia najbardziej preferowanym miejscem odbycia dodatkowej praktyki są kancelarie prawne, co jest wskazaniem trafnym i zrozumiałym. Z jednej strony bowiem odbycie praktyki innej niż obowiązkowa praktyka studencka przewidziana programem studiów w sądzie, w prokuraturze lub w urzędzie publicznym może być utrudnione lub nawet niemożliwe ze względów proceduralnych czy formalnych. Z drugiej strony – to właśnie w kancelariach adwokackich, radcowskich, notarialnych czy komorniczych wykonuje zawody prawnicze zdecydowana większość prawników. Przyjąć należy, iż praktyka w kancelariach na podstawie np. umowy o pracę czy – co bardziej prawdopodobne – umowy zlecenia lub o dzieło, ale także w formie nieodpłatnej, w postaci wolontariatu jest możliwa do zrealizowania. Wyprzedzając nieco analizę dalszych pytań z ankiety, wskazać można, że największa grupa studentów podejmująca zatrudnienie w czasie studiów pracuje, praktykując właśnie w kancelariach.

Na drugiej pozycji wśród preferowanych miejsc odbycia praktyki wskazano korporacje – 51 odpowiedzi, co stanowi 9%. Korporacja jest ujmowana jako organizacja nastawiona na zysk, ma z reguły rozbudowaną strukturę, także o zasięgu ponadlokalnym, niekiedy międzynarodowym, o ściśle określonej hierarchii i obowiązujących w niej procedurach. Jednocześnie studenci dostrzegają możliwość odbycia praktyki w innych formach, w szczególności w organizacji studenckiej (20 osób, 3,5%), organizacji pozarządowej czy studenckiej poradni prawnej (w każdej z nich po 30 osób, po 5,3% odpowiedzi). Uniwersytecka studencka poradnia prawna działa także na Wydziale Prawa i Administracji UMCS. Jest instytucją świadczącą pomoc prawną nieodpłatnie, porady udzielane są jedynie na piśmie przez samych studentów pod merytorycznym nadzorem prawników naukowych. Poradnia udziela pomocy prawnej jedynie osobom niezamożnym, których nie stać na korzystanie z odpłatnej pomocy prawnej¹⁷³.

Autorzy ankiety, tworząc to pytanie, nadali mu otwartą formę. Niezależnie od wskazanych powyżej, możliwych do wyboru odpowiedzi dodana została kategoria inne wraz z wyróżnionym miejscem (wykropkowana przestrzeń), w której poszczególne osoby mogły samodzielnie, według własnego uznania podać oczekiwane miejsce odbycia praktyk. Odpowiedzi w tym zakresie są interesującym materiałem do analizy. Wynika z nich niezrozumienie przez część ankietowanych bloku pytań dotyczących zamiaru odbycia dodatkowej praktyki. Wskazują na to odpowiedzi: „tam, gdzie uczelnia pozwoli”, „sąd”, czy „prokuratura”. W tych dwóch ostatnich kategoriach, jak już podnoszono, odbycie praktyki innej niż objęta programem studiów jest mało prawdopodobne. Z analizy odpowiedzi wynika, iż błędy w zakresie

---

¹⁷³ <https://www.umcs.pl/pl/uniwersytecka-studencka-poradnia-prawna,415.htm> (dostęp: 9.07.2020). Szerzej na temat nieodpłatnej pomocy prawnej zob. M. Stefaniuk, *Spoleczna potrzeba nieodpłatnej pomocy prawnej – beneficjenci regulacji ustawowej*, „Studia Iuridica Lubliniensia” 2016, vol. XXV, 3, s. 867–879.

zrozumienia pytania popełniali zwłaszcza studenci pierwszych lat studiów, tj. roku I i II. Nie mają więc oni jeszcze pełnej wiedzy na temat przebiegu i programu studiów. W kategorii tej ujęto także zróżnicowane odpowiedzi wskazujące na pewną obojętność czy niezdecydowanie. Pojawiały się bowiem pojedyncze odpowiedzi: „obojętnie”, „nie wiem”, co może wskazywać na brak przekonania co do tej formy zdobywania wiedzy i umiejętności. Wskazywano także ministerstwo, w tym ministerstwo spraw zagranicznych, zagraniczną placówkę dyplomatyczną, prawnicze *start-upy*, co jest pewną nowością. *Start-up* jest to przedsięwzięcie o określonych, choć nie zinstytucjonalizowanych cechach. Zazwyczaj łączy się z wykorzystaniem nowoczesnych technologii informacyjno-komunikacyjnych i krótkim czasem działania, ale także dążeniem do szybkiego wzrostu i zysku przy jednoczesnej działalności w warunkach wysokiego ryzyka. *Start-upy* wytyczają pewne trendy w świecie prawniczym. W 2020 r. mogą to być rozwiązania z zakresu ochrony prywatności, sztucznej inteligencji wykorzystywanej do analizy danych, wirtualnego świadczenia usług prawnych, ale też okołoprawnych, a także zwykłych spraw dotyczących życia codziennego¹⁷⁴. Nie negując możliwości istnienia prawniczych *start-upów*, należy uznać, że byłoby interesujące, gdyby ankietowani podali, o jakiego rodzaju prawniczą działalność chodzi i w jakiej formie miałyby być ona wykonywana.

CZY PRACUJESZ PODCZAS STUDIÓW?

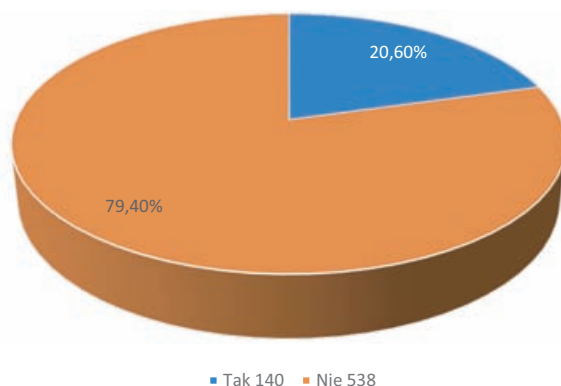
Jednym z zagadnień objętych badaniem była grupa pytań odnosząca się do pracy studentów podczas studiów. Pierwszym z nich było pytanie dotyczące istoty wskazanego zagadnienia: „Czy pracujesz podczas studiów?”. Na 681 biorących udział w badaniu 3 osoby nie udzieliły na nie odpowiedzi, co można uznać za proste przeoczenie.

Tab. 22. Odpowiedzi na pytanie: „Czy pracujesz podczas studiów?”

Odpowiedź	Liczba	Udział (%)
Tak	140	20,6
Nie	538	79,4
Razem	678	100,0

Źródło: opracowanie własne.

¹⁷⁴ J. Ojczyk, *Doświadczenie i pasja stoją za sukcesami startupów, także prawniczych*, Prawo.pl, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/startup-prawniczy-jak-i-gdzie-zaczac-mowi-piotr-boulang-z-wework,498285.html> (dostęp: 11.07.2020).

Wykres 24. Struktura odpowiedzi na pytanie: „Czy pracujesz podczas studiów?”

Źródło: opracowanie własne.

Pytanie sformułowano dość ogólnie, gdyż dążono do uzyskania informacji o zawodowej aktywności studentów ukierunkowanej na legalne uzyskiwanie dochodów. Obejmowało więc ono nie tylko świadczenie pracy w ramach stosunku pracy w znaczeniu właściwym zgodnym z przepisami zawartymi w Kodeksie pracy¹⁷⁵. Dotyczyło także uzyskiwania dochodów z innych tytułów i na innych podstawach prawnych, np. umowy zlecenia, o dzieło czy też z własnej działalności gospodarczej. Jak wynika zwłaszcza z odpowiedzi na drugie z pytań z tego zakresu („Jeśli tak, to gdzie?”), to zostało ono przez ankietowanych zrozumiane poprawnie. Wskazują na to zarówno określenia co do miejsca – terytorium wykonywanej pracy, jej charakteru, rodzaju, jak i jej częstotliwości lub tymczasowości.

Spośród 678 osób, które udzieliły odpowiedzi, 538 wskazało, iż nie pracuje podczas studiów (co stanowi 79,4% odpowiedzi), natomiast 140 ankietowanych potwierdziło, iż łączy studiowanie z pracą (co daje 20,6% odpowiedzi). Przy analizowaniu tego aspektu badań przypomnieć należy, iż było ono skierowane jedynie do studentów jednolitych pięcioletnich studiów prawniczych w trybie stacjonarnym, nie objęło natomiast studentów niestacjonarnych (wieczorowych i zaoczných). Okoliczność ta zasługuje na podkreślenie, gdyż w odniesieniu do drugiej grupy studentów (odbywanie zajęć odpowiednio jedynie w godzinach popołudniowych lub podczas zjazdów w soboty i niedziele) założeniem jest umożliwienie łączenia studiów z pracą zawodową. Tym samym, jak wynika z badania, przynajmniej co piąty student prawa kształcący się w trybie studiów stacjonarnych jednocześnie studiuje i pracuje; jest to wysoki wskaźnik. W tym zakresie poczynić należy jeszcze jedną uwagę. Prawdopodobne jest, iż procent osób pracujących podczas studiów, a nieobecnych na wykładach, na których przeprowadzano badania, i w związku z tym niebiorących w nim udziału, jest jeszcze wyższy. Wskazywać na to może znaczny odsetek studentów ubiegających się

¹⁷⁵ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (t.j. z 2020 r., poz. 1320 ze zm.).

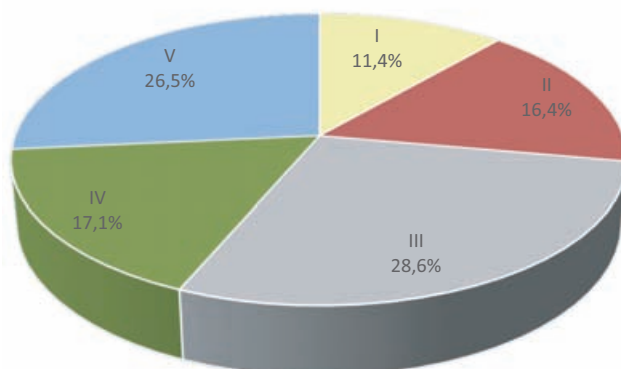

o indywidualną organizację studiów dopuszczalną Regulaminem studiów¹⁷⁶. Wśród przesłanek wyrażenia przez dziekana zgody na studia w tym trybie zatrudnienie nie zostało wyraźnie wyróżnione. Jednocześnie jest wśród nich zawarta klauzula otwarta uzasadniająca przyznanie takiej możliwości w innych uzasadnionych przypadkach. Właśnie na tą podstawę, motywując ją pracą zawodową, powołują się studenci ubiegający się o indywidualną organizację studiów.

Tab. 23. Osoby pracujące według roku studiów

Rok studiów	Liczba osób	Udział (%)
I	16	11,4
II	23	16,4
III	40	28,6
IV	24	17,1
V	37	26,5
Razem	140	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 25. Osoby pracujące według roku studiów w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

Z powyższego zestawienia wyciągnąć można określone wnioski. Brak jest jednoznacznej zależności pomiędzy rokiem studiów a podejmowaniem zatrudnienia. Podjęcie pracy podczas studiów wynikać może z różnych, indywidualnych decyzji poszczególnych studentów, ich umiejętności, konieczności, ale także możliwości znalezienia zatrudnienia. Jednocześnie jednak osób pracujących jest najmniej na roku I (jedynie 16 osób), zaś najwięcej (prawie dwa razy więcej – 37 osób) na roku V.

Kolejną, bardziej szczegółową i interesującą kwestią pozostającą w związku z podejmowaniem pracy przez studentów studiów stacjonarnych jest motywacja do

¹⁷⁶ § 7 Regulaminu studiów UMCS.

takiego działania. Pytanie tego rodzaju nie zostało zawarte w ankiecie. Wydaje się, że podstawowe wnioski dotyczące tego wątku można jednak wyciągnąć z odpowiedzi na kolejne pytanie, w którym studenci wskazywali miejsce lub określali charakter wykonywanej pracy. Wynika z nich, że motywacja studentów jest bardziej złożona i nie są nią jedynie nasuwające się na myśl względy materialne, związane z uzyskaniem wynagrodzenia, dochodów.

JEŚLI TAK, TO GDZIE?

Nie wszyscy studenci, którzy odpowiedzieli „tak” na pytanie o to, czy pracują podczas studiów (140 osób), wskazali, gdzie pracują – czego dotyczyło kolejne pytanie. Odpowiedzi udzieliło 112 osób, natomiast w 28 przypadkach, w których powinna się ona pojawić w związku z potwierdzeniem pracy w czasie studiów, nie podano, gdzie lub w jakim charakterze praca jest wykonywana.

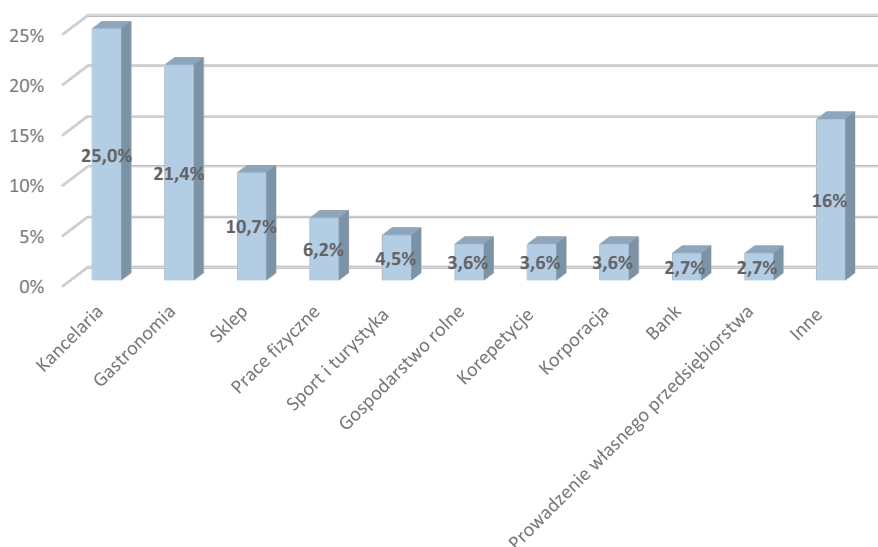
Tab. 24. Odpowiedzi na pytanie: „Jeśli tak, to gdzie pracujesz?”

Odpowiedź	Liczba	Udział (%)
Kancelaria	28	25,0
Gastronomia	24	21,4
Sklep	12	10,7
Prace fizyczne	7	6,2
Sport i turystyka	5	4,5
Gospodarstwo rolne	4	3,6
Korepetycje	4	3,6
Korporacja	4	3,6
Bank	3	2,7
Prowadzenie własnego przedsiębiorstwa	3	2,7
Inne	18	16,0
Razem	112	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Odpowiedzi w tym zakresie były zróżnicowane nie tylko pod względem wskazanego miejsca czy rodzaju wykonanej pracy, ale też czasami jej umiejscowienia w innym państwie. Podawano także niekiedy dodatkowo – przy wskazywaniu albo zamiast określania rodzaju pracy – jej charakter: zatrudnienia podejmowanego dorywczo.

Analizując odpowiedzi dotyczące miejsca pracy, odnotować należy, iż na pierwszej pozycji znalazły się kancelarie (28 osób, co stanowi 25% wszystkich pracujących objętych badaniem). Nawiązując do wcześniejszego pytania o chęć odbycia w czasie trwania studiów ponadobowiązkowej praktyki, uznać należy, że odpowiedzi na omawiane pytanie wynika, iż część studentów zrealizowała swój zamiar, podejmując zatrudnienie w kancelariach umożliwiających nabycie doświadczenia i praktyki.

Wykres 26. Struktura odpowiedzi na pytanie: „Jeśli tak, to gdzie pracujesz?”

Źródło: opracowanie własne.

W odpowiedziach pojawiały się wskazania ogólne – kancelaria, kancelaria prawna, ale także uszczegółowione o rodzaj profesji prawniczej – kancelaria adwokacka, kancelaria radcy prawnego, kancelaria notarialna, kancelaria komornicza, co świadczy o wysokiej świadomości respondentów.

Na drugim miejscu (24 odpowiedzi, 21,4%) znalazły się odpowiedzi, które zostały zaliczone do zbiorczej grupy „gastronomia”. W ramach tej kategorii wyniki były dość zróżnicowane. Niektórzy ankietowani poprzestawali jedynie na wskazaniu: w gastronomii, restauracja, bar. W innych określono rodzaj pracy, np. kelner, kelnerka, barman. Wreszcie istniała grupa badanych, która podawała nazwę restauracji, rodzaj kuchni (np. azjatycka, pizzeria) lub dokładną lokalizację.

Kolejną kategorię stanowiły sklepy, wskazało na nie 12 osób (czyli 10,7%). W tym przypadku niektórzy podawali ogólnikowo – w sklepie, sklep, w galerii handlowej lub sprzedawca, ekspedientka. Inni natomiast wskazywali rodzaj asortymentu danego sklepu, jego nazwę lub umiejscowienie.

W dalszej kolejności pojawiły się prace fizyczne (7 osób, co stanowi 6,2% odpowiedzi). W niektórych odpowiedziach wskazano właśnie ogólnie: praca fizyczna. Natomiast w innych podawano: budowlanka, na budowie, magazyn, produkcja, stolarnia. Zbliżoną odpowiedzią, jeśli chodzi o rodzaj wykonywanej pracy, gdyż także stanowi pracę fizyczną, lecz o określonej specyfice, jest praca w gospodarstwie rolnym podana przez 4 osoby (3,6%). Została ona wyróżniona w zestawieniu odrębnie. W kilku przypadkach dodano: „pomagam rodzicom w pracy na gospodarstwie”, „pracuję w rodzinnym gospodarstwie rolnym”.

Grupę odpowiedzi określoną umownie jako sport i turystyka wskazało 5 osób (4,5%). W tej kategorii znalazły się m.in. zajęcia: sędzia sportowy, ratownik wodny czy przewodnik turystyczny. Niektórzy ankietowani wskazywali natomiast nie na rodzaj wykonywanych czynności, lecz na miejsca ich wykonywania. Związane były one jednoznacznie ze sportem – AZS Lublin czy korty tenisowe. Dlatego także zaliczone zostały do tej grupy. W dalszej kolejności znalazły się rzadziej reprezentowane aktywności. Studenci udzielali odpowiedzi: udzielanie korepetycji (4 osoby, co daje 3,6%), korporacja (4 osoby, co daje 3,6%), bank (3 osoby, co daje 2,7%) oraz prowadzenie własnego przedsiębiorstwa (również 3 osoby, co daje 2,7%).

Ostatnią dość liczną zbiorczą kategorią jest grupa odpowiedzi o zróżnicowanym, mieszanym charakterze. Obejmuje bowiem z reguły pojedyncze, trudne do zakwalifikowania do wcześniej zaproponowanych grup prace, jak np. nauczyciel gry na instrumentach w szkole muzycznej, muzeum, biuro ubezpieczeń, kościół w Lublinie, apteka, organizacja pozarządowa, agencja reklamowa, agencja pracy tymczasowej, pisanie tekstów czy prawniczy *start-up*. Zostały w niej także ujęte ogólnikowo podane „różne”, „różnie” (2 odpowiedzi). Dodatkowo ujęto tu podane w 4 ankietach odpowiedzi, iż praca jest wykonywana za granicą, niekiedy z uszczegółowieniem państwa – Wielka Brytania, Niemcy. Łącznie tego typu odpowiedzi pojawiło się 18 (co stanowi 16%).

Niezależnie od zaproponowanych, na podstawie grupowania podanych odpowiedzi, kategorii rodzajów czy miejsca aktywności zawodowej studentów, równolegle w kilku przypadkach pojawiał się jeszcze jeden typ wskazania. Nie odnosił się do charakteru wykonywanej pracy, lecz do jej częstotliwości. Przy poszczególnych rodzajach pracy, zwłaszcza fizycznej oraz wykonanej za granicą, wskazywano dodatkowo na jej „niestały” charakter. W tym zakresie pojawiały się m.in. określenia okazjonalnie, tymczasowo, dorywczo, czasami, sezonowo, co dodało w swych odpowiedziach 7 osób.

Kończąc wątek pracy zawodowej studentów podczas studiów, warto choćby zasygnalizować kwestię powodów podejmowania przez nich zatrudnienia. Motywacje do podjęcia pracy w czasie studiów zostały wskazane pośrednio przy okazji odpowiedzi na pytanie o miejsce czy charakter wykonywanej pracy. Niewątpliwie jednym z powodów były względy materialne związane z potrzebą utrzymania się lub chęcią „dorobienia” do stypendium czy środków przekazywanych przez rodziców. Uznać jednak należy, iż nie były to powody jedyne, wyłączne. Istotne przy podejmowaniu zatrudnienia i zwłaszcza dokonywaniu wyboru co do jego rodzaju były także inne względy. Biorąc pod uwagę miejsce wykonywanej pracy znacznej części aktywnych zawodowo studentów, przychodzi na myśl przynajmniej trzy inne powody. Pierwszy to nabycie praktyki w zakresie wykonywania poszczególnych zawodów prawniczych i pożądanego przez pracodawców doświadczenia. Drugim może być chęć pomocy innym, w tym najbliższej rodzinie – w gospodarstwie rolnym lub innej rodzinnej działalności gospodarczej, ale także innym osobom jako np. ratownik wodny. Wreszcie motywem takim wydają się być pozaprawne zainteresowania czy pasje, np. nauka gry na instrumencie, organizacja pozarządowa czy turystyka.

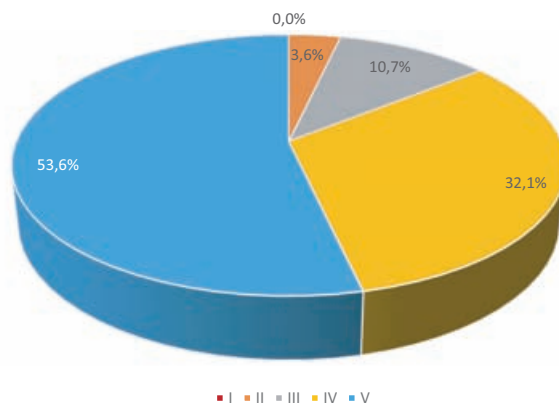
Poza możliwym do zanalizowania zakresem podejmowania zatrudnienia podczas studiów pozostają niestety osoby, które w związku z nieobecnością na wykładach nie zostały objęte badaniem. Można jedynie przypuszczać, że wskazanych powyżej względów, iż wśród nich procent osób pracujących jest jeszcze wyższy. Nie ma natomiast możliwości określenia, gdzie lub w jakim charakterze praca jest wykonywana – w szczególności, czy jest to praca w kancelariach lub innych miejscach jak przykładowo banki czy przedsiębiorstwa, w których można nabyć praktyczne doświadczenie związane z profilem studiów.

Najczęściej wskazywanym miejscem pracy były kancelarie. Ich wybór jest związany z perspektywami zawodowymi, a więc wiąże się z przedmiotem badania. Dlatego warto przyrzeć się bliżej tym wynikom, w szczególności poprzez ukazanie roku studiów osób podejmujących aktywność zawodową tego rodzaju.

Tab. 25. Osoby pracujące w kancelarii z uwzględnieniem roku studiów

Rok studiów	Liczba osób	Udział (%)
I	0	0,0
II	1	3,6
III	3	10,7
IV	9	32,1
V	15	53,6
Razem	28	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 27. Osoby pracujące w kancelarii z uwzględnieniem roku studiów w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne

Powyższe zestawienie jednoznacznie pokazuje zależności pomiędzy rokiem studiów a pracą w kancelarii – im wyższy rok studiów, tym więcej osób podejmuje pracę w branży prawniczej. Znamienne, że wśród studentów pierwszego roku biorących

udział w badaniu ani jedna osoba nie pracuje w kancelarii, zaś w kolejnych latach współczynnik ten stopniowo rośnie. Spośród wszystkich studentów pracujących w kancelarii ponad połowa przypada na studentów ostatniego, piątego roku studiów (53,6%). Jest to w pełni zrozumiałe. Z jednej strony osoby te przyswoiły już wiedzę z wszystkich podstawowych gałęzi prawa, mają więc bazę do budowania umiejętności praktycznych. Z drugiej natomiast – mają zapewne ukierunkowane oczekiwania co do dalszej drogi zawodowej.

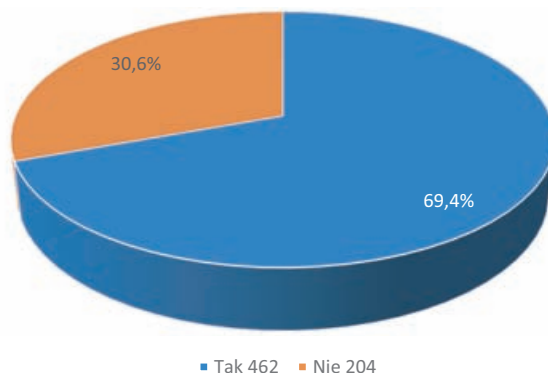
CZY UWAŻASZ, ŻE DZIAŁALNOŚĆ W ORGANIZACJACH STUDENCKICH I KOŁACH NAUKOWYCH MOŻE POZYTYWNIIE WPŁYNAĆ NA TWOJĄ SYTUACJĘ NA RYNKU PRACY? ODPOWIEDŹ KRÓTKO UZASADNIJ

Z 681 respondentów odpowiedzi udzieliło 666 osób, 15 ankiet zwrócono bez odpowiedzi na to pytanie.

Tab. 26. Wyniki liczbowe i procentowe w zakresie wpływu działalności w organizacjach studenckich i kołach naukowych na sytuację studenta na rynku pracy

Odpowiedź	Liczba	Udział (%)
Tak	462	69,4
Nie	204	30,6
Razem	666	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 28. Struktura odpowiedzi na pytanie: „Czy uważasz, że działalność w organizacjach studenckich i kołach naukowych może pozytywnie wpłynąć na Twoją sytuację na rynku pracy?”

Źródło: opracowanie własne

Analizując odpowiedzi studentów na powyższe pytanie, stwierdzić należy, że 462 osoby, tj. 69,4% badanych odpowiedziało „tak”. Natomiast 204 studentów, tj. 30,6% odpowiedziało „nie”. Można dojść do wniosku, że badani w zdecydowanej większości (ponad 2/3) uważają, iż działalność w organizacjach studenckich i kołach naukowych pozytywnie wpłynie na ich sytuację na rynku pracy. Z 462 osób, które udzieliły odpowiedzi „tak”, 366 (79,2%) uzasadniło swoją odpowiedź, natomiast 96 (20,8%) nie zamieściło żadnego uzasadnienia. Może to świadczyć o tym, że respondenci są przekonani o pozytywnej roli aktywności tego rodzaju, lecz brak im wystarczająco pogłębionej wiedzy na temat działania organizacji studenckich czy studenckich kół naukowych. W odpowiedziach podkreślono, że działalność taka ma wymiar praktyczny, podczas gdy studia dzienne oferują przygotowanie pod względem teoretycznym. Do najczęstszych uzasadnień należała odpowiedź doświadczenie, przy czym wskazywano na jego zdobycie, wzmocnienie umiejętności organizacyjnych, możliwość nauki i pracy w zespole, naukę otwartości na innych ludzi oraz brania pod uwagę ich punktu widzenia. Podkreślono poprawę komunikacji, nabycie kompetencji, uspołecznienie, naukę wystąpień publicznych, możliwość nabrania pewności siebie, obycia i zaradności. Zdaniem ankietowanych działalność taka pozwala odkryć nowe umiejętności, pokazuje, że osoba jest aktywna i zaangażowana, oraz pozwala zdobyć praktykę. Następnie wskazywano na zainteresowania, własny rozwój, możliwość zdobycia umiejętności miękkich, poszerzenia horyzontów, zdobycia specjalistycznej wiedzy, poznawania zawodów związanych z prawem, a więc zdecydowania o indywidualnych preferencjach dotyczących zawodu wykonywanego w przyszłości, możliwość rozwijania pasji i zainteresowań, kształtowania charakteru. Działalność w organizacjach studenckich uczy przedsiębiorczości, kreatywności i odpowiedzialności. Ponadto wskazywano na możliwość poznania wielu ludzi i nawiązania kontaktów, relacji i znajomości. Podkreślano, że można poznać osoby z innych ośrodków naukowych i czegoś się od nich nauczyć (wykorzystać ich wiedzę i umiejętności). Podnoszono, że jest to „fajne”, „dobrze wygląda w CV”, „zawsze to coś w papierach”, jest to wyróżnienie względem innych, przygotowanie do zawodu, świadczy też o ambicji i pasji.

Zauważyć także należy, iż pojawiły się odpowiedzi krytyczne. Na pytanie „Czy uważasz, że działalność w organizacjach studenckich i kołach naukowych może pozytywnie wpłynąć na Twoją sytuację na rynku pracy?” ankietowani odpowiadali czasami, że nie sądzą, aby tak było, i uważają, że liczą się głównie układy nieformalne: „więc gdyby zatrudniali, to nie patrzyliby na to”. Ponadto wskazywali, że nie ma to też nic wspólnego z zawodem prawniczym, a może jedynie wpłynąć na karierę dydaktyczną, oraz że nie ma to bezpośredniego przełożenia na rynek pracy. Działalność taka nic nie daje oprócz rozszerzonej nauki danego przedmiotu. Zaznaczali, że działalność taka nie ma raczej wpływu na ich sytuację na rynku pracy. Decydują własne predyspozycje i indywidualny sposób na przebycie studiów. Na koniec warto zauważyć mocno negatywną ocenę: zdaniem niektórych respondentów środowisko prawników, a w szczególności pracowników naukowych, „jest zbyt zatwardziałe”, a na

konferencje naukowe chodzi się, aby zdobyć punkty do stypendium w niesprawiedliwym systemie ich przydzielania.

Zatem podsumowując – opinie o zaletach brania udziału w pracy organizacji studenckich i kół naukowych przeważają. Sprowadzają się do wspólnego mianownika, którym jest zdobycie doświadczenia, realizacja zainteresowań, zdobycie kontaktów na przyszłość i własny rozwój. Koresponduje to ze standardami kształcenia uniwersyteckiego, w ramach którego kładzie się nacisk na zdobycie wiedzy i umiejętności, ale też na kompetencje społeczne. Co więcej, często w literaturze podkreśla się, że właściwa edukacja uniwersytecka to wdrażanie aksjologicznej wrażliwości i wiedzy, budowanie umiejętności posługiwania się środkami technicznymi oraz edukacyjna troska o osobowość i cechy charakteru studenta. Prowadzi to do sformułowania tezy – istotnej w kontekście późniejszej kariery zawodowej studentów prawa – iż podstawowym środkiem zaradczym na różne dysfunkcje uprawianych zawodów prawniczych jest ich humanizacja¹⁷⁷.

Należy zauważyć, że na Wydziale Prawa i Administracji UMCS działa wiele organizacji studenckich i kół naukowych¹⁷⁸. Najstarszym, obejmującym zakresem swej działalności cały wydział, jest Studenckie Koło Naukowe Prawników (SKNP). Koło corocznie w ramach swojej działalności organizuje seminaria, konferencje i kongresy naukowe. Nawiązując do uwag zamieszczonych w początkowej części opracowania, warto ponownie nadmienić, iż to właśnie przedstawiciele trzech kół naukowych funkcjonujących na wydziale byli inicjatorami i współuczestniczyli w przeprowadzeniu badania ankietowego, wyniki którego stanowią przedmiot pracy.

---

¹⁷⁷ A. Turska, *Refleksja o modelu edukacyjnym prawników naszych czasów*, „Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego” 2007, R. VI, nr 2, s. 118–119.

¹⁷⁸ Pełny wykaz organizacji i kół naukowych działających na Wydziale Prawa i Administracji, których jest 25, znajduje się na stronie UMCS: <https://www.umcs.pl/pl/wydzial-prawa-i-administracji,3779.htm> (dostęp: 5.05.2020).

ROZDZIAŁ IV

ANALIZA OPINII STUDENTÓW DOTYCZĄCYCH OKRESU PO STUDIACH PRAWNICZYCH

Ostania, lecz niezwykle istotna część opracowania odnosi się do pytań dotyczących opinii i oczekiwań studentów w przyszłości, a więc po zakończeniu studiów prawniczych. Ogniskuje więc ona wątki związane z preferencjami zawodowymi, na które niewątpliwie mają wpływ zdarzenia z wcześniejszego okresu życia, w tym zwłaszcza studiów uniwersyteckich, którego to okresu dotyczyły pytania poddane analizie w poprzednim rozdziale.

Z KTÓRĄ GAŁĘZIĄ PRAWA PLANUJESZ WIĄZAĆ PRZYSZŁOŚĆ ZAWODOWĄ?

W przypadku tego pytania uwzględniono możliwość wskazania więcej niż jednej odpowiedzi.

Jest ono związane z pytaniem pierwszym dotyczącym zainteresowań badanych studentów poszczególnymi gałęziami prawa. Odpowiedzi udzielone na tamto pytanie mają bezpośrednie znaczenie w kontekście zainteresowania konkretną gałęzią prawa, a nawet szczegółowym działem prawa i jego przełożenie na wybór późniejszej ścieżki zawodowej. Pytanie to miało charakter otwarty. Odpowiedzi na nie nie były sugerowane respondentom. Co więcej ankietowani mogli udzielić więcej niż jednej odpowiedzi i wybrać więcej niż jedną gałąź. W związku z powyższym, mimo że w ankiecie wzięło udział 681 osób, to ankietowani udzielili 883 odpowiedzi.

Tab. 27. Wyniki liczbowe i procentowe w zakresie planów dotyczących wiązania przyszłości zawodowej z określoną gałęzią prawa

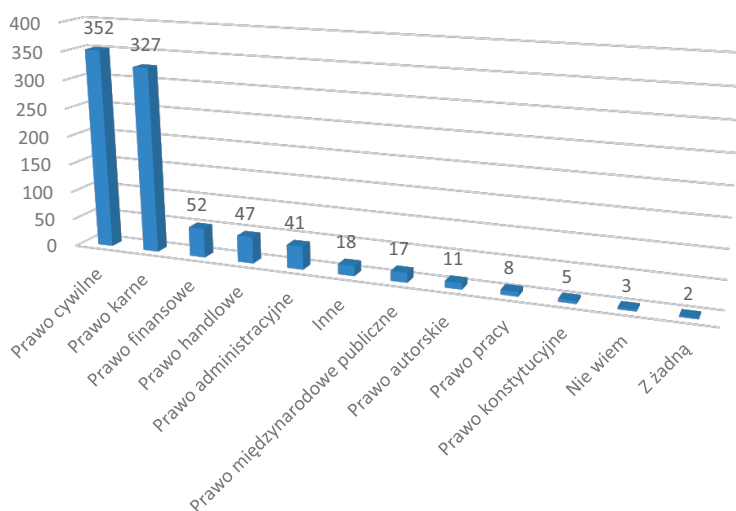
Gałąź prawa	Liczba odpowiedzi	Udział (%)
Prawo karne, w tym postępowanie karne, kryminalistyka i kryminologia	327	37,2
Prawo cywilne, w tym prawo rodzinne, spadkowe i postępowanie cywilne	352	39,9
Prawo finansowe, w tym prawo podatkowe i finanse publiczne	52	5,9

Gałąź prawa	Liczba odpowiedzi	Udział (%)
Prawo handlowe, w tym prawo gospodarcze, publiczne gospodarcze i prawo spółek	47	5,3
Prawo administracyjne, w tym prawo publiczne	41	4,7
Prawo konstytucyjne, w tym prawa człowieka	5	0,5
Prawo międzynarodowe publiczne, w tym dyplomatyczne	17	1,9
Prawo pracy	8	0,9
Prawo własności intelektualnej i prawo autorskie	11	1,2
Inne	18	2,0
Nie wiem	3	0,3
Żadna	2	0,2
Razem	883	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Określenia poszczególnych gałęzi zawarte w powyższej tabeli mają niekiedy charakter zbiorczy. Dopiski do ich określeń wynikają przede wszystkim z treści samych ankiet uzupełnianych w zakresie tego pytania przez studentów w sposób swobodny. Autorzy opracowania pogrupowali je z uwagi na przynależność do właściwej gałęzi bardziej szczegółowych dziedzin – przykładowo prawo spadkowe lub prawo podatkowe zostały przypisane do odpowiednio: prawa cywilnego oraz prawa finansowego. Jednocześnie, aby nie mnożyć liczby kategorii, prawo materialne i prawo procesowe z danej gałęzi zostały ujęte jako jedna grupa.

W tabelach prezentujących zgromadzone wyniki dokonano jeszcze jednego uproszczenia o charakterze technicznym. W celu zapewnienia czytelności wykresów

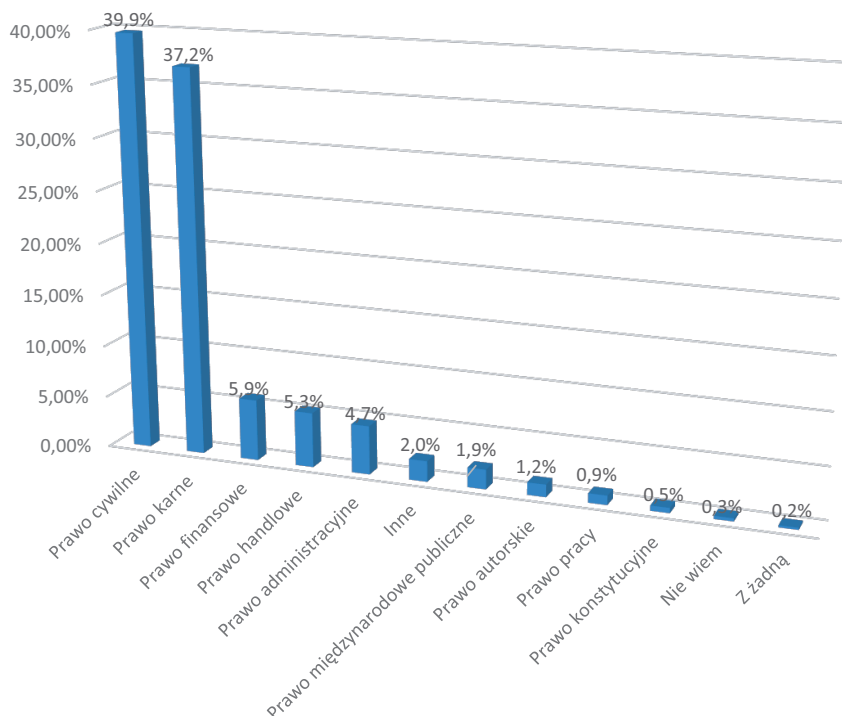

Wykres 29. Odpowiedź na pytanie „Z którą gałęzią prawa planujesz wiązać przyszłość zawodową?” w ujęciu ilościowym

Źródło: opracowanie własne.

obrazujących dane wprowadzono podstawowe określenie danej gałęzi. Porządkowo jedynie zastrzec można, co wynika także jednoznacznie z danych liczbowych i procentowych, że dotyczą one powyższych kategorii wraz z zawierającymi się w nich szczegółowymi dyscyplinami. Dane liczbowe zostały uszeregowane malejąco.

Niezależnie od prezentacji danych uwzględniających liczbę osób, które – biorąc udział w badaniach – udzieliły na dane pytanie odpowiedzi, zasadne jest ujęcie wyników pod względem procentowym. Umożliwia to dokonanie porównania udzielonych odpowiedzi nie tylko w wartościach bezwzględnych, ale także procentowo.

Wykres 30. Odpowiedź na pytanie „Z którą gałęzią prawa planujesz wiązać przyszłość zawodową?” w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

Z udzielonych odpowiedzi wynika, że respondenci w zdecydowanej większości wiążą swoją przyszłość z pracą związaną z gałęzią prawa cywilnego (prawem cywilnym materialnym, procesowym, rodzinnym, spadkowym) – 352 osoby (tj. 39,9% badanych)¹⁷⁹. Na drugim miejscu znalazła się gałąź prawa karnego (prawo karne materialne,

¹⁷⁹ Analizując plany studentów w zakresie związania swojej przyszłości zawodowej z określoną gałęzią prawa, należy zauważyć, że spośród ogółu badanych (681 osób) aż 352 osoby, czyli ponad

procesowe, kryminalistyka, kryminologia) – 327 osób (tj. 37,2% badanych). Ukazuje to, że łącznie 679 osób, czyli ponad 3/4 badanych (dokładnie 76,5%), wiąże swoją przyszłość z dwiema podstawowymi gałęziami prawa. Na trzecim miejscu znalazło się prawo finansowe, w tym prawo podatkowe i finanse publiczne – 52 osoby (tj. 5,9% badanych), a na czwartym – prawo handlowe, w tym prawo gospodarcze, publiczne gospodarcze i prawo spółek (47 osób, tj. 5,3%). Dopiero na piątym miejscu znalazła się trzecia podstawowa gałąź prawa, tj. prawo administracyjne. Z tą gałęzią prawa swoją przyszłość wiąże jedynie 41 osób (czyli 4,7% badanych). Wydaje się, że można powtórzyć argument użyty w przypadku analizy odpowiedzi dotyczących zainteresowań poszczególnymi gałęziami prawa. Taki wybór może być związany z tym, że studenci zainteresowani prawem administracyjnym czy – szerzej – działaniem administracji (publicznej i prywatnej) wybierają studia administracyjne. Do roku akademickiego 2018/2019 na WPiA funkcjonował kierunek administracja, który kumulował zainteresowanie prawem administracyjnym, a co za tym idzie – kierunek ten (obecnie kierunek prawno-administracyjny) wybierali i wybierają obecnie ci, którzy wiążą swoją przyszłość zawodową z prawem administracyjnym. Na dalszych miejscach znalazły się prawo międzynarodowe publiczne, w tym dyplomatyczne (17 osób, 1,9%), prawo własności intelektualnej i prawo autorskie (11 osób, 1,2%), prawo pracy (8 osób, 0,9%) i prawo konstytucyjne, w tym prawa człowieka (5 osób, 0,5%). Natomiast w kategorii inne umieszczono następujące odpowiedzi: prawo medyczne (3), prawo bankowe (3), prawo sportowe (2), prawo notarialne (2), prawo egzekucyjne (1), prawo rolne (1), prawo bezpieczeństwa wewnętrznego (1), prawo informatyczne (1), prawo lotnicze (1), prawo morskie (1). Powyższe odpowiedzi mogą wskazywać z jednej strony na rozległe zainteresowania badanych różnymi gałęziami prawa, z drugiej – na ich otwartość w realizacji pracy zawodowej w zawodach stykających się z różnymi gałęziami. Powyższa kategoria odpowiedzi może jednak także oznaczać brak zdecydowania, zbliża je do grupy odpowiedzi „nie wiem”, których udzieliły 3 osoby. W stosunku do tych studentów należy mieć nadzieję, iż dalsza edukacja akademicka pozwoli im na sprecyzowanie swoich zainteresowań. Odrębnie natomiast należy odnotować marginalną, lecz istniejącą odpowiedź „z żadną”, której udzieliły 2 osoby.

Odnosząc powyższe wyniki do odpowiedzi na pytanie pierwsze dotyczące zainteresowań studentów, można wskazać na podobieństwa i różnice w zakresie wyboru ścieżki życiowej. Respondenci w zdecydowanej większości zainteresowani są szeroko pojętą gałęzią prawa karnego (42,0% badanych) oraz prawem cywilnym (32,4% badanych). Łącznie daje to 74,4% wszystkich badanych. Zainteresowanie określoną gałęzią prawa pokrywa się zasadniczo z wyborem gałęzi prawa, z którą badani planują związać swoją przyszłość zawodową (z prawem karnym 36,9% badanych, z prawem cywilnym – 39,7%). Z badań wynika, że mimo iż na pierwszym miejscu jest prawo karne, to przy wyborze ścieżki zawodowej najczęściej wskazywane jest prawo cywilne.

---

połowa (51,7%), podały prawo cywilne.

Wydaje się, iż odpowiedzi w tym zakresie są dość przemyślane, o czym świadczy omówiony szerzej w dalszej części opracowania zamiar wykonywania w przyszłości określonych zawodów prawniczych, wśród których wyróżniają się – jeśli chodzi o liczbę wskazań – radca prawny oraz adwokat. Obecnie zakres uprawnień obydwu tych zawodów związanych ze świadczeniem pomocy prawnej jest bardzo zbliżony i obejmuje zarówno szeroko ujęte prawo cywilne, jak i prawo karne.

Porównując natomiast obecne wyniki z badaniami z roku 2016/2017, podkreślić należy, że zarówno w przypadku zainteresowań, jak i wyboru drogi zawodowej studenci wskazywali również prawo karne i prawo cywilne. Analizując łącznie dwa pytania ujęte jako pytania wielokrotnego wyboru, a dotyczące zainteresowania ankietowanych poszczególnymi działami prawa oraz zamiaru wiązania z określoną gałęzią prawa planów na przyszłość, również w poprzednich badaniach zauważyć można konsekwencję w zakresie udzielanych odpowiedzi. W obu przypadkach zdecydowana większość studentów wskazała na prawo karne, zarówno w odniesieniu do zainteresowań (22,0%), jak i planów na przyszłość (27,1%). Wielu ankietowanych wybrało też prawo cywilne (odpowiednio 19,5% i 25,1%).

Powyższe wyniki prowadzić mogą do następujących spostrzeżeń. Pozytywnym i budującym wnioskiem jest dostrzegalna wśród młodych adeptów prawa tendencja występująca w obu badaniach, która wiąże się z intencją łączenia zainteresowań z wykonywaną w przyszłości pracą zawodową. Jednocześnie już w poprzednich badaniach podniesiono, że wyniki wskazują na duży tradycjonalizm w rozumieniu gałęzi prawa. Jednocześnie odnosząc powyższe wyniki do ogólnych zmian społecznych i ich wpływu na studentów, można zaryzykować twierdzenie o konkretnych przejawach zmian świadomości studentów¹⁸⁰. Współcześnie kształtują się nowe działy prawa, które mają charakter wielowymiarowy, interdyscyplinarny i wykraczają poza jedną gałąź prawa, np. prawo transplantacji organów. Rozwój globalnego rynku produkcji dóbr i usług powoduje powstanie nowych sposobów i technik świadczenia usług prawniczych (technologia informacyjna, wirtualne spotkania, praca on-line, szkolenia zdalne) oraz zwiększenie zapotrzebowania na specjalistów również w zakresie obsługi prawnej¹⁸¹. Jest to powiązane ze wskazanym coraz bardziej rozbudowanym zakresem regulacji prawnych oraz ich zmiennością, wynikającą częściowo z zachodzących przemian politycznych, społecznych czy technologicznych. Liczba regulacji prawnych w Polsce od początku transformacji gospodarczo-ustrojowej w latach 90. XX w. cały czas się zwiększa¹⁸². Wyraźnie zauważalna jest rosnąca liczba aktów nor-

¹⁸⁰ Badanie wpływu zmiany społecznej na świadomość może być przedmiotem oddzielnych badań ilościowych, a przede wszystkim jakościowych, w zakresie modelowej głębokości zmiany świadomości (czy tylko korekty) oraz określenia kierunku zmiany świadomości, L. Leszczyński, *Zmiana społeczna a „otwieranie” aksjologii wykładni prawa. Szkic podstawowych zależności*, „Studia Iuridica Lubliniensia” 2016, vol. XXV, 3, s. 512.

¹⁸¹ R. Susskind, *op. cit.*, s. 14 i n.

¹⁸² Por. E. Łojko, *O roli zawodów...*, s. 52 i s. 54.

matywnych, zarówno rangi ustawowej, jak i aktów wykonawczych. Od roku 2012, od kiedy to na podstawie zmiany ustawy o ogłaszaniu aktów normatywnych i niektórych innych aktów prawnych¹⁸³ dzienniki urzędowe wydawane są, co do zasady, w postaci elektronicznej, zaś akty normatywne i inne akty prawne podlegające ogłoszeniu ogłasza się w formie dokumentu elektronicznego, stale rośnie liczba aktów publikowanych w oficjalnych publikatorach¹⁸⁴. W związku z przystąpieniem w 2004 r. Polski do Unii Europejskiej do systemu prawa polskiego wprowadzono przepisy prawa unijnego. W konsekwencji zaszły znaczące przemiany w poszczególnych gałęziach prawa, jak i w całym systemie prawnym. Ujmując zagadnienia skrótowo, uznać można, iż wynika to z kilku podstawowych przyczyn. Z jednej strony nową kategorią i zjawiskiem prawnym jest dualizm regulacji, tj. normowanie określonych zjawisk i ich skutków zarówno przez prawo wewnątrz krajowe, jak i wynikające z prawa unijnego. W odniesieniu do tego drugiego stanowiącego złożony system prawny składający się z prawa pierwotnego oraz prawa wtórnego istotną rolę odgrywa także orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Powiązane są z tym wątki zasady pierwszeństwa prawa unijnego, a jednocześnie zasady subsydiarności i zasady proporcjonalności, które były przedmiotem zainteresowania orzeczniczego Trybunału Konstytucyjnego¹⁸⁵. Z drugiej strony – konwergencja systemów prawnych, przechodzenie norm społecznych z ładu społecznego do porządku prawnego i budowa społeczeństwa obywatelskiego (o wysokiej świadomości prawnej) powodują konieczność włączenia się prawników jako wykwalifikowanych specjalistów do procesów tworzenia i stosowania prawa.

Następuje również zmiana w ramach ładu społecznego w zakresie rozstrzygania konfliktów i rozwój różnorodnych alternatywnych form rozwiązywania sporów, np. mediacji. Specjalistów prawników potrzeba również do walki ze współczesnymi wyzwaniami cywilizacyjnymi, np. ze zmianami klimatycznymi (susze, powódzie, pożary lasów) czy ostatnio z pandemią koronawirusa. W kierunku specjalizacji podążać będą również poszczególne samorządy zawodowe adwokatów i radców prawnych. Obecnie adwokat czy radca prawny jako prawnik profesjonalista znać się powinien na całym systemie prawa, co potwierdza pozytywne zdanie egzaminu zawodowego obejmującego wszystkie dziedziny prawa. W przypadku zawodu radcy prawnego nie istnieje możliwość wskazania formalnej specjalizacji w danej gałęzi

¹⁸³ Ustawa z dnia 20 lipca 2000 r. o ogłaszaniu aktów normatywnych i niektórych innych aktów prawnych (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1461 ze zm.).

¹⁸⁴ Ilustracyjnie – w roku 2012 w Dzienniku Ustaw opublikowano łącznie 1 555 pozycji, zaś w latach 2015 i 2017 odpowiednio 2 367 i 2 509. Dla porównania w roku 1919 będącym istotnym okresem dla kształtowania systemu prawnego w odrodzonym państwie było ich 523, w roku 1992 – 526, zaś w roku 1997, w którym weszła w życie Konstytucja RP – 1 136.

¹⁸⁵ W szczególności wyrok TK z dnia 11 maja 2005 r. (sygn. akt K 18/04, LEX nr 155502), postanowienie TK z dnia 19 grudnia 2006 r. (sygn. akt P 37/05, LEX nr 220769) i wyrok TK z dnia 26 czerwca 2013 r. (sygn. akt K 33/12, LEX nr 1335468).

prawa. Radca prawny może jedynie określić, co preferuje w ramach swojej praktyki zawodowej. Wybór taki może być wskazówką dla klienta, na której z części systemu prawa radca prawny zna się najlepiej. Zatem wyraźnie dostrzegalne jest istniejące na rynku zapotrzebowanie na specjalistów z węższych dziedzin, w tym z zakresu prawa. Oczywista jest potrzeba wiedzy i umiejętności podstawowych i systemowych, także w ujęciu interdyscyplinarnym. Jednocześnie znajomość na wysokim poziomie działów prawa, niekiedy od siebie odległych jest utrudniona, o ile nie niemożliwa. Podsumowując, zainteresowanie prawem karnym i prawem cywilnym na studiach i wiązanie z nimi swoich planów zawodowych związane jest ze specyfiką kształcenia na studiach uniwersyteckich. Zarówno w zakresie wiedzy, umiejętności, jak i kompetencji społecznych przekazywane są informacje ogólne. Natomiast specjalizacja odbywa się po studiach. Może to nastąpić w ramach prawniczych aplikacji, różnego rodzaju szkoleń, specjalistycznych kursów, studiów podyplomowych, a nawet samokształcenia i samodoskonalenia. Zatem konieczność ciągłego kształcenia się także po ukończeniu studiów i aplikacji, śledzenia zmian w regulacjach normatywnych, orzecznictwie czy wypowiedziach przedstawicieli nauki prawa powinna skłaniać ku specjalizacji. W szczególności wskazać można w tym kontekście na prawo autorskie, prawo medyczne, prawo sportowe co zostało także dostrzeżone przez niektórych respondentów i znalazło odzwierciedlenie w prezentowanych wynikach. Specjalizacja oznacza także z reguły mniejszą konkurencję na rynku pracy, co z kolei prowadzi do osiągania wyższych przychodów.

KTÓRY Z WYMIENIONYCH ZAWODÓW CHCIAŁABYŚ/CHCIAŁBYŚ WYKONYWAĆ?

Jednym z najistotniejszych pytań zawartych w ankiecie było pytanie o przyszły, preferowany zawód ankietowanych. Zostało ono oznaczone jako pytanie wielokrotnego wyboru, co spowodowało, iż odpowiedzi jest znacznie więcej (2 143 odpowiedzi) niż ankietowanych, którzy udzielili odpowiedzi na to pytanie (679 osób). Większość badanych skorzystała z możliwości zaznaczenia więcej niż jednego zawodu.

Określając w pytaniu katalog możliwych zawodów, posłużono się metodą mieszaną. Biorąc pod uwagę możliwe odpowiedzi, wskazano kilkanaście (dokładnie siedemnaście) zawodów. Wśród nich znalazły się klasyczne, typowe profesje prawnicze, takie jak sędzia, prokurator, radca prawny, adwokat, notariusz czy komornik. Wskazano także zawody, które często są wykonywane przez osoby po studiach prawniczych, lecz mogą być podejmowane również przez osoby, które ukończyły inne, określone studia, np. doradca podatkowy, rzecznik patentowy czy pracownik służby cywilnej. Wyraźnie, odrębnie wyróżniono odpowiedź: „Zamierzam pracować poza branżą prawniczą”, która otwiera wiele niemal nieskończonych opcji. W powiązaniu z tą kategorią pozostaje jeszcze jedna możliwość odpowiedzi – „inny”. Umieszczony

po niej wielokropek umożliwił wskazanie kategorii niewymienionej lub np. uszczegółowienie zamiaru pracy poza branżą prawniczą w określonym charakterze. Część osób skorzystała z tej możliwości.

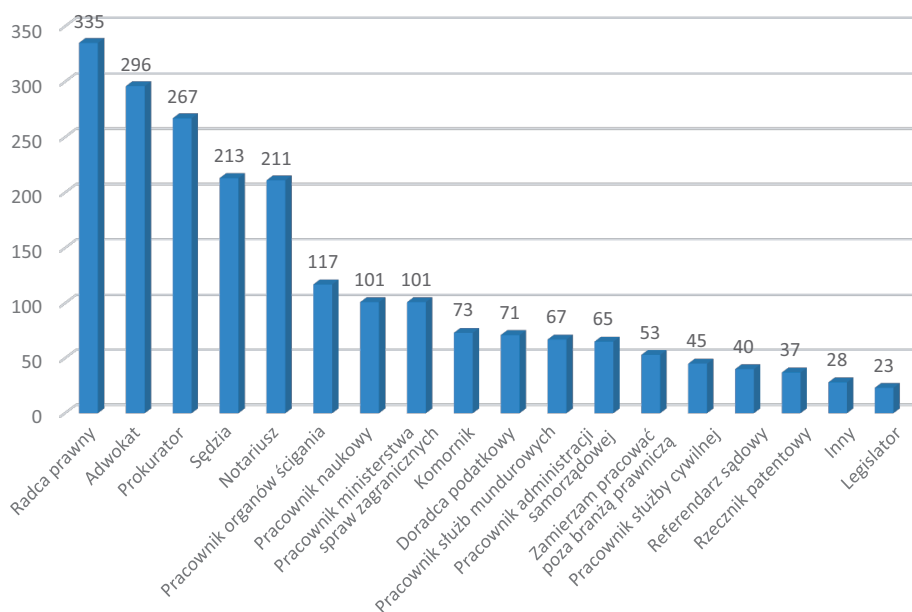
Spśród 681 osób, które brały udział w całym projekcie, 2 nie udzieliły na to pytanie odpowiedzi. Jako całość, na tle której wyliczany jest udział procentowy poszczególnych preferowanych odpowiedzi, została potraktowana ogólna liczba udzielonych odpowiedzi. Umożliwiło to m.in. ukazanie oczekiwań studentów co do zawodów, które chcieliby wykonywać w przyszłości, a także zestawienie wyników i porównanie ich do badań z roku akademickiego 2016/2017, w których zawarte było analogiczne pytanie.

Tab. 28. Odpowiedzi na pytanie: „Który z wymienionych zawodów chciałabyś/chciałbyś wykonywać?”

Zawód	Liczba	Udział (%)
Adwokat	296	13,8
Pracownik służby cywilnej	45	2,1
Radca prawny	335	15,6
Komornik	73	3,5
Sędzia	213	9,9
Pracownik organów ścigania	117	5,5
Notariusz	211	9,8
Pracownik administracji samorządowej	65	3,0
Prokurator	267	12,5
Rzecznik patentowy	37	1,8
Pracownik naukowy	101	4,7
Referendarz sądowy	40	1,9
Doradca podatkowy	71	3,3
Zamierzam pracować poza branżą prawniczą	53	2,5
Pracownik ministerstwa spraw zagranicznych	101	4,7
Pracownik służb mundurowych	67	3,1
Legislator	23	1,1
Inny	28	1,2
Razem	2143	100,0

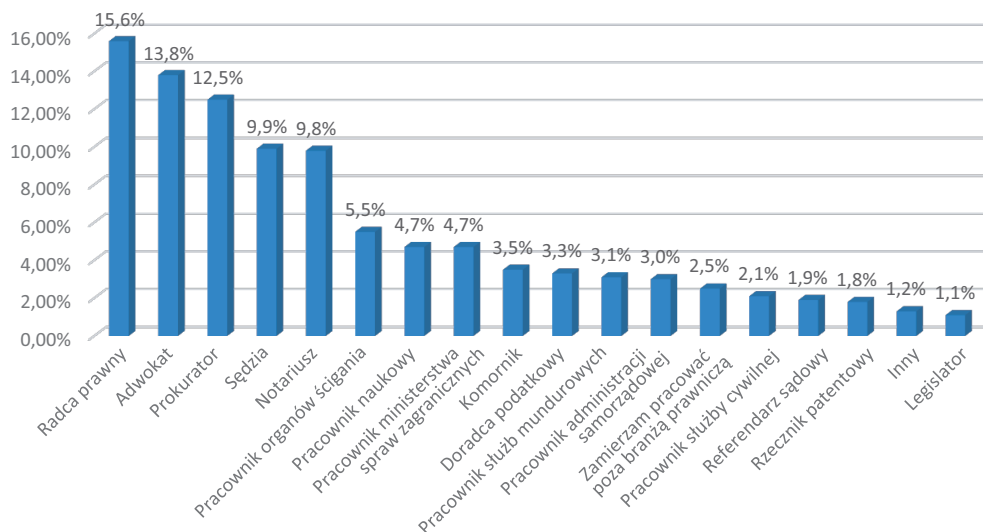
Źródło: opracowanie własne.

Dane w tabeli 28, jeśli chodzi o kolejność zawodów, zostały przedstawione zgodnie z treścią pytania zawartego w ankiecie. Natomiast wyniki w ujęciu ilościowym oraz procentowym na wykresach 31–32 zaprezentowane zostały malejąco. Obrazuje to w bardziej czytelny sposób zainteresowanie poszczególnymi zawodami wśród studentów prawa UMCS.

Wykres 31. Odpowiedzi na pytanie: „Który z wymienionych zawodów chciałabyś/chciałbyś wykonywać?” w ujęciu ilościowym

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 32. Odpowiedzi na pytanie: „Który z wymienionych zawodów chciałabyś/chciałbyś wykonywać?” w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

Według wskazanych preferencji najpopularniejszym zawodem jest zawód radcy prawnego, który wybrało 335 osób (co stanowi 15,6%)¹⁸⁶. Drugim najpopularniejszym zawodem jest zawód adwokata, który wskazało 296 osób (co daje 13,8%). Na trzecim miejscu znalazł się zawód prokuratora, który chce wykonywać 267 respondentów (tj. 12,5%), a na czwartym zawód sędziego, który chce wykonywać 213 osób (tj. 9,9%). Na piątym miejscu badani studenci wskazali zawód notariusza (211 osób, 9,8%), na szóstym – pracownika organów ścigania (117 osób, 5,5%). Dostrzegalne jest także spore zainteresowanie studentów pracą naukową w przyszłości. Taką możliwość wybrało aż 101 osób (co stanowi 14,9% wszystkich badanych). Również 101 badanych (czyli 4,7%) wskazało pracownika ministerstwa spraw zagranicznych. Następnie respondenci wskazywali komornika (73 osoby, 3,5%), doradcę podatkowego (71 osób, 3,3%), pracownika służb mundurowych (67 osób, 3,1%), pracownika administracji samorządowej (65 osób, 3,0%). Poza branżą prawniczą zamierzają pracować 53 osoby (tj. 2,5%). Na końcowych miejscach znalazły się zawody pracownika służby cywilnej (45 osób, 2,1%), referendarza sądowego (40 osób, 1,9%), rzeczownika patentowego (37 osób, 1,8%) oraz legislatora (23 osoby, 1,1%).

Odrębnie wyróżnić można kategorię inny (zawód), którą wskazało 28 studentów (co daje 1,2%). W kategorii tej odpowiedzi respondentów były bardzo zróżnicowane, zarówno jeśli chodzi o ich ogólność bądź konkretność, jak i określenie charakteru przyszłego zawodu. Występowały tu zarówno zawody polegające na pracy fizycznej (np. spawacz), jak i umysłowej (np. tłumacz), zarówno powiązane z obranym kierunkiem studiów (np. mediator, dyplomacja, pracownik banku), jak i z nim niezwiązane (np. zawód niezwiązany z prawem, żołnierz). Niektóre odpowiedzi wskazują na całkowity brak zdecydowania, przynajmniej w chwili badania, co obrazuje odpowiedź „nie wiem”.

Rozpatrując zawody wybierane przez studentów z zaproponowanej w pytaniu listy, a także ich własne, swobodne wskazania wynikające z dopisków w kategorii inny, można zauważyć, że wyłaniają się sygnalizowane wyżej, zgodne z regulacjami normatywnymi trzy grupy profesji. Pierwsza najbardziej obszerna, ale i ogólna grupa to praca poza branżą prawniczą. Reprezentowana jest ona przykładowo, jak już wskazywano wcześniej, przez następujące kategorie: przedsiębiorca, urzędnik, pracownik banku, żołnierz, biegły rewident, rzeczoznawca, mediator, spawacz, tłumacz, dyplomata. Z badań nie wynikają motywy wyboru poszczególnych zawodów. Natomiast pojawia się wątpliwość, po co studenci podejmują trud pięcioletnich studiów, skoro nie zamierzają pracować w szeroko pojętym zawodzie prawniczym? Odpowiedź na tak postawione pytanie mogłyby przynieść badania jakościowe w postaci wywiadów. Druga grupa to zawody, które mogą być wykonywane przez osoby, kończące nie tylko studia prawnicze, lecz także np. ekonomiczne lub administrację. Studenci wskazywali

---

¹⁸⁶ Analizując plany studentów w zakresie zamiaru wykonywania zawodów prawniczych, zauważyć można, że spośród ogółu udzielających odpowiedzi na to pytanie (679 osób) aż 335 osób, czyli niemal połowa grupy (49,3%), podało zawód radcy prawnego.

na pracownika organów ścigania (szóste miejsce), doradcę podatkowego (dziesiąte miejsce), pracownika administracji samorządowej (dwunaste miejsce). Wreszcie grupa trzecia, najwęższa obejmuje profesje, które mogą być wykonywane wyłącznie przez absolwentów prawa. W jej ramach zasadne wydaje się dodatkowe wyróżnienie właśnie klasycznych zawodów prawniczych, dla wykonywania których konieczne jest dodatkowo, co do zasady, odbycie właściwej aplikacji i zdanie egzaminu. Na pierwszych pięciu miejscach znaleźli się w kolejności: radca prawny, adwokat, prokurator, sędzia, notariusz, natomiast na dziesiątym miejscu znalazł się komornik.

Niezależnie od powyższego procentowego sposobu ukazania wyników odpowiedzi te można ująć także inaczej. Z uwagi na to, że ankietowani mieli możliwość wskazania kilku zawodów, interesujące jest także podanie liczby odpowiedzi ze wskazaniem na poszczególne zawody i odniesienie ich do liczby osób, które brały udział w badaniu oraz udzieliły na to pytanie odpowiedzi (679). Takie ujęcie unaocznia zainteresowanie danym zawodem wśród studentów biorących udział w ankiecie. Największym zainteresowaniem cieszy się zawód radcy prawnego. Wskazało go 335 osób, więc niemal połowa wszystkich biorących udział w badaniu (dokładnie 49,4%) w przyszłości chciałaby wykonywać ten zawód. Na drugim miejscu znalazł się adwokat (396 osób, co stanowi 43,7% badanych studentów). Powyższe nie oznacza, iż ponad 93% wszystkich studentów chce wykonywać te zawody związane ze świadczeniem obsługi prawnej. Zdecydowana większość osób, chociaż nie wszystkie, które podawały te zawody, wskazywały bowiem zarówno zawód radcy prawnego, jak i adwokata. Świadczy to o świadomości studentów o dużym zbliżeniu, choć nie tożsamości tych zawodów. Na kolejnym miejscu znalazł się prokurator, którego wybrało 267 osób (39,4% ogółu badanych). Niemal identyczną liczbę wskazań uzyskał sędzia (213 osób, co oznacza 31,4%) oraz notariusz (211 osób, 31,1%).

Na podstawie wyników przeprowadzonych badań można wyciągnąć wniosek, iż wśród preferowanych zawodów, które studenci chcieliby w przyszłości wykonywać, dominują właśnie klasyczne zawody prawnicze. Wśród nich szczególnie popularne są natomiast wolne zawody związane ze świadczeniem pomocy prawnej, tj. radca prawny i adwokat.

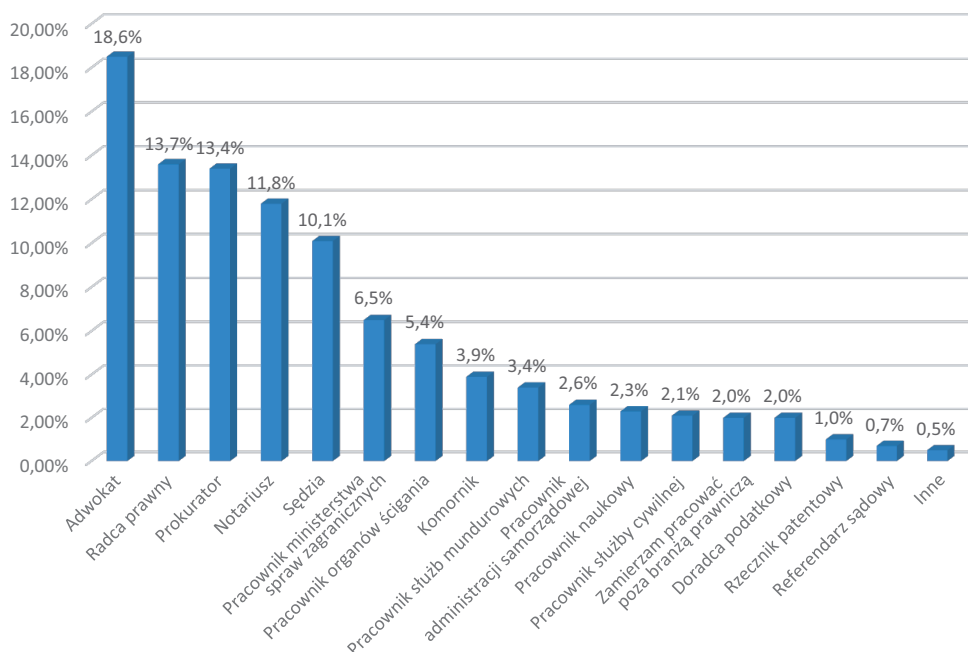
Szczególną uwagę zwraca bardzo duże zainteresowanie zawodem radcy prawnego¹⁸⁷. W powszechnym odczuciu związane jest to z realnymi możliwościami dostania się na aplikację radcowską (poniżej przedstawiono dane dotyczące naboru na aplikacje do KSSiP i na aplikacje samorządowe, z których wynika, że najwięcej chętnych jest właśnie na aplikację radcowską) oraz z najszerszymi możliwościami i wieloma formami wykonywania tego zawodu¹⁸⁸.

¹⁸⁷ Na temat zawodu radcy prawnego w świadomości studentów WPiA UMCS prowadzono oddzielne badania, których efektem jest publikacja: S. Pilipiec, K. Niewęglowski, P. Patoleta, *op. cit.*, s. 119.

¹⁸⁸ Szerzej na temat zawodów prawniczych, w tym zawodu radcy prawnego w rozdziale I.

Porównując uzyskane obecnie odpowiedzi do badań z roku 2016/2017 ujętych w Raporcie z 2018 r., wskazać należy, iż pytanie to było w zasadzie jednoznaczne, jeśli chodzi zarówno o samo jego ujęcie, jak i oznaczenie jako pytanie wielokrotnego wyboru. Umożliwiło to dokonanie zestawienia wyników obu badań. Utrzymują się te same wskazania, studenci w większości wybierają klasyczne zawody prawnicze w kolejności identycznej jak podana w aktualnych wynikach. Dostrzegalne są także zbliżone udziały procentowe dla pięciu najczęściej typowanych zawodów. Radca prawny uzyskał wówczas 14,2% (obecnie 15,6%), adwokat – 13,4% (obecnie 13,8%), prokurator – 13,0% (obecnie 12,5%), sędzia – 10,1% (obecnie 9,9%), zaś notariusz – 8,0% (obecnie 9,8%). Ostatnia profesja wykazała największy z czołówki wybieranych zawodów wzrost – niemal dwuprocentowy, zbliżając się obecnie wynikiem do zawodu sędziego.

Przy analizie wyników procentowych dotyczących zamiaru wykonywania określonego zawodu prawniczego istotne są również wyniki uwzględniające zmienną roku studiów. Do oceny preferencji wytypowano dwa skrajne roczniki: studentów pierwszego i piątego roku, wychodząc z założenia, że pomiędzy nimi jest różnica trzech lat studiów, co wpływa na ich doświadczenie i świadomość, a zatem może potencjalnie wpłynąć na ich preferencje zawodowe.

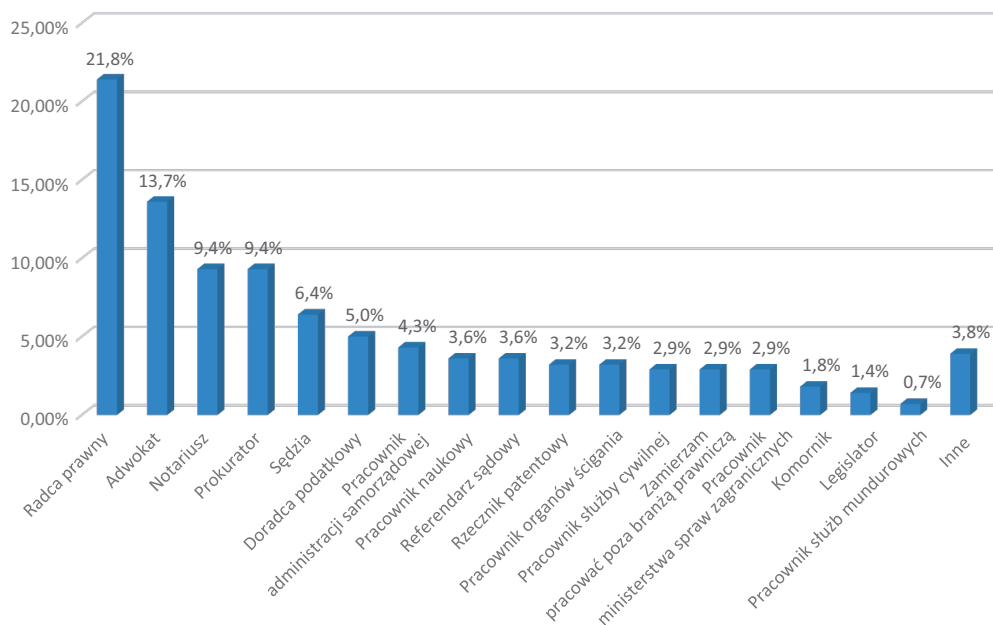
Wykres 33. Odpowiedzi studentów pierwszego roku na pytanie: „Który z wymienionych zawodów chciałbyś/chciałabyś wykonywać?” w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

Tab. 29. Odpowiedzi studentów pierwszego roku na pytanie: „Który z wymienionych zawodów chciałabyś/chciałbyś wykonywać?” w ujęciu procentowym

Odpowiedzi	Udział (%)
Adwokat	18,6
Radca prawny	13,7
Prokurator	13,4
Notariusz	11,8
Sędzia	10,1
Pracownik ministerstwa spraw zagranicznych	6,5
Pracownik organów ścigania	5,4
Komornik	3,9
Pracownik służb mundurowych	3,4
Pracownik administracji samorządowej	2,6
Pracownik naukowy	2,3
Pracownik służby cywilnej	2,1
Zamierzam pracować poza branżą prawniczą	2,0
Doradca podatkowy	2,0
Rzecznik patentowy	1,0
Referendarz sądowy	0,7
Inne	0,5

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 34. Odpowiedzi studentów piątego roku na pytanie: „Który z wymienionych zawodów chciałabyś/chciałbyś wykonywać?” w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

Studenci pierwszego roku na pierwszym miejscu stawiają zawód adwokata (18,6%), na drugim radcy prawnego (13,7%), na trzecim prokuratora (13,4%), na czwartym notariusza (11,8%), a na piątym sędziego (10,1%). Zdecydowanie przeważa zawód adwokata, natomiast zawód radcy prawnego i prokuratora cieszą się prawie taką samą popularnością.

Tab. 30. Odpowiedzi studentów piątego roku na pytanie: „Który z wymienionych zawodów chciałabyś/chciałbyś wykonywać?” w ujęciu procentowym

Odpowiedź	Udział (%)
Radca prawny	21,8
Adwokat	13,7
Notariusz	9,4
Prokurator	9,4
Sędzia	6,4
Doradca podatkowy	5,0
Pracownik administracji samorządowej	4,3
Pracownik naukowy	3,6
Referendarz sądowy	3,6
Rzecznik patentowy	3,2
Pracownik organów ścigania	3,2
Pracownik służby cywilnej	2,9
Zamierzam pracować poza branżą prawniczą	2,9
Pracownik ministerstwa spraw zagranicznych	2,9
Komornik	1,8
Legislator	1,4
Pracownik służb mundurowych	0,7
Inne	3,8

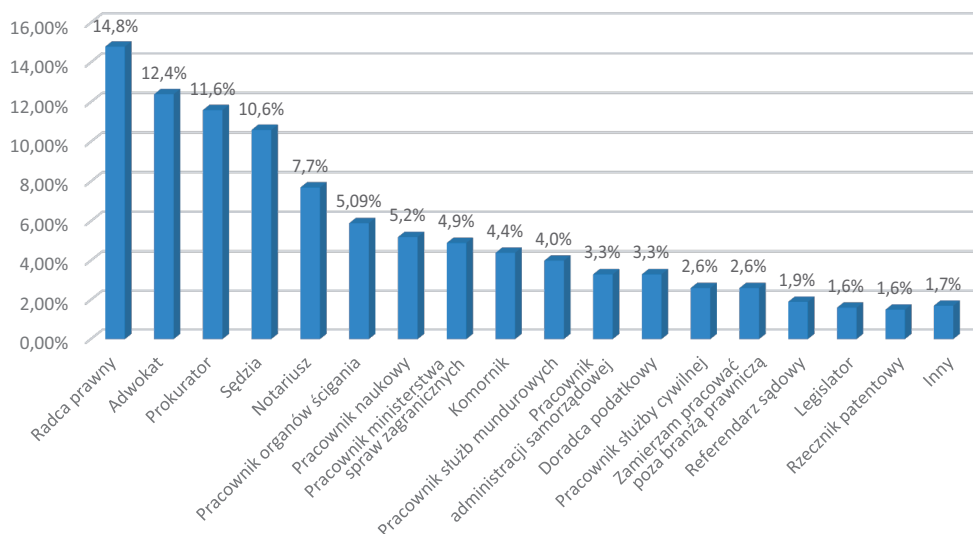
Źródło: opracowanie własne.

Studenci piątego roku zdecydowanie wybierają zawód radcy prawnego (21,8%). Na drugim miejscu stawiają zawód adwokata (13,7%), na trzecim *ex aequo* zawody notariusza i prokuratora (9,4%). Na piątym miejscu znalazł się zawód sędziego (6,4%).

Podsumowując odpowiedzi studentów pierwszego i piątego roku, wykazać można występowanie różnic w kolejności preferencji zawodowych, które wraz z rokiem kształcenia ulegają zmianie. Jednocześnie trzeba zauważyć, że studenci obu roczników na pierwszych pięciu miejscach wskazali klasyczne zawody prawnicze. Zawód radcy prawnego wraz z wiekiem studentów wyraźnie zyskuje na popularności, co może wynikać ze wzrostu wiedzy o poszczególnych zawodach prawniczych. Uprawnienia merytoryczne adwokatów i radców prawnych są zbieżne, natomiast dopuszczalne formy wykonywania zawodu radcy prawnego dają potencjalnie większe możliwości w zakresie form zatrudnienia (również umowa o pracę). Zastanawia piąte miejsce zawodu sędziego w ocenie zarówno studentów pierwszego, jak i piątego roku. Wydaje się, że wszyscy ankietowani zdają sobie sprawę z trudności wykonywania zawodu sędziego. Kategorię odpowiedzi

inny wybrało na pierwszym roku 0,5% , zaś na piątym roku 3,8% respondentów, co oznacza wzrost świadomości w zakresie wielości ról zawodowych prawników.

Kolejnym potencjalnie interesującym problemem jest wybór określonego zawodu prawniczego ze względu na zmienną płci.

Wykres 35. Odpowiedzi mężczyzn na pytanie: „Który z wymienionych zawodów chciałabyś/ chciałabyś wykonywać?” w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

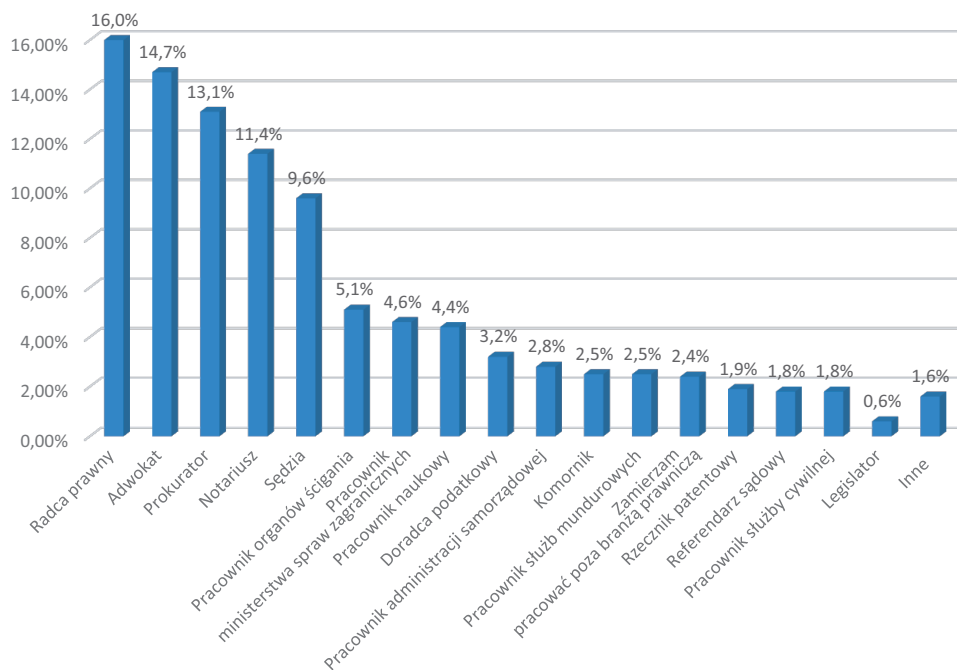
Tab. 31. Odpowiedzi mężczyzn na pytanie: „Który z wymienionych zawodów chciałabyś/ chciałabyś wykonywać?” w ujęciu procentowym

Odpowiedzi	Udział (%)
Radca prawny	14,8
Adwokat	12,4
Prokurator	11,6
Sędzia	10,6
Notariusz	7,7
Pracownik organów ścigania	5,9
Pracownik naukowy	5,2
Pracownik ministerstwa spraw zagranicznych	4,9
Komornik	4,4
Pracownik służb mundurowych	4,0
Pracownik administracji samorządowej	3,3
Doradca podatkowy	3,3
Pracownik służby cywilnej	2,6
Zamierzam pracować poza branżą prawniczą	2,6
Referendarz sądowy	1,9

Odpowiedzi	Udział (%)
Legislator	1,6
Rzecznik patentowy	1,5
Inny	1,7

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 36. Odpowiedzi kobiet na pytanie: „Który z wymienionych zawodów chciałabyś/chciałbyś wykonywać?” w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

Tab. 32. Odpowiedzi kobiet na pytanie: „Który z wymienionych zawodów chciałabyś/chciałbyś wykonywać?” w ujęciu procentowym

Odpowiedzi	Udział (%)
Radca prawny	16,0
Adwokat	14,7
Prokurator	13,1
Notariusz	11,4
Sędzia	9,6
Pracownik organów ścigania	5,1
Pracownik ministerstwa spraw zagranicznych	4,6
Pracownik naukowy	4,4
Doradca podatkowy	3,2
Pracownik administracji samorządowej	2,8

Odpowiedzi	Udział (%)
Komornik	2,5
Pracownik służb mundurowych	2,5
Zamierzam pracować poza branżą prawniczą	2,4
Rzecznik patentowy	1,9
Referendarz sądowy	1,8
Pracownik służby cywilnej	1,8
Legislator	0,6
Inne	1,6

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku analizy preferencji zawodowych z uwzględnieniem zmiennej płci (inaczej niż przy zmiennej określonego roku studiów) widać zbieżność aspiracji studentów. Zarówno kobiety (16,0%), jak i mężczyźni (14,8%) zgodnie wskazali na pierwszym miejscu zawód radcy prawnego. Na drugim również zgodnie umieścili zawód adwokata (kobiety – 14,7%, mężczyźni – 12,4%). Na trzecim także wspólnie wybrali zawód prokuratora (kobiety – 13,1%, mężczyźni – 11,6%). Natomiast na czwartym miejscu kobiety wskazały zawód notariusza (11,4%), a mężczyźni zawód sędziego (10,6%). Na piątym miejscu zamieniono zawody. Kobiety preferują zawód sędziego (9,6%), a mężczyźni zawód notariusza (7,7%). Po zsumowaniu preferencji zawodowych łącznie w zakresie wykonywania zawodów adwokata i radcy prawnego, które są niemalże tożsame, okazuje się, że 1/3 kobiet (30,7%) i prawie 1/3 mężczyzn (27,2%) preferuje powyższe wolne zawody.

Również w ogólnopolskich badaniach Europejskiego Stowarzyszenia Studentów Prawa ELSA w kwietniu i maju 2019 r. na pytanie „Czy zamierzasz przystąpić do egzaminu na aplikację prawniczą?” „tak” odpowiedziało 71% studentów, „nie” – 7%, „nie wiem” – 19%, a „wybieram inną ścieżkę” – 3%¹⁸⁹. Oznacza to, że prawie 3/4 studentów kończących studia miało zamiar zdawać na jedną z aplikacji prawniczych. Natomiast z badań przeprowadzonych w 2017 r. na Wydziale Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego wynika, że zdecydowana większość studentów (82,14%) planuje pracować w zawodzie prawniczym (sędziego, adwokata, radcy prawnego, notariusza lub komornika). Co ciekawe, następne w kolejności są: praca na uczelni (30,8%), własna działalność gospodarcza niezwiązana z prawem (27,33%), praca w organizacji pozarządowej (21,86%), administracja państwowa (17,60%), polityka (15,74%). Odpowiedzi nie wiem udzieliło 16,80% ankietowanych. Ponadto studenci wskazywali pracę w organizacjach i korporacjach międzynarodowych¹⁹⁰.

¹⁸⁹ Badanie „Studenci prawa w Polsce” 2019, <https://elsa.org.pl/wp-content/uploads/2019/06/Raport-Badanie-Studenci-prawa-w-Polsce-2019.pdf> (dostęp: 31.05.2020).

¹⁹⁰ A. Czarnota, M. Paździora, M. Stambulski wraz z Zespołem Badań nad Edukacją Prawnica CLEST, *Nużąc konieczność. Powody podjęcia i ocena studiów prawniczych na WPAE UW*, Wrocław 2017, s. 12.

Oczywiście w kontekście odpowiedzi na omawiane pytanie zasadne wydaje się też przeanalizowanie realizacji zamiarów absolwentów Wydziału Prawa i Administracji UMCS. Z dostępnych danych wyłania się obraz zainteresowania studentów aplikacjami sędziowską i prokuratorską odbywanymi w Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury w Krakowie oraz aplikacjami samorządowymi (adwokacką, radcowską, notarialną i komorniczą) odbywanymi w ramach poszczególnych samorządów. Autorzy zbadali dostępne dane statystyczne związane bezpośrednio z zamiarem wykonywania po studiach danego zawodu prawniczego w kontekście przygotowania do wykonywania wybranego zawodu na stosownej aplikacji. Opisano więc zdawalność na poszczególne aplikacje w latach 2017–2019. Skoncentrowano się na tym przedziale czasowym z uwagi na odniesienie do poprzednich badań studentów WPiA z roku 2016/2017. Większość członków ówczesnej grupy poddanej badaniu obecnie jest aplikantami. Natomiast analizą nie objęto dalszych losów absolwentów po dostaniu się na aplikację. Same badania dotyczyły jedynie perspektyw zawodowych, rozumianych jako zamiary studentów. Natomiast poza zasięgiem zainteresowań badawczych pozostają skuteczność i efektywność aplikacji. Skuteczność rozumiana jest jako osiągnięcie celu, jakim w przypadku absolwenta jest – po dostaniu się na aplikację – ukończenie jej, zdanie egzaminu państwowego i praca w wybranym zawodzie. Efektywność należałoby mierzyć w oparciu o skuteczność osiągania zamierzeń i planów łącznie z analizą nakładów poczynionych, aby cel zrealizować. Należałoby zatem zbadać, jaki był wysiłek intelektualny i koszty materialne poniesione na aplikowanie do wybranego zawodu. Oczywiście informacje takie dałyby pełniejszy obraz absolwenta, jednakże wymagałyby oddzielnych badań ilościowych, a przede wszystkim jakościowych w postaci wywiadów z aplikantami, a następnie z osobami czynnie wykonującymi określony zawód prawniczy, które ukończyły kierunek prawo w UMCS-ie. Wydaje się, że takie przedsięwzięcie pozostaje poza możliwościami kół naukowych prowadzących badania.

W roku 2017 nabór do Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury odbył się po raz pierwszy od razu na jedną z dwóch aplikacji, tj. odrębnie sędziowską i prokuratorską. We wcześniejszych latach, od chwili utworzenia w 2009 r. KSSiP egzamin odbywał się na aplikację ogólną. Trwała ona 12 miesięcy, po upływie których następowo według listy kwalifikacyjnej szkolenie na jednej z aplikacji specjalistycznych – sędziowskiej lub prokuratorskiej. Z danych zaprezentowanych przez KSSiP wynika, iż w roku 2017 do konkursu przystąpiły ogółem 2 162 osoby, z czego 139 po UMCS¹⁹¹. Udział absolwentów UMCS, którzy przystępowali do egzaminu, w ogóle przystępujących wynosił 6,4%. Na 139 osób po UMCS, które przystępowaly do tego egzaminu, 20 zostało zakwalifikowanych (po 10 osób na aplikację sędziowską i prokuratorską), co stanowiło 14,4% członków tej grupy. Na aplikację z 2 162 osób zakwalifikowano

---

¹⁹¹ Studia prawnicze w 2017 r. w całej Polsce ukończyło 8 055 osób, zaś do egzaminów na aplikacje sędziowską i prokuratorską przystąpiło 977 spośród nich. Wynika z tego, że 12,1% absolwentów z rocznika 2017 ubiegało się w tym roku o miejsca na aplikacjach prowadzonych przez KSSiP.

łącznie 312, co daje średnią zdawalność na poziomie 14,4%, a więc wynik absolwentów UMCS pokrywał się ze średnią w tym roku¹⁹².

Tab. 33. Zdawalność na aplikacje prowadzone przez KSSiP w 2017 r. z uwzględnieniem wyników absolwentów UMCS

Kategoria	Liczba osób	Udział (%)
Wszyscy zdający egzamin wstępny	2 162	100,0
Absolwenci UMCS z różnych lat, zdający egzamin wstępny	139	6,4
Wszyscy zakwalifikowani na aplikacje	312	100,0
Absolwenci UMCS z różnych lat zakwalifikowani na aplikacje	20	6,4

Źródło: opracowanie własne.

Liczba osób, które przystąpiły do konkursu w KSSiP w roku 2018, to ogółem 1 870, z czego 111 ukończyło UMCS. Stanowiły one 6,3% wszystkich przystępujących. Na 111 osób po UMCS, które przystępowały do egzaminu, 15 zostało zakwalifikowanych, co stanowiło 12,8% członków tej grupy (zakwalifikowanych do przystępujących), przy ogólnej zdawalności na poziomie 11,7%. Na aplikację zakwalifikowano łącznie 217 spośród 1 870 zdających. Było to 11,7% całej grupy, a więc wynik absolwentów UMCS był o ponad 1 punkt procentowy lepszy niż ogółu zdających. Spośród zakwalifikowanych 217 osób 15 było po studiach na UMCS, a więc stanowiły 7% wszystkich aplikantów, którzy zostali zakwalifikowani na aplikacje. Na aplikację sędziowską po UMCS zostało zakwalifikowanych 7 osób, co stanowi 6,3% ogółu zakwalifikowanych na tę aplikację. Na aplikację prokuratorską po UMCS zostało zakwalifikowanych 8 osób, co stanowi 7,7% ogółu zakwalifikowanych na tę aplikację¹⁹³.

Tab. 34. Zdawalność na aplikacje prowadzone przez KSSiP w 2018 r. z uwzględnieniem wyników absolwentów UMCS

Kategoria	Liczba osób	Udział (%)
Wszyscy zdający egzamin wstępny	1 870	100,0
Absolwenci UMCS z różnych lat, zdający egzamin wstępny	111	6,3
Wszyscy zakwalifikowani na aplikacje	217	100,0
Absolwenci UMCS z różnych lat zakwalifikowani na aplikacje	15	6,9

Źródło: opracowanie własne.

¹⁹² W 2017 r. absolwentów prawa UMCS było 286, z czego 74 przystąpiło do kwalifikacji w KSSiP, więc zainteresowanie aplikacjami sędziowską i prokuratorską absolwentów z tego roku wynosiło 25,9%. Różnica w liczbie zdających po kierunku prawo po UMCS-ie (139 osób) wynika z okoliczności, iż do aplikacji przystępowały także osoby, które ukończyły studia w latach wcześniejszych. Dane liczbowe i procentowe – Analiza wyników naboru na aplikacje sędziowską i prokuratorską w 2017 r., Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury.

¹⁹³ Dane liczbowe i procentowe – Analiza wyników naboru na aplikacje sędziowską i prokuratorską w 2018 r., Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury.

Do konkursu w KSSiP w roku 2019 przystąpiło ogółem 1 765 osób, z czego 111 po UMCS. Absolwenci tej uczelni stanowili 6,3% ogółu przystępujących. Na aplikacje zakwalifikowano łącznie 186 spośród 1 765 osób, co stanowi 10,5% wszystkich zdających. Na 111 osób po UMCS, które przystąpiły do egzaminu, 8 zostało zakwalifikowanych, co stanowiło 7,2% tej grupy, przy ogólnej zdawalności na poziomie 10,5%. Na aplikację sędziowską po UMCS zostały zakwalifikowane 4 osoby, co stanowi 4% ogółu zakwalifikowanych na tę aplikację. Na aplikację prokuratorską po UMCS zostały zakwalifikowane 4 osoby, co stanowi 4,7% ogółu zakwalifikowanych na tę aplikację¹⁹⁴.

Tab. 35. Zdawalność na aplikacje prowadzone przez KSSiP w 2019 r. z uwzględnieniem wyników absolwentów UMCS

Kategoria	Liczba osób	Udział (%)
Wszyscy zdający egzamin wstępny	1 765	100,0
Absolwenci UMCS z różnych lat, zdający egzamin wstępny	111	6,3
Wszyscy zakwalifikowani na aplikacje	186	100,0
Absolwenci UMCS z różnych lat zakwalifikowani na aplikacje	8	4,3

Źródło: opracowanie własne.

Warto również, przy ocenie zainteresowania oraz zdawalności na aplikacje sędziowską i prokuratorską w KSSiP, zwrócić uwagę, że absolwenci kończący studia prawnicze w danym roku mają możliwość przystępowania również do egzaminu na aplikacje samorządowe. W ubiegłym roku egzamin wstępny do KSSiP odbył się 22 października 2019 r.¹⁹⁵ Natomiast egzaminy wstępne na aplikacje samorządowe (oddzielnie na aplikację adwokacką, radcowską, notarialną i komorniczą) odbyły się równocześnie, lecz wcześniej, gdyż w dniu 28 września 2019 r.¹⁹⁶ Daje to możliwość absolwentom uczestniczenia w obu naborach zarówno w październiku na aplikacje prowadzone przez KSSiP, jak i we wrześniu na jedną z aplikacji samorządowych.

Analizując natomiast zdawalność absolwentów na aplikacje samorządowe, warto zaznaczyć, że od roku 2006 egzamin na aplikację adwokacką, radcowską i notarialną, a od 2008 r. również na aplikację komorniczą organizuje Ministerstwo Sprawiedliwości. Wszystkich kandydatów obowiązują te same zasady i zakres materiału, zaś egzamin odbywa się w tym samym terminie. Łączna liczba przystępujących w latach 2006–2019 wg aplikacji (adwokacka, radcowska i notarialna) oraz w latach 2008–2019 (komornicza): do egzaminu na aplikację adwokacką przystąpiło 45 499 osób, zdało 22 130 (odsetek zdawalności 48,6%), do egzaminu na aplikację radcowską przystąpiło 74 336

¹⁹⁴ Dane liczbowe i procentowe – Analiza wyników naboru na aplikacje sędziowską i prokuratorską w 2019 r., Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury.

¹⁹⁵ Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury. Nabór na aplikacje sędziowską i prokuratorską w 2019 r., <https://www.kSSIP.gov.pl/node/6231>, (dostęp: 27.07.2020).

¹⁹⁶ Ministerstwo Sprawiedliwości. Ogłoszenia i komunikaty, <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/ogloszenia-i-komunikaty?page=1&size=10> (dostęp: 27.07.2020).

osób, zdało 33 095 (odsetek zdawalności 44,5%), do egzaminu na aplikację notarialną przystąpiło 11 735 osób, zdało 4 432 (odsetek zdawalności 37,7%), do egzaminu na aplikację komorniczą przystąpiło 4 582 osób, zdało 2 975 (odsetek zdawalności 64,9%).

Autorzy również w przypadku tych aplikacji badaniem objęli lata 2017, 2018 i 2019. W 2017 r. na aplikacje adwokacką, radcowską, notarialną i komorniczą (dalej nazywane także dla uproszczenia aplikacjami samorządowymi) zdawało łącznie 7 997 osób, zdało 4 325 osób, co oznacza średnią zdawalność 54,1%. Z łącznej liczby kandydatów 394 osoby były absolwentami UMCS-u kończącymi studia w różnych wcześniejszych latach (tj. 4,9% z ogółu 7 997 zdających). Spośród wszystkich zdających na aplikację adwokacką zdawało 2 817 osób (35,2% ogółu przystępujących), radcowską – 4 286 osób (53,6% ogółu przystępujących), notarialną 682 (8,5% ogółu przystępujących) i komorniczą 212 osób (2,7% ogółu przystępujących). Zatem największym powodzeniem cieszył się egzamin wstępny na aplikację radcowską. W gronie zdających na aplikację adwokacką zdały 1 604 osoby (56,9% zdających na tę aplikację), radcowską – 2 344 osoby (54,7% zdających na tę aplikację), notarialną – 281 osób (41,2% zdających na tę aplikację) i komorniczą – 96 osób (45,3% zdających na tę aplikację)¹⁹⁷. Badając perspektywy zawodowe i zamiar wykonywania zawodów wśród studentów Wydziału Prawa i Administracji UMCS, podkreślić należy, że absolwentów WPiA UMCS kończących studia w 2017 r. było 286, z czego 175 osób (a więc 61,2%) przystąpiło do egzaminów na poszczególne aplikacje. Na aplikację adwokacką zdawało 56 osób, radcowską – 103 osoby, notarialną – 12 osób i komorniczą – 4 osoby. Łącznie daje to 175 osób, z czego dostało się 105, a więc 60,0%, przy średniej dla tego rocznika 63,7%. W związku z największą popularnością aplikacji radcowskiej jako przykład można wskazać, że spośród 184 osób zdających na aplikację radcowską w Lublinie w 2017 r. zdały 104 osoby (56,5%). Po UMCS-ie zdających było 99 osób, zdały 54 (54,6%). Do egzaminów wstępnych na aplikacje samorządowe przystąpiły w 2017 r. po UMCS-e łącznie 394 osoby, dostało się 209 osób, co stanowi 53,1% zdających¹⁹⁸.

W 2018 r. wszystkich zdających na aplikacje samorządowe było 6 937, w tym 327 po UMCS-ie (osoby te ukończyły studia na WPiA w różnych latach)¹⁹⁹. Z całej

¹⁹⁷ Zainteresowanie aplikacjami samorządowymi można mierzyć poprzez porównanie liczby absolwentów wydziałów prawa do liczby przystępujących do egzaminów na daną aplikację. Odnosząc się do samych absolwentów z 2017 r., można wskazać, że było ich 8 055. Do egzaminów na aplikacje samorządowe przystąpiło 3 438 osób (42,68% wszystkich absolwentów), z czego zdały 2 192 osoby, co oznacza zdawalność na poziomie 63,76% w tym roczniku, przy zdawalności 54,1% dla wszystkich zdających.

¹⁹⁸ W grupie 209 osób po studiach stacjonarnych było 169 (80,1%), a po niestacjonarnych 40 (19,0%); w przypadku 2 osób brak danych. Analiza wyników egzaminów wstępnych na aplikacje: adwokacką, radcowską, notarialną i komorniczą, 30 września 2017 r., Ministerstwo Sprawiedliwości, Departament Zawodów Prawnicych i Dostępu do Pomocy Prawnej.

¹⁹⁹ Spośród 327 zdających po UMCS-ie 225 osób (68,8%) ukończyło studia stacjonarne, a egzamin zdało 130 osób (57,8%). Natomiast 101 osób (30,9%) ukończyło studia niestacjonarne, zdały 32 osoby (31,7%). Co do jednej osoby brak jest danych.

grupy zdały 3 544 osoby, co oznacza zdawalność na poziomie 51,1%. W grupie tej znalazło się 162 absolwentów UMCS-u (4,7%). Spośród wszystkich zdających do egzaminów na aplikację adwokacką przystąpiło 2 488 kandydatów (tj. 35,9% ogółu zdających), zdało 1 360 osób (tj. 54,7%). Do egzaminów na aplikację radcowską przystąpiło 3 674 kandydatów (tj. 52,9% ogółu zdających), zdało 1 906 osób (co stanowi 51,9%). Do egzaminów na aplikację notarialną przystąpiło 596 kandydatów (8,6% zdających), zdało 195 osób (tj. 32,7%). Do egzaminów na aplikację komorniczą przystąpiło 179 kandydatów (2,6% zdających), zdały 83 osoby (tj. 46,4%). W 2018 r. było 7 408 absolwentów (z tego 3 034 z 2018 r.), którzy zdawali na aplikacje samorządowe. Do egzaminu przystąpiło więc 40,96% osób kończących studia w tym roku. Absolwentów UMCS-u w 2018 r. było 275, a spośród nich 131 osób zdawało na aplikacje samorządowe, co stanowi 47,6% kończących studia w 2018 r. na UMCS-ie. W tej grupie zainteresowanych aplikacją adwokacką było 39, radcowską – 82, notarialną – 5 i komorniczą – 5. Spośród 131 absolwentów UMCS-u z 2018 r. zdało 79 osób, co oznacza zdawalność na poziomie 60,3%. W Lublinie do egzaminu na aplikację adwokacką przystąpiło 86 osób, na aplikację radcowską – 168. Spośród 168 osób zdających na aplikacje radcowską 74 zdały (tj. 44,05%). W tej grupie po UMCS-ie było 91 osób, zdało 37 (tj. 40,66%)²⁰⁰.

Natomiast analizując profil zdających w 2019 r. na aplikacje samorządowe, można zauważyć, że do egzaminów przystąpiło 6 535 osób, wynik pozytywny uzyskało 3 570 osób, co oznacza zdawalność na poziomie 54,6%. Na aplikację adwokacką zdawały 2 384 osoby (tj. 36,5% przystępujących), na aplikację radcowską – 3 428 osób (tj. 52,5% przystępujących), na aplikację notarialną – 576 osób (tj. 8,8%) i na aplikację komorniczą – 147 osób (tj. 2,2%). Spośród tych, którzy przystąpili do egzaminu na aplikację adwokacką (2 384 osoby), zdało 1 313 osób (co stanowi 55,1%). Spośród tych, którzy przystąpili do egzaminu na aplikację radcowską (3 428 osób), zdało 1 897 osób (co stanowi 55,3%). Spośród tych, którzy przystąpili do egzaminu na aplikację notarialną (576 osób), zdało 317 (co stanowi 55%). Spośród tych, którzy przystąpili do egzaminu na aplikację komorniczą (147 osób), zdały 43 osoby (co stanowi 29,3%). W roku 2019 absolwentów kierunku prawo było 6 799²⁰¹. Do egzaminów wstępnych przystąpiły 2 862 osoby (tj. 42,09%). Ze wszystkich absolwentów 1 844 uzyskało wynik pozytywny, zdawalność wyniosła 64,4% (ogólna zdawalność wyniosła 54,6%). Spośród przystępujących do egzaminu w 2019 r. (6 535 osób) absolwentami UMCS-u były 304 osoby (4,5%)²⁰². Ogółem pozytywny wynik uzyskało 3 570 osób, z tego po UMCS-

²⁰⁰ Analiza wyników egzaminów wstępnych na aplikacje: adwokacką, radcowską, notarialną i komorniczą, 29 września 2018 r., Ministerstwo Sprawiedliwości, Departament Zawodów Prawniczych, OSSW Popowo, 19 lutego 2019.

²⁰¹ Łącznie z 39 polskich uczelni.

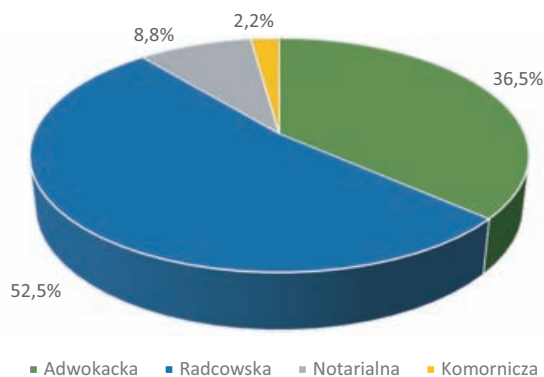
²⁰² Spośród 304 osób – 219 osób, 72% po studiach stacjonarnych i 85 osób, 28% po niestacjonarnych.

-ie – 148 osób (tj. 4,1%)²⁰³. Natomiast analizując zainteresowanie zdających, spośród 304 absolwentów UMCS-u 106 (34,9%) zdawało na aplikację adwokacką, 173 (56,9%) na aplikację radcowską, 15 (4,9%) na aplikację notarialną i 10 (3,3%) na komorniczą. W 2019 r. Wydział Prawa i Administracji UMCS ukończyło 260 osób, do egzaminów samorządowych przystąpiło 122 absolwentów (tj. 46,9%). Łącznie po UMCS-ie przystąpiły 304 osoby. Ze 122 osób, które przystąpiły do egzaminu, na aplikację adwokacką zdawały 43 osoby, na aplikacje radcowską – 68, na aplikację notarialną – 4 i na aplikację komorniczą – 7. Spośród 167 osób zdających na aplikację radcowską w Lublinie 69 zdało (41,32%). Po UMCS-ie było 80 osób, zdało 29 (36,25%). Ogólnie do egzaminów wstępnych w 2019 r. przystąpiło 2 862 absolwentów rocznika 2019. Natomiast zdawalność absolwentów UMCS w 2019 r. była na poziomie krajowym, ze 122 absolwentów dostało się 78 osób (63,9%)²⁰⁴.

Tab. 36. Egzaminy na aplikacje samorządowe w 2019 r.

Rodzaj aplikacji	Zdawało ogółem	Udział w ogólnej liczbie zdających (%)
Adwokacka	2 384	36,5
Radcowska	3 428	52,5
Notarialna	576	8,8
Komornicza	147	2,2
Razem	6 535	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 37. Egzaminy na aplikacje samorządowe w 2019 r. w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

²⁰³ Za 148 osób 125 osób, 57,1% po studiach stacjonarnych i 23 osoby, 27,1% po niestacjonarnych.

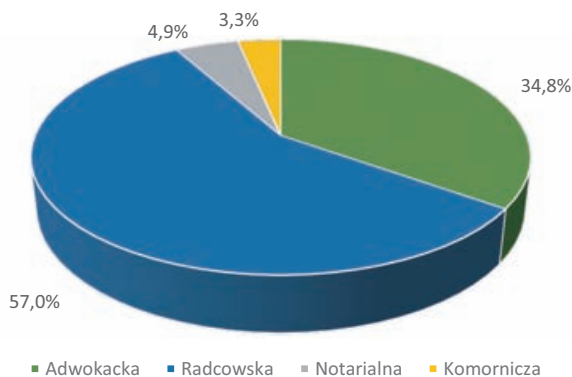
²⁰⁴ Analiza wyników egzaminów wstępnych na aplikacje: adwokacką, radcowską, notarialną i komorniczą 28 września 2019 r. Ministerstwo Sprawiedliwości, Departament Zawodów Prawnicych, OSSW Popowo, 24 lutego 2020.

Tab. 37. Egzamininy na aplikacje samorządowe w 2019 r. – absolwenci UMCS-u

Rodzaj aplikacji	Zdawało ogółem	Udział w ogólnej liczbie zdających z UMCS-u (%)
Adwokacka	106	34,8
Radcowska	173	57,0
Notarialna	15	4,9
Komornicza	10	3,3
Razem	304	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 38. Egzamininy na aplikacje samorządowe w 2019 r. – absolwenci UMCS-u w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

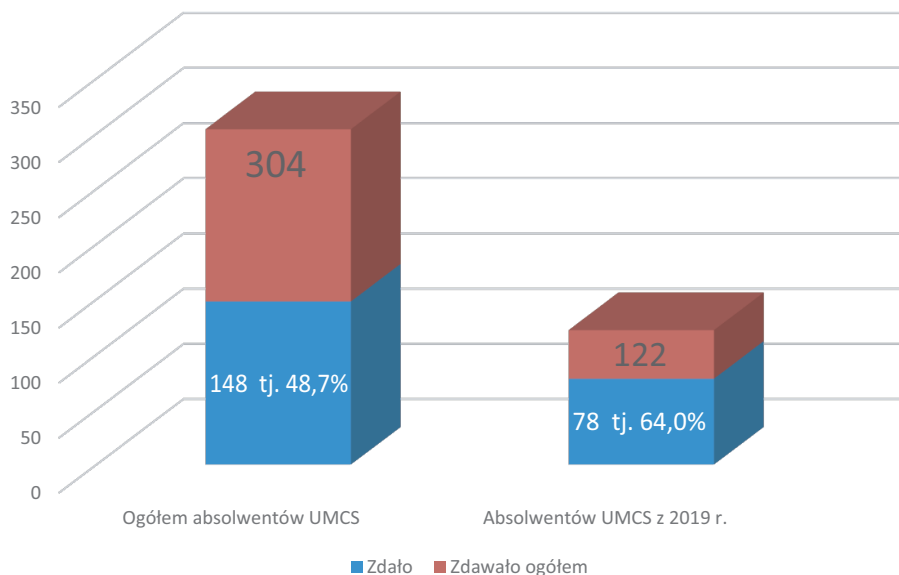
Z powyższych zestawień wynika, że zarówno w grupie wszystkich przystępujących do egzaminów na aplikacje samorządowe, jak i w przypadku absolwentów UMCS ponad połowa zdających wybiera aplikację radcowską. Przy czym aplikacja ta jest preferowana przez 52,5% ogółu zdających, natomiast spośród absolwentów UMCS wybiera ją 57,0%. Pozostałe wyniki są zbliżone, z wyjątkiem aplikacji notarialnej, dla której wynik w skali kraju wynosi 8,8%, natomiast wśród absolwentów UMCS jedynie 4,9%.

Zauważyć także należy, że część absolwentów nie przystępuje do egzaminów wstępnych na aplikację w roku, w którym kończy studia. Dokonano przykładowego porównania zdawalności na aplikacje samorządowe osób, które ukończyły kierunek prawo na UMCS-ie w różnych latach oraz absolwentów bieżącego rocznika, dla ostatniego roku poddawanego analizie, tj. 2019.

Tab. 38. Zestawienie zdających po UMCS-ie na aplikacje samorządowe w 2019 r., w tym absolwentów z roku 2019 r., z uwzględnieniem zdawalności

Kategoria	Zdawało	Zdało	Procentowo
Absolwenci UMCS-u z różnych lat zdający egzamin wstępny	304	148	48,7
W tym absolwenci z 2019 r.	122	78	64,0

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 39. Zdawalność po UMCS-ie na aplikacje samorządowe w 2019 r.

Źródło: opracowanie własne.

Powyższe zestawienie ilustruje, iż wśród osób, które przystąpiły do egzaminu wstępnego na aplikacje w roku ukończenia studiów (122), odsetek zdawalności jest znacznie wyższy (dostało się 78 osób, co stanowi 64% przystępujących z tej grupy) niż wśród ogółu przystępujących absolwentów UMCS-u wszystkich lat. Ze wszystkich osób po UMCS-ie zdających w tym roku na aplikacje samorządowe (304) dostało się 148, a więc niespełna połowa (48,7%). Prawidłowość ta występuje także w innych latach. Powyższe wskazuje, iż nie jest zasadne odwlekanie decyzji o przystąpieniu do egzaminów wstępnych na aplikacje. Warto podjąć trud przygotowania się do egzaminu i dostania się na aplikację bezpośrednio po ukończeniu studiów, gdy zdobyta wiedza jest stosunkowo świeża.

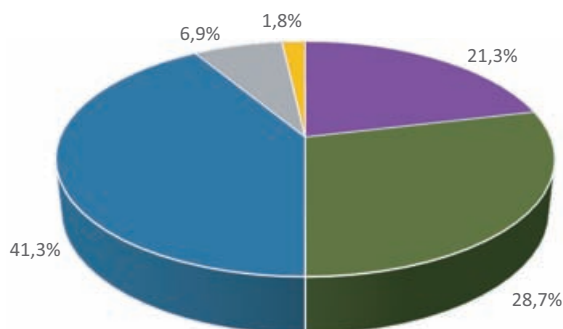
Podsumowując dane dotyczące aspirowania, a więc preferencji zawodowych zarówno co do aplikacji prowadzonych przez KSSiP, jak i aplikacji samorządowych, dokonać można ich zestawienia. Zestawienie objęło ostatni rok, z którego dostępne są wyniki (tj. 2019), gdyż są one najbardziej aktualne i dotyczą roku, w którym pro-

wadzono badania. Porównanie zainteresowania poszczególnymi aplikacjami dotyczy zdających po UMCS-ie na tle wszystkich zdających na aplikacje.

Tab. 39. Egzaminy na aplikacje w 2019 r. ogółem

Rodzaj aplikacji	Zdawało	Procentowo
Sędziowska i prokuratorska	1 765	21,3
Adwokacka	2 384	28,7
Radcowska	3 428	41,3
Notarialna	576	6,9
Komornicza	147	1,8
Razem	8 300	100,0

Źródło: opracowanie własne.

■ Sędziowska i prokuratorska ■ Adwokacka ■ Radcowska ■ Notarialna ■ Komornicza

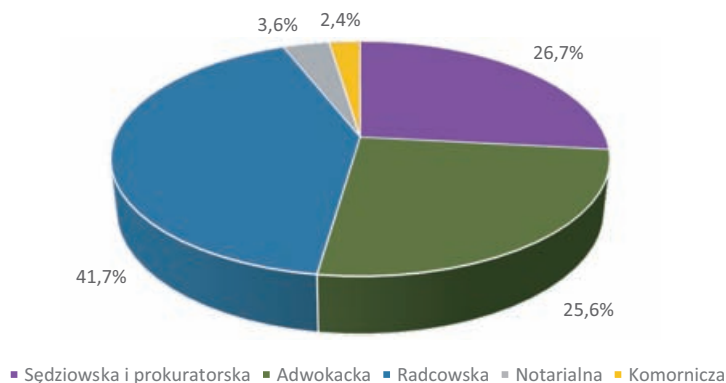
Wykres 40. Egzaminy na aplikacje w 2019 r. ogółem w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

Tab. 40. Egzaminy na aplikacje w 2019 r. (UMCS)

Rodzaj aplikacji	Zdawało	Procentowo
Sędziowska i prokuratorska	111	26,7
Adwokacka	106	25,6
Radcowska	173	41,7
Notarialna	15	3,6
Komornicza	10	2,4
Razem	415	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 41. Egzaminy na aplikacje w 2019 r. (UMCS) w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

Przedstawienie powyższych danych dotyczących egzaminów na aplikacje i zestawienie ich z oczekiwaniami czy też deklaracjami studentów prawa co do zamiaru wykonywania danego zawodu w przyszłości pozwala na poczynienie ustaleń w zakresie perspektyw zawodowych studentów oraz ich realizacji. Podsumowując, można zauważyć, że wśród studentów i absolwentów prawa, co do zasady, spójna jest wizja dotycząca wykonywania zawodów prawniczych w przyszłości. Zdecydowana większość deklaruje zamiar wykonywania klasycznych zawodów prawniczych, co łączy się z koniecznością odbycia właściwej aplikacji. Jako przykład podać można zawód radcy prawnego, który prawie połowa ankietowanych (49,4%) chce w przyszłości wykonywać, a następnie – będąc już absolwentami Wydziału Prawa i Administracji – realizuje swój zamiar, zdając na aplikacje samorządowe, w tym na aplikację radcowską. W 2019 r. 41,7% absolwentów UMCS zdających na wszystkie aplikacje wybrało aplikację radcowską. Oznacza to, że – co do zasady – zamiar studentów uwidoczony w wynikach ankiety jest realizowany poprzez wybór właśnie aplikacji radcowskiej. Jednocześnie wyniki te są zbieżne z danymi ogólnokrajowymi, z których wynika, że w skali całego kraju 41,3% zdających na aplikacje także wybiera aplikację radcowską.

Zamykając rozważania dotyczące pytania o przyszły zawód obecnych studentów prawa UMCS, warto dla szerszego ujęcia – choćby skrótowo – zestawić je z badaniami prowadzonymi przez inne podmioty na różnych uczelniach. Cytowane wyżej Europejskie Stowarzyszenie Studentów Prawa ELSA w kwietniu i maju 2019 r., a więc w zbliżonym przedziale czasowym do omawianej ankiety, przeprowadziło badania o zasięgu ogólnopolskim, w 20 ośrodkach akademickich, w tym także na Wydziale Prawa i Administracji UMCS. W badaniu przeprowadzonym on-line zawarte zostało m.in. pytanie: „Który z wymienionych zawodów prawniczych chciał(a)byś wykonywać w przyszłości?”. Było ono treściowo tożsame z pytaniem omawianym. Wyniki analizowanej ankiety i wskazanego badania ogólnopolskiego są zbieżne. Radcę praw-

nego jako zawód, który zamierzają wykonywać w przyszłości, wskazało 38% badanych, adwokata – 35%, zaś prokuratora – 23%²⁰⁵.

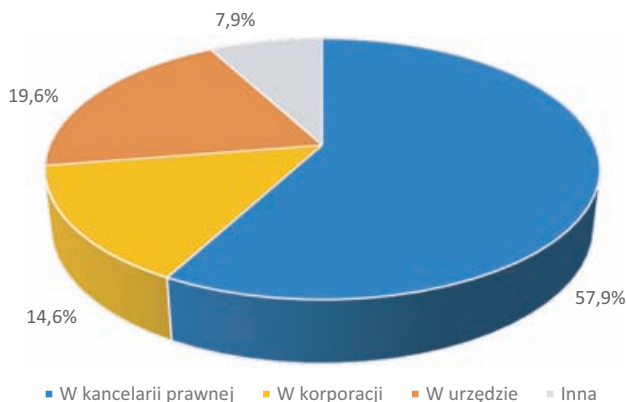
GDZIE NAJBARDZIEJ CHCIAŁABYŚ/CHCIAŁBYŚ WYKONYWAĆ SWÓJ ZAWÓD?

Pytanie zostało oznaczone jako jednokrotnego wyboru. Spośród 681 biorących udział w ankiecie udzieliło odpowiedzi 665 osób (dwie udzieliły odpowiedzi podwójnej, mimo pytań z możliwością jednokrotnej odpowiedzi). Szesnaście osób nie udzieliło żadnej odpowiedzi. Zatem razem odpowiedzi było 667.

Tab. 41. Wyniki liczbowe i procentowe w zakresie preferowanego miejsca wykonywania wybranego zawodu

Miejsce	Liczba odpowiedzi	Udział (%)
W kancelarii prawnej	386	57,9
W korporacji	97	14,6
W urzędzie	131	19,6
Inne	53	7,9
Razem	667	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 42. Odpowiedzi na pytanie: „Gdzie najbardziej chciałabyś/chciałbyś wykonywać swój zawód?”

Źródło: opracowanie własne.

Analiza 667 odpowiedzi wskazuje, że preferowanym miejscem, w którym ankietowani chcą wykonywać zawód, jest kancelaria prawna. Odpowiedzi takiej udzieliło 386

²⁰⁵ Badanie „Studenci prawa w Polsce” 2019, <https://elsa.org.pl/wp-content/uploads/2019/06/Raport-Badanie-Studenci-prawa-w-Polsce-2019.pdf> (dostęp: 31.05.2020).

osób (tj. 57,9%). Na drugim miejscu respondenci wskazali urząd (131 osób, tj. 19,6%). Następnie badani wskazali korporację (97 osób, tj. 14,6%). Ostatnia, w sensie możliwości pracy, jest kategoria inne. Wybrały ją 53 osoby (tj. 7,9%). W kategorii tej przykładowo wskazywano sąd (18 osób), prokuraturę (9 osób) czy – szerzej – wymiar sprawiedliwości. Trzy osoby wskazały jako miejsce pracy uczelnię. Pojedyncze odpowiedzi dotyczyły organizacji międzynarodowych (UE, ONZ), organizacji pozarządowych, Wojska Polskiego, służb, instytucji kultury, bibliotek. Respondenci chcą też wykonywać zawód w postaci własnej działalności (własna kancelaria, własne biuro, własna firma, w domu, samodzielnie), w placówkach dyplomatycznych (ambasada). Jeden ankietowany wskazał też miejsce pracy bardzo ogólnie jako: w dobrym, stabilnym miejscu pracy.

Analizując powyższe wyniki, podkreślić należy, że ponad połowa ankietowanych chce wykonywać zawód prawnika w kancelarii prawnej, co jest zbieżne ze wskazaniami co do rodzajów zawodów prawniczych wykonywanych w przyszłości, wg oczekiwań ankietowanych. Kancelaria taka jest miejscem wykonywania zawodu przez prawnika (radcy prawnego lub adwokata) oraz grupy osób w niej zatrudnionych. Kancelaria prawna świadczy usługi prawne polegające na udzielaniu pomocy prawnej (porad i konsultacji prawnych, sporządzaniu opinii prawnych, występowaniu przed urzędami i sądami). Zgodnie z orzecznictwem Sądu Najwyższego wyrażenie „kancelaria prawna” zarezerwowane jest tylko dla radców prawnych i adwokatów. Zdaniem Sądu Najwyższego użyty w nazwie firmy zwrot „kancelaria prawna” może wprowadzać klientów w błąd przez sugestię, że świadczą w niej pomoc prawną osoby będące adwokatami lub radcami prawnymi²⁰⁶. Nie oznacza to oczywiście zarezerwowania wszystkich czynności prawnych dla radców i adwokatów. Doradcy podatkowi wykonują czynności doradztwa podatkowego, m.in. udzielając porad, opinii i wyjaśnień z zakresu obowiązków podatkowych. Rzecznicy patentowi świadczą pomoc w sprawach własności przemysłowej, a notariusze dokonują czynności notarialnych²⁰⁷. Można z dużą dozą prawdopodobieństwa uznać, że odpowiedzi w tym zakresie pozostają w związku z rodzajami zawodów prawniczych (radca prawny, adwokat), które ankietowani typowali na pierwszym miejscu przy pytaniu o zamiar wykonywania określonych zawodów prawniczych.

Prawie 1/5 ankietowanych wskazała jako miejsce przyszłej pracy urząd. Jak podniesiono wyżej, bardzo nisko jest zainteresowanie studentów gałęzią prawa administracyjnego i niewiele osób planuje z tą gałęzią prawa związać swoją przyszłość zawodową. Świadczy to ewidentnie o tym, że studenci prawa widzą swoją rolę zawodową w pracy w urzędzie w charakterze prawnika, a więc np. radcy prawnego, a nie urzędnika.

Natomiast praca w korporacji oznacza pracę w szeroko pojmowanym biznesie. Związana jest z obsługą prawną firm i przedsiębiorstw oraz świadczeniem usług prawnych na rzecz osób prawnych. Natomiast nie jest możliwe wykonywanie zawodu adwokata czy

²⁰⁶ Postanowienie SN z dnia 28 lutego 2008 r. (sygn. akt III CSK 245/07, OSNC 2009, nr 5, poz. 73).

²⁰⁷ Z. Klatka, *Pomoc prawna, [w:] Zawód radcy prawnego. Historia zawodu i zasady jego wykonywania*, red. A. Bereza, Warszawa 2015, s. 81–82.

radcy prawnego w formie spółki kapitałowej prawa handlowego, tj. spółki z ograniczoną odpowiedzialnością czy spółki akcyjnej. Korporacja zatem oznacza wielką firmę zajmującą się biznesem (produkcją, usługami, handlem), która może zatrudnić prawnika w swoim dziale prawnym jako tzw. prawnika przedsiębiorstwa czy prawnika wewnętrznego (*in-house lawyer*). Wraz z rozwojem ekonomicznym i globalizacją rynków rośnie zapotrzebowanie na prawników wewnętrznych, a absolwenci wydziałów prawa mogą w coraz większym zakresie wybierać taką ścieżkę kariery zawodowej. Zatem wydaje się, że studenci uważają, iż choć nie wszyscy znajdują pracę w kancelarii, to rynek doceni ich umiejętności. Co ciekawe, z badania „Prawnicy przedsiębiorstw – dziś i jutro” przeprowadzonego w 2016 r. przez Polskie Stowarzyszenie Prawników Przedsiębiorstw wynika, że większość dyrektorów działów prawnych to radcowie prawni, niewielką grupę stanowią adwokaci, a jeszcze mniejszą prawnicy bez tytułów zawodowych²⁰⁸.

W związku z tym, że – jak wskazano wcześniej – najwięcej respondentów chce wykonywać zawód radcy prawnego, miejsce, w jakim studenci, adepci kierunku prawo pragną wykonywać zawód, można porównać z wynikami badań aplikantów radcowskich. Z raportu z ogólnopolskich badań aplikantów radcowskich przeprowadzonych przez Ośrodek Badań Studiów i Legislacji Krajowej Izby Radców Prawnych w 2012 r. wynika, że na pytanie „W jakiej formie aplikanci zamierzają wykonywać zawód radcy prawnego po zdaniem egzaminie radcowskim?” 43% badanych odpowiedziało, iż w ramach stosunku pracy, 32% – w kancelarii radcy prawnego, 15% – w spółce cywilnej, jawnej, partnerskiej lub komandytowej, 7% – na podstawie umowy cywilnoprawnej, 2% – w innej formie zatrudnienia, a 1% – nie zamierza wykonywać zawodu radcy prawnego²⁰⁹. Powyższe badanie dotyczyło jednak jedynie przyszłych radców prawnych, którzy w przeciwieństwie od adwokatów mogą wykonywać swój zawód w ramach stosunku pracy. Biorąc zaś pod uwagę oba te najczęściej wybierane zawody prawnicze sumarycznie, należy uznać, że kancelaria jest najbardziej preferowanym miejscem wykonywania zawodów prawniczych polegających na świadczeniu pomocy prawnej.

JAKIE SĄ TWOJE OCZEKIWANIA ZAROBKOWE MIESIĘCZNIE (BRUTTO) PO DZIESIĘCIOLETNIM OKRESIE PRAKTYKI W ZAWODZIE?

Pytanie zostało oznaczone jako jednokrotnego wyboru. Przed rozpoczęciem rozważań dotyczących bloku pytań o oczekiwania zarobkowe konieczne jest sformułowanie kilku uwag natury wprowadzającej.

²⁰⁸ Polskie Stowarzyszenie Prawników Przedsiębiorstw (PSPP) i kancelaria PwC Legal, *Prawnicy przedsiębiorstw – dziś i jutro. Stan aktualny i perspektywy rozwoju środowiska prawników przedsiębiorstw w Polsce. Raport wyników badania, czerwiec 2016*, <https://www.pwc.pl/pl/pdf/prawnicy-przedsiębiorstw-dzis-i-jutro-raport.pdf> (dostęp: 12.5.2020), s. 7.

²⁰⁹ J. Nowak, *Raport z ogólnopolskich badań aplikantów radcowskich*, Ośrodek Badań Studiów i Legislacji Krajowej Izby Radców Prawnych, Warszawa 2012, s. 14.

Pytania dotyczące przyszłych oczekiwań zarobkowych obecnych studentów zostały sformułowane odrębnie w odniesieniu do dwóch momentów: bezpośrednio po zakończeniu studiów oraz po dziesięcioletnim okresie praktyki zawodowej. Autorzy pytań założyli, iż dla miarodajnego zbadania oczekiwań zarobkowych studentów niewystarczające w tym zakresie byłoby postawienie jednego pytania. Odpowiedzi na nie dałyby bowiem jedynie częściowy, a w związku z tym niepełny obraz analizowanego zagadnienia. Na podstawie wyników wcześniejszego badania z roku 2016/2017 oraz doświadczenia życiowego przyjąć można, iż oczekiwania te będą się od siebie różnić, niekiedy znacząco w zależności od etapu kariery zawodowej badanych. Wpływać na to będzie wykształcenie, doświadczenie, nabyte uprawnienia, ale także pośrednio sytuacja w zakresie życia prywatnego – założenie rodziny, posiadanie dzieci, wyższe oczekiwania co do statusu materialnego. Podane w pytaniach terminy, co do których formułowano oczekiwania zarobkowe, zostały jedynie częściowo odniesione wprost do momentu zakończenia studiów. Dotyczy to pierwszego z pytań: „Jakie są Twoje oczekiwania zarobkowe miesięcznie (brutto) bezpośrednio po skończeniu studiów?”. Natomiast drugi termin wskazywania oczekiwań zarobkowych nie został określony „po dziesięciu latach od zakończenia studiów”, lecz „po dziesięcioletnim okresie praktyki w zawodzie”, gdyż zdarzenia te mogą, lecz nie muszą, być ze sobą tożsame czasowo. Różnica wynikać może przede wszystkim z odbywania kilkuletniej aplikacji zakończonej egzaminem, koniecznej do wykonywania w przyszłości większości zawodów prawniczych. Nie wszyscy aplikanci w czasie jej trwania są zatrudnieni oraz uzyskują przychody. Okres odbywania aplikacji może więc znacząco wpłynąć na moment rozpoczęcia zatrudnienia oraz uzyskiwania przychodów, gdyż aplikacje trwają od 2 (np. aplikacja komornicza) do 3 lat (np. aplikacja sędziowska czy radcowska).

Pytania dotyczące oczekiwań zarobkowych wyraźnie zostały odniesione do wynagrodzenia brutto, a więc przychodów w rozumieniu przepisów prawa podatkowego. Jest to istotne zastrzeżenie natury porządkowej. Po pierwsze, wyklucza ewentualne wątpliwości co do rodzaju wynagrodzenia określonego w pytaniach – brutto lub netto i dzięki temu ujednotacza odpowiedzi, umożliwiając ich zestawienie i porównywanie. Po drugie, podstawy prawne, tytuły które mogą stanowić źródło uzyskiwania przychodów przez osoby po studiach prawniczych, w tym zwłaszcza wykonujące poszczególne zawody prawnicze, są bardzo zróżnicowane. Może to być w szczególności stosunek pracy, choć nawiązany na różnych podstawach, własna działalność gospodarcza, potocznie określana jako jednoosobowa działalność gospodarcza, lecz także członkostwo w określonych spółkach, w tym zwłaszcza spółkach osobowych prawa handlowego, w ramach których mogą być wykonywane określone zawody prawnicze zaufania publicznego. Pociągając to będzie za sobą znaczne zróżnicowanie w wysokości wynagrodzenia brutto. W przypadku niektórych tytułów osiągnięcia przychodu jego wysokość ma sztywne, normatywnie określone granice – np. sędzia, prokurator. Uzyskująca je osoba nie ma wpływu na ich wysokość. Są one niemożliwe do zmiany i jednocześnie jednolite dla tożsamych kategorii z uwzględnieniem zajmo-

wanego stanowiska, stażu czy pełnionej funkcji na terenie całego państwa w każdej jednostce prokuratury lub sądzie. W odniesieniu do innych zawodów prawniczych określanych także niekiedy jako tzw. wolne zawody, np. radca prawny czy adwokat, wysokość wynagrodzenia nie ma charakteru „regulowanego”, jest uzależniona od tytułu prawnego uzyskiwania przychodu, lecz w dużej mierze przede wszystkim od sytuacji na rynku usług prawnych, w tym rynku lokalnym oraz zaangażowania i nakładu własnej pracy.

Z ugruntowanego w orzecznictwie i przyjętego w nauce prawa poglądu wynika, iż wysokość wynagrodzenia wyrażana jest w kwocie brutto i obejmuje całość należnej pracownikowi na podstawie umowy o pracę i przepisów płacowych zapłaty za pracę wykonywaną w ramach stosunku pracy. Wynagrodzenie obejmuje więc także kwoty przekazywane jako zaliczki na podatek dochodowy od osób fizycznych oraz składki z tytułu ubezpieczenia społecznego. Jest to zatem wynagrodzenie brutto²¹⁰.

Rodzaj wykonywanego zawodu, z uwzględnieniem zasygnalizowanych czynników, wpływać będzie nie tylko na wysokość wynagrodzenia brutto, ale także na koszty uzyskania przychodu. Dalszą istotną kwestią pozostającą w związku z uzyskiwanym wynagrodzeniem jest więc wątek kosztów uzyskania przychodu, których zarówno katalog, wysokość, jak i sposoby naliczania są niejednolite. Zróżnicowanie to wynika przede wszystkim z tytułu prawnego, z którego dany przychód jest uzyskiwany, a więc umowa o pracę, mianowanie, działalność gospodarcza itd. Uregulowania w tym zakresie zawierają właściwe ustawy podatkowe, przede wszystkim ustawa o podatku dochodowym od osób fizycznych²¹¹ oraz co do zasad ogólnych Ordynacja podatkowa. Szersze omówienie tego wątku wykracza poza właściwy tok rozważań. Szczegółowa wiedza na ten temat wśród studentów prawa w stopniu umożliwiającym ocenę wysokości kosztów uzyskania przychodu i ich wpływu na wysokość wynagrodzenia netto mogłaby być niewystarczająca dla określania wynagrodzenia „na rękę”, zwłaszcza na początkowych latach studiów.

Zauważyć także należy, iż podawane przez Główny Urząd Statystyczny dane dotyczące przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia lub struktury wynagrodzenia według zawodów podawane są w wartościach brutto. Również minimalne wynagrodzenie określone w aktach prawnych powszechnie obowiązujących opiewa na kwotę brutto. Regulacje w tym zakresie zawiera ustawa o minimalnym wynagrodzeniu za

---

²¹⁰ Ustalenie w umowie o pracę, że wynagrodzenie stanowi kwotę netto, a wartość zaliczki na podatek dochodowy i składek na ubezpieczenie społeczne nie są częścią wynagrodzenia za pracę, jest nieważne jako sprzeczne z zakazem zrzeczenia się wynagrodzenia i zasadą uprzywilejowania pracownika wyrażonymi w art. 84 i art. 18 § 1 Kodeksu pracy; tak m.in. w uchwale SN z dnia 7 sierpnia 2001 r. (sygn. akt III ZP 13/01, OSNAPiUS 2002, nr 2, poz. 35) i wyroku SN z dnia 9 lipca 2014 r. (sygn. akt I PK 250/13, LEX nr 1537262) oraz por. M. Skąpski, [w:] K.W. Baran, *Kodeks pracy. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 74.

²¹¹ Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1387 ze zm.).

pracę²¹² oraz wydane na jej podstawie rozporządzenie Rady Ministrów²¹³. W celu umożliwienia zestawienia wyników także w tym zakresie postawiono pytania, odnosząc je do kwot brutto.

Wszystkie powyższe argumenty przesądziły o sformułowaniu pytań poprzez ich odniesienie do wynagrodzenia brutto. Autorzy trafnie rozważyli wielowątkowe zagadnienie świadomie i postawili pytania właśnie w takim brzmieniu. Jednocześnie zauważyć należy, iż zostały one właściwie uściślone w porównaniu do wcześniejszej ankiety z roku akademickiego 2016/2017, w której także zawarte były pytania dotyczące oczekiwań zarobkowych studentów prawa UMCS.

Wreszcie, co istotne, w dwóch pytaniach o przyszłe zarobki zostały zawarte tożsame przedziały, widełki kwot wynagrodzenia, spośród których studenci wskazywali jeden obejmujący ich oczekiwania zarobkowe. Wysokość przedziałów została zaproponowana właściwie, zaś punktem odniesienia do ich konstruowania były z jednej strony najniższe wynagrodzenie, z drugiej – średnie wynagrodzenie. Z uwagi na adresatów pytania – osoby, które w przyszłości, po spełnieniu dodatkowych warunków, jako jedyne będą uprawnione do wykonywania określonych zawodów prawniczych – także ich wynagrodzenia zostały wzięte pod uwagę. Dodatkowo punktem odniesienia były więc określone na podstawie przepisów prawa dla niektórych profesji lub wynikające z innych prowadzonych badań informacje o przychodach uzyskiwanych przez ludzi wykonujących te zawody.

Powtórzenie wysokości przedziałów w obydwu pytaniach dotyczących różnych etapów rozwoju zawodowego stworzyło możliwość porównania odpowiedzi, co było celem częściowym ankiety w tym zakresie. Widełki te zostało zaprezentowane w tabelach oraz na wykresach zawierających wyniki liczbowe i procentowe dla poszczególnych pytań. Dokonując odniesienia do najniższego lub przeciętnego wynagrodzenia, uposażenia wynikającego z przepisów prawa powszechnie obowiązującego, a także danych GUS lub ośrodków zajmujących się badaniami, dla zapewnienia ich porównywalności każdorazowo w opracowaniu podawane są dane z okresu możliwie najbardziej czasowo zbliżonego do tego, w którym były przeprowadzane ankiety, a więc października 2019 r.

Odnosząc się do przedziałów kwot wynagrodzenia zawartych w pytaniach, wskazać należy z jednej strony na zasygnalizowane już najniższe wynagrodzenie, z drugiej – przeciętne wynagrodzenie w gospodarce narodowej w okresie objętym badaniem. W dalszej kolejności zasadne jest przynajmniej orientacyjne wskazanie wynagro-

²¹² Ustawa z dnia 10 października 2002 r. o minimalnym wynagrodzeniu za pracę (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 2177 ze zm.).

²¹³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 września 2019 r. w sprawie wysokości minimalnego wynagrodzenia za pracę oraz wysokości minimalnej stawki godzinowej w 2020 r. (Dz. U. z 2019 r., poz. 1778) określa minimalne wynagrodzenie w 2020 r. na kwotę 2 600 zł. W czasie przeprowadzania badania obowiązywało rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 września 2018 r. w sprawie wysokości minimalnego wynagrodzenia za pracę oraz wysokości minimalnej stawki godzinowej w 2019 r. (Dz. U. z 2018 r., poz. 1794), wynosiło ono wówczas 2 250 zł.

dzenia dla wybranych zawodów prawniczych. Stanowić to będzie punkt odniesienia dla poziomu oczekiwań studentów prawa i oceny ich realności. W roku przeprowadzenia badania (2019) minimalne wynagrodzenie za pracę określone przywołanymi rozporządzeniami wynosiło 2 250 zł, zaś w roku 2020 – 2 600 zł. Najniższy próg wyróżniony wśród możliwych odpowiedzi oscylował wokół zbliżonych kwot i został określony poniżej 2 500 zł. Pamiętać jednak należy, iż pytanie dotyczyło przychodów uzyskiwanych na podstawie różnych tytułów, nie tylko umów o pracę, których regulacje o minimalnym wynagrodzeniu nie dotyczą. Natomiast przeciętne miesięczne wynagrodzenie w gospodarce narodowej w 2019 r. wynosiło 4 918,17 zł²¹⁴.

Odnosząc się do wynagrodzeń z uwzględnieniem profilu branżowego warto przytoczyć ilustracyjnie wysokość przychodów uzyskiwanych przez osoby wykonujące niektóre zawody prawnicze lub przygotowujące się do nich. Aplikant aplikacji sędziowskiej i aplikant aplikacji prokuratorskiej prowadzonej przez Krajową Szkołę Sądownictwa i Prokuratury może wystąpić z wnioskiem o stypendium na czas odbywania aplikacji. Jest ono przyznawane przez Dyrektora KSSiP. Wysokość stypendium aplikanta nie może przekroczyć wysokości najniższego wynagrodzenia zasadniczego referendarza sądowego²¹⁵. Dodatkowo na podstawie delegacji ustawowej zostało w tym przedmiocie wydane przez Ministra Sprawiedliwości rozporządzenie określające, iż wysokość stypendium aplikanta wynosi miesięcznie w trakcie pierwszych dwunastu miesięcy szkolenia 3 500 zł brutto, zaś po ukończeniu dwunastu miesięcy szkolenia – 3 800 zł brutto²¹⁶. Dalszą istotną kwestią zasługującą choćby na zasygnalizowanie jest wątek zwrotu pobranego przez aplikantów stypendium. Ustawa o Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury reguluje sytuacje, w których aplikant zwraca stypendium, przesłanki, po spełnieniu których nie ma takiego obowiązku, oraz związane z tym zagadnienia proceduralne²¹⁷. Przyznawanie stypendium jest związane z ustawowym zakazem skierowanym do aplikantów. Aplikant nie może podejmować nie tylko zatrudnienia, lecz także innego zajęcia; wydaje się, iż obejmuje to zajęcia na podstawie przede wszystkim umów cywilnoprawnych, np. umowy zlecenia czy umowy o dzieło. Ograniczenie to nie dotyczy zatrudnienia na stanowisku dydaktycznym, naukowo-dydaktycznym lub naukowym oraz zajęcia o charakterze naukowym, dydaktycznym lub publicystycznym, jeżeli wykonywanie tego zatrudnienia lub zajęcia nie przeszkadza w wykonywaniu obowiązków aplikanta²¹⁸.

²¹⁴ Komunikat Prezesa GUS z dnia 11 lutego 2020 r. w sprawie przeciętnego wynagrodzenia w gospodarce narodowej w 2019 r. (M.P. z 2020 r., poz. 174).

²¹⁵ Art. 41a ust. 1 i 2 ustawy o Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury.

²¹⁶ § 2 ust. 1 Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 grudnia 2017 r. w sprawie stypendium aplikantów Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury (Dz. U. z 2017 r., poz. 2463) wydane na podstawie art. 52 pkt 4 ustawy o Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury.

²¹⁷ Art. 41 ustawy o Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury.

²¹⁸ Art. 47 ust. 1 ustawy o Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury. O zamiarze podjęcia przewidzianego ustawą dopuszczalnego zatrudnienia lub zajęcia aplikant zawiadamia Dyrektora

Wynagrodzenie zasadnicze referendarzy sądowych określane jest natomiast przez odesłanie i stanowi na podstawie ustawy Prawo o ustroju sądów powszechnych 75% wynagrodzenia zasadniczego w stawce pierwszej sędziego sądu rejonowego, powiększonego o należną składkę z tytułu ubezpieczenia społecznego²¹⁹.

Podstawę ustalenia wynagrodzenia zasadniczego sędziego sądu powszechnego w danym roku stanowi przeciętne wynagrodzenie w drugim kwartale roku poprzedniego, ogłaszane przez Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego na podstawie Ustawy z dnia 17 grudnia 1998 r. o emeryturach i rentach z Funduszu Ubezpieczeń Społecznych²²⁰. Przeciętne wynagrodzenie w drugim kwartale roku 2018, które stanowiło podstawę do ustalania uposażenia sędziów otrzymywanego w 2019 r., wynosiło 4 521,08 zł²²¹. Wynagrodzenie zasadnicze sędziego określa się w stawkach, których wysokość ustala się z zastosowaniem mnożników podstawy ustalenia wynagrodzenia zasadniczego odwołującego się do kwoty ogłaszanego przeciętnego wynagrodzenia w drugim kwartale roku poprzedzającego. Stawki wynagrodzenia zasadniczego na poszczególnych stanowiskach sędziowskich oraz mnożniki, służące do ustalenia wysokości wynagrodzenia zasadniczego sędziów w poszczególnych stawkach, określa załącznik do ustawy²²². Mnożniki uzależnione są od zajmowanego stanowiska – sędzia sądu rejonowego, sędzia sądu okręgowego i sędzia sądu apelacyjnego oraz przyporządkowane są do stawek wynagrodzenia zasadniczego od pierwszej do dziesiątej i wynoszą od 2,05 do 3,23²²³. Wynagrodzenie zasadnicze sędziów sądów powszechnych w roku 2019 wynosiło więc od 9 268,21 zł do 14 603,09 zł. Jednocześnie wysokość wynagrodzenia sędziów, zajmujących równorzędne stanowiska sędziowskie różnicuje staż pracy lub pełnione funkcje, za które przysługują im dodatki funkcyjne oraz dodatek za długoletnią pracę²²⁴. Wynagrodzenie prokuratorów jest ustawowo odniesione do uposażenia sędziów. Wynagrodzenie zasadnicze prokuratorów prokuratur rejonowych i okręgowych jest równe wynagrodzeniu zasadniczemu sędziów w takich samych jednostkach organizacyjnych

---

KSSiP, który może wyrazić sprzeciw, jeżeli uzna, że będzie to przeszkadzało w wykonywaniu obowiązków aplikanta. Od sprzeciwu Dyrektora KSSiP aplikantowi przysługuje prawo do wniesienia odwołania do Ministra Sprawiedliwości, art. 47 ust. 2–4 ustawy o KSSiP.

²¹⁹ Art. 151b § 1 zd. 1 Prawa o ustroju sądów powszechnych.

²²⁰ Art. 91 ust. 1c Prawa o ustroju sądów powszechnych. Jednocześnie, zgodnie z art. 91 § 1d, jeżeli przeciętne wynagrodzenie, o którym mowa w § 1c, jest niższe od przeciętnego wynagrodzenia ogłoszonego za drugi kwartał roku poprzedzającego – przyjmuje się podstawę ustalenia wynagrodzenia zasadniczego sędziego w dotychczasowej wysokości.

²²¹ Komunikat Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 10 sierpnia 2018 r. w sprawie przeciętnego wynagrodzenia w drugim kwartale 2018 r. (M. P. z 2018 r., poz. 764). Natomiast przeciętne wynagrodzenie w drugim kwartale roku 2019 wynosiło 4 839,24 zł – Komunikat Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 9 sierpnia 2019 r. w sprawie przeciętnego wynagrodzenia w drugim kwartale 2019 r. (M. P. z 2019 r., poz. 724).

²²² Art. 91 § 2 Prawa o ustroju sądów powszechnych.

²²³ Załącznik stawki wynagrodzenia zasadniczego na poszczególnych stanowiskach sędziów oraz mnożniki służące do ustalania wysokości wynagrodzenia zasadniczego sędziów.

²²⁴ Art. 91 § 1 oraz § 6, 7 i 8 ustawy Prawo o ustroju sądów powszechnych.

sądów powszechnych. Wynagrodzenie zasadnicze prokuratorów prokuratur regionalnych jest równe wynagrodzeniu zasadniczemu sędziów sądów apelacyjnych. Wysokość wynagrodzenia prokuratorów zajmujących równorzędne stanowiska prokuratora także różnicuje staż pracy lub pełnione funkcje²²⁵. Od wynagrodzenia sędziów oraz prokuratorów nie odprowadza się składek na ubezpieczenie społeczne²²⁶. Kończąc wątek wysokości wynagrodzenia sędziów i prokuratorów, wskazać należy, iż do obydwu tych grup zawodowych skierowane są ustawowo uregulowane zakazy co do dopuszczalności podejmowania dodatkowego zatrudnienia. Wyjątek dotyczy zatrudnienia na stanowisku dydaktycznym, naukowo-dydaktycznym lub naukowym w łącznym wymiarze nieprzekraczającym pełnego wymiaru czasu pracy pracowników zatrudnionych na tych stanowiskach, jeżeli wykonywanie tego zatrudnienia nie przeszkadza w pełnieniu obowiązków sędziego albo prokuratora. Zarówno sędziowie, jak i prokuratorzy nie mogą także podejmować innego zajęcia ani sposobu zarobkowania, które by przeszkadzały w pełnieniu obowiązków sędziego albo prokuratora, mogły osłabiać zaufanie do ich bezstronności lub przynieść ujmę godności sprawowanych przez nich urzędów²²⁷.

Oczekiwania zarobkowe studentów prawa powinny zostać także odniesione do wysokości przychodów uzyskiwanych przez przedstawicieli wolnych zawodów prawniczych, zwłaszcza radców prawnych i adwokatów. To właśnie te zawody były wskazywane najczęściej przy odpowiedzi na pytanie „Który zawód prawniczy chciałabyś/chciałbyś wykonywać?”²²⁸. Ustalenia na tej płaszczyźnie są trudniejsze z kilku względów. Po pierwsze, brak jest w tym zakresie obowiązujących regulacji normatywnych mających swoje źródło w aktach prawa powszechnie obowiązującego. Po drugie, uzyskiwane przez osoby wykonujące te zawody przychody mogą wynikać, jak już wskazywano, z różnych podstaw prawnych. Wreszcie istotnym czynnikiem będzie umiejscowienie wykonywania działalności – mała miejscowość czy duże miasto, a w szczególności Warszawa. Miesięczne, średnie wynagrodzenie całkowite na stanowisku adwokata wynosi 7 140 zł brutto²²⁹. Natomiast miesięczne, średnie wynagrodzenie całkowite na stanowisku radcy prawnego wynosi 8 110 zł brutto²³⁰.

²²⁵ Art. 124 § 1 Prawa o prokuraturze.

²²⁶ Odpowiednio art. 91 § 9 Prawa o ustroju sądów powszechnych i art. 126 § 1 Prawa o prokuraturze.

²²⁷ Odpowiednio art. 86 Prawa o ustroju sądów powszechnych oraz art. 103 Prawa o prokuraturze.

²²⁸ Zob. rozważania szczegółowe do tego pytania „Który zawód prawniczy chciałabyś/chciałbyś wykonywać?”, zawarte w niniejszym rozdziale.

²²⁹ Zob. <https://wynagrodzenia.pl/moja-placa/ile-zarabia-adwokat#mediana> (dostęp: 19.04.2020) wg aktualizacji danych na styczeń 2020 r. Co drugi adwokat otrzymuje pensję od 5 190 zł do 9 340 zł, zaś 25% najgorzej wynagradzanych adwokatów zarabia poniżej 5 190 zł brutto. Na zarobki powyżej 9 340 zł brutto może liczyć grupa 25% najlepiej opłacanych adwokatów.

²³⁰ Zob. <https://wynagrodzenia.pl/moja-placa/ile-zarabia-radca-prawny> (dostęp: 19.04.2020) wg aktualizacji danych na styczeń 2020 r. Co drugi radca prawny otrzymuje pensję od 5 840 zł do 11 680 zł. Natomiast 25% najgorzej wynagradzanych radców prawnych zarabia poniżej 5 840 zł brutto. Na zarobki powyżej 11 680 zł brutto może liczyć grupa 25% najlepiej opłacanych radców prawnych.

W związku z treścią pytań oczywistym zastrzeżeniem o charakterze porządkowym jest zawarty przy nich dopisek, iż są one pytaniami jednokrotnego wyboru. Ankietowani zaznaczali tylko po jednej odpowiedzi, incydentalnie (2 ankiety) zdarzały się odpowiedzi, w których zaznaczono więcej niż jeden przedział wynagrodzenia. Wydaje się, że wynikało to z prostej omyłki, nie zaś z celowego działania czy nierozumienia pytania.

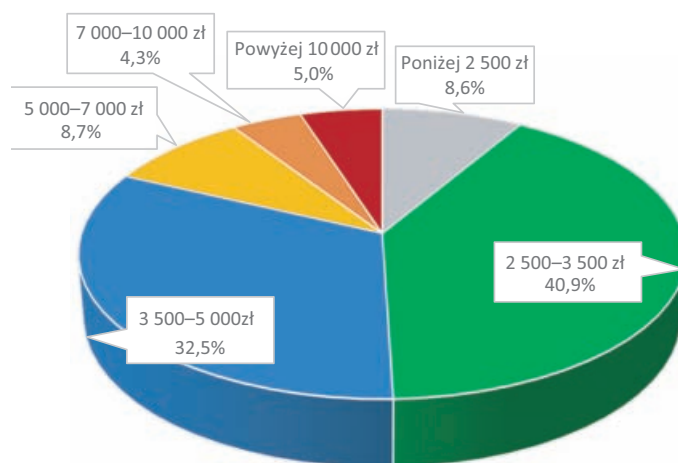
JAKIE SĄ TWOJE OCZEKIWANIA ZAROBKOWE MIESIĘCZNIE (BRUTTO) BEZPOŚREDNIO PO ZAKOŃCZENIU STUDIÓW?

Sześć ankiet nie zawierało odpowiedzi, na pytanie udzielono 675 odpowiedzi, które będą traktowane jako całość, punkt odniesienia do wyliczenia udziału procentowego poszczególnych odpowiedzi.

Tab. 42. Oczekiwania zarobkowe studentów po zakończeniu studiów

Wynagrodzenie miesięczne (brutto) w zł	Liczba	Udział (%)
poniżej 2 500	58	8,6
2 500–3 500	276	40,9
3 500–5 000	219	32,5
5 000–7 000	59	8,7
7 000–10 000	29	4,3
powyżej 10 000	34	5,0
Razem	675	100,0

Źródło: opracowanie własne.

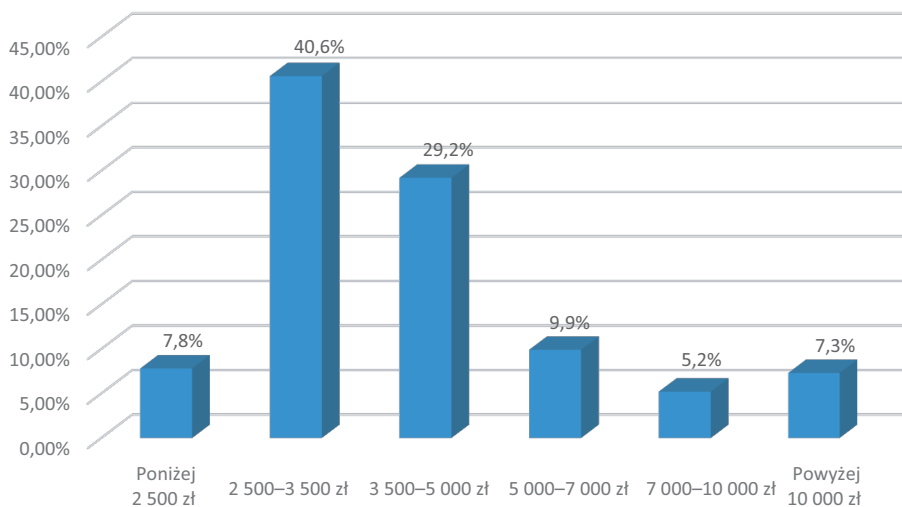

Wykres 43. Oczekiwania zarobkowe studentów po zakończeniu studiów w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

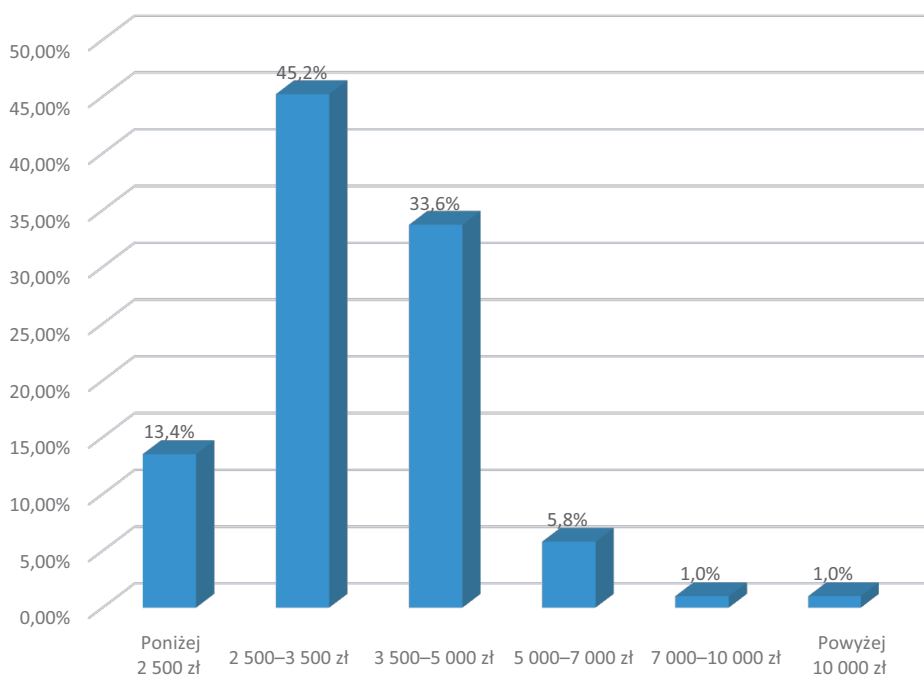
Analizując przyszłe oczekiwania zarobkowe studentów prawa bezpośrednio po zakończeniu studiów, można podkreślić, że dostrzegalne jest, iż niemal połowa ankietowanych (49,5%) wskazała kwoty mieszczące się w dwóch pierwszych przedziałach tabeli, tj. do 3 500 zł. Natomiast trzy pierwsze przedziały spodziewanych zarobków podało łącznie 82% ankietowanych, wskazując zarobki na poziomie do 5 000 zł brutto. Jest to kwota zbliżona do przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia w gospodarce narodowej w chwili przeprowadzania badania, w roku 2019. Jednocześnie odnotować należy, iż pewna liczba studentów (9,3%) oczekuje już bezpośrednio po zakończeniu edukacji uniwersyteckiej zarobków na poziomie powyżej 7 000 zł, umiejscowionych w dwóch najwyższych przedziałach.

Niezależnie od przedstawienia danych uzyskanych od ogółu badanych w zakresie oczekiwań zarobkowych bezpośrednio po zakończeniu studiów zestawiono oczekiwania zarobkowe studentów pierwszego i piątego roku oraz kobiet i mężczyzn. Dla celów porównawczych związanych ze zróżnicowaną liczbą osób w tych grupach biorących udział w badaniu ukazano dane procentowe. Wykresy przedstawiono jako słupkowe, nie zaś kołowe – jak przy wynikach ogólnych co do tego pytania – w celach porównawczych, dla lepszego ukazania zaobserwowanych prawidłowości, w tym różnic.

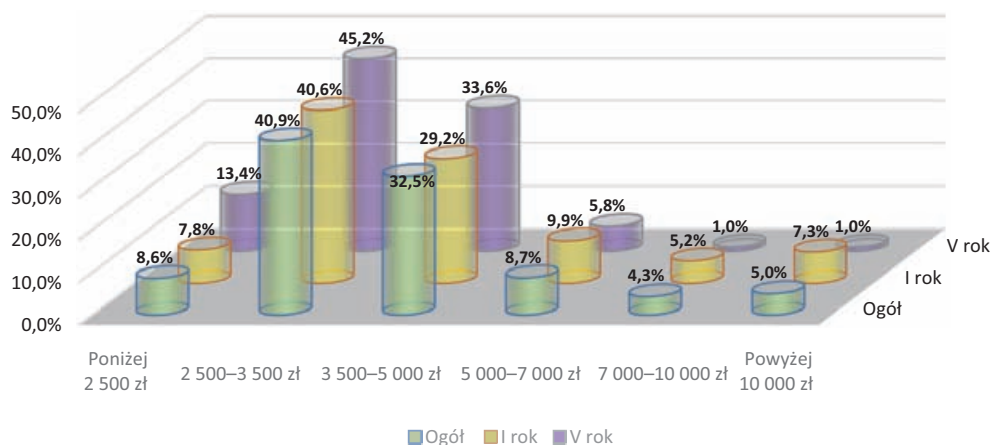
Wykres 44. Wyniki procentowe w zakresie oczekiwań zarobkowych miesięcznie brutto bezpośrednio po zakończeniu studiów wśród studentów pierwszego roku

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 45. Wyniki procentowe w zakresie oczekiwań zarobkowych miesięcznie brutto bezpośrednio po zakończeniu studiów wśród studentów piątego roku

Źródło: opracowanie własne.

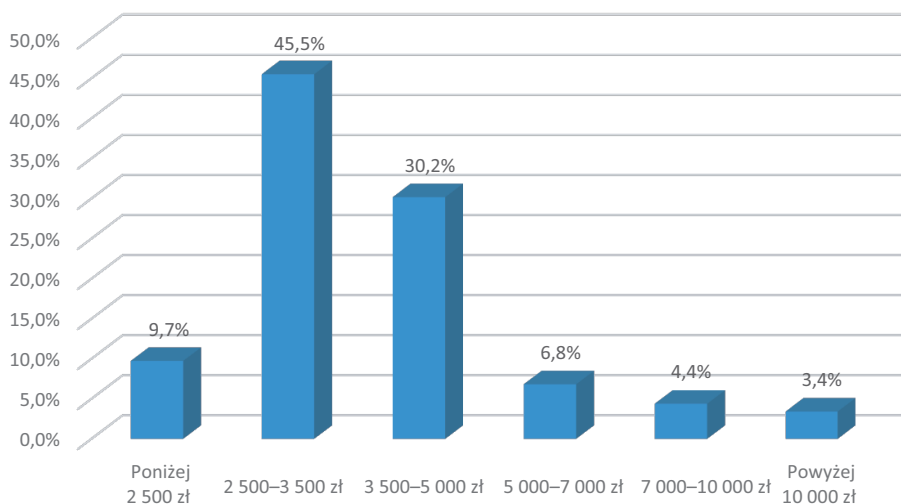
Wykres 46. Zestawienie wyników procentowych w zakresie oczekiwań zarobkowych miesięcznie brutto bezpośrednio po zakończeniu studiów wśród studentów pierwszego i piątego roku studiów na tle ogółu badanych

Źródło: opracowanie własne.

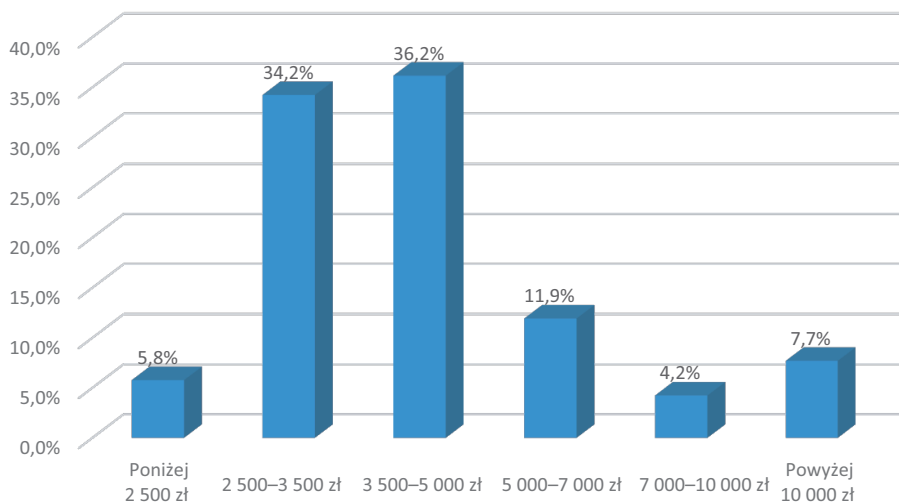
Z porównania oczekiwań zarobkowych bezpośrednio po zakończeniu studiów studentów skrajnych lat wynika określona prawidłowość. Pierwsza, najbardziej różniąca obie grupy to procent osób z najwyższymi aspiracjami finansowymi. Wśród studentów pierwszego roku w przedziale pomiędzy 7 000 zł a 10 000 zł chce zarabiać 5,2% badanych, natomiast powyżej 10 000 zł aż 7,3%. Natomiast wśród studentów ostatniego roku studiów oczekiwania w każdym z tych przedziałów deklaruje po 1% badanych. Przeciwnie prawidłowość ta kształtuje się w najniższym przedziale kwot do 2 500 zł. Jedynie 7,8% studentów pierwszego roku zadowoliliby się zarobkami w tej wysokości, zaś wśród studentów piątego roku odsetek ten jest niemal dwukrotnie wyższy (13,4%). Znaczna część badanych (łącznie ponad połowa – 58,6%) z tego roku określa swoje oczekiwania zarobkowe na tym etapie rozwoju zawodowego w przedziałach do 3 500 zł. Powyższe wyniki wskazują na realizm oczekiwań zarobkowych osób kończących studia prawnicze. Wraz z nabywaniem w trakcie studiów doświadczenia życiowego, lecz także wiedzy o drodze kariery zawodowej prawnika, przychodzi refleksja. Uświadamia ona, iż samo ukończenie studiów prawniczych stanowi dopiero pierwszy, wstępny etap w rozwoju zawodowym umożliwiający zdobycie w przyszłości określonego zawodu, a co za tym idzie – osiągnięcia związanego z tym wynagrodzenia.

Odpowiedzi o oczekiwania zarobkowe zostały także ukazane porównawczo z uwzględnieniem jeszcze jednego istotnego kryterium – płci.

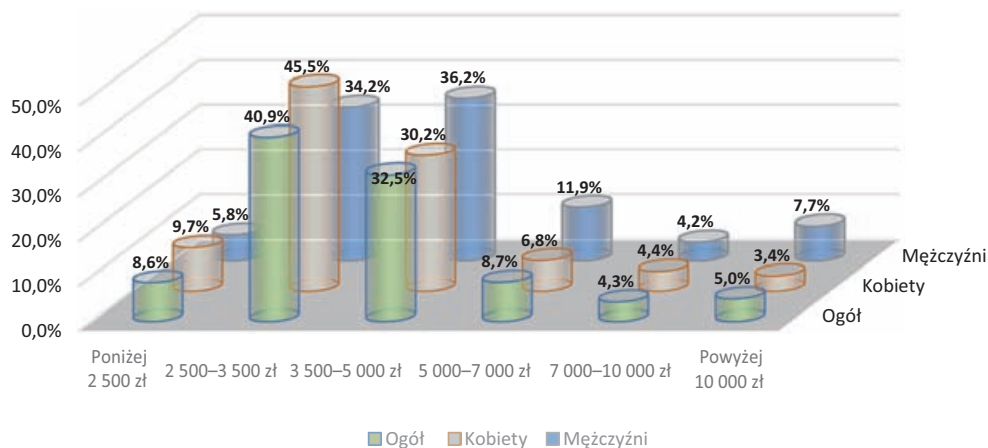
Wykres 47. Wyniki procentowe w zakresie oczekiwań zarobkowych miesięcznie brutto bezpośrednio po zakończeniu studiów wśród kobiet

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 48. Wyniki procentowe w zakresie oczekiwań zarobkowych miesięcznie brutto bezpośrednio po zakończeniu studiów wśród mężczyzn

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 49. Zestawienie wyników procentowych w zakresie oczekiwań zarobkowych miesięcznie brutto bezpośrednio po zakończeniu studiów kobiet i mężczyzn na tle ogółu badanych

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku kryterium płci różnice w wynikach odnośnie do oczekiwań zarobkowych nie są tak duże jak w przypadku zmiennej roku studiów, lecz między tymi grupami także występują różnice. Zauważyć można, iż 9,7% kobiet odpowiada najniższe przewidziane w pytaniu wynagrodzenie, zaś w przypadku mężczyzn odsetek ten wynosi zdecydowanie mniej, bo 5,8%. Różnice istnieją także w wynikach co do oczekiwań

zarobkowych powyżej 5 000 zł. O ile w przypadku przedostatniego przedziału pomiędzy 7 000 zł a 10 000 zł wyniki są bardzo zbliżone i wynoszą odpowiednio 4,4% i 4,2%, to w odniesieniu do dwóch przedziałów sąsiadujących dostrzegalna jest określona tendencja. Pomędzy 5 000 zł a 7 000 zł zarabiać chce 6,8% kobiet i 11,9% mężczyzn, zaś powyżej 10 000 zł 3,4% kobiet i 7,7% mężczyzn. Ogólnie stwierdzić należy, iż mężczyźni oczekują wyższych wynagrodzeń niż kobiety. Wyniki te pokrywają się i potwierdzają prawdziwość odpowiedzi na inne pytanie ankiety – o motywacje dotyczącą wyboru ścieżki zawodowej. Spośród wyróżnionych w tym pytaniu czynników znalazła się także perspektywa wysokich zarobków. Szczegółowe wyniki są ukazane przy analizie odpowiedzi do tego pytania. W tym miejscu podnieść jednak należy, iż dwukrotnie więcej mężczyzn niż kobiet wskazało na motywację powiązaną z osiąganiem wysokich zarobków.

Odpowiedzi o oczekiwania zarobkowe warto porównać do analogicznych pytań zawartych w Raporcie, w którym ujęto analizę badań przeprowadzonych w roku akademickim 2016/2017. Na wstępie należy się odnieść do zmiany w zakresie brzmienia pytań. Pierwszą zmianą, którą można uznać za modyfikację jedynie o charakterze porządkowym, jest wyraźne zastrzeżenie, iż pytanie odnosi się do oczekiwanego wynagrodzenia brutto. W treści pytania zawartego w ankiecie w roku akademickim 2016/2017 nie było to wyraźnie sformułowane. Przypomnieć należy, iż także wówczas odnosiło się ono do wynagrodzenia brutto. Uzasadnienie dla takiego twierdzenia zostało zawarte w opracowaniu z przeprowadzonych uprzednio badań²³¹. Istotne jest, iż konstrukcja pytań pozostała taka sama. Druga zmiana dotyczyła przedziałów kwot ujętych w możliwych odpowiedziach. Przede wszystkim podniesiono przedział pierwszy z 2 000 zł do 2 500 zł. W konsekwencji pewnemu przesunięciu uległy także kwoty widełek w przedziałach drugim (z 2 000–3 000 zł na 2 500–3 500 zł), trzecim (z 3 000–4 500 zł na 3 500–5 000 zł) i czwartym (z 4 500 na 7 000 zł). Bez zmian pozostały natomiast dwa najwyższe przedziały w granicach 7 000–10 000 zł oraz powyżej 10 000 zł. Powodem wprowadzenia powyższych zmian był podawany już wzrost płacy minimalnej, a także wzrost przeciętnego wynagrodzenia. Dodatkowo na modyfikację przedziałów wpłynął poziom inflacji, czyli zmiany cen towarów i usług²³². Zmiany te mają więc jedynie charakter uściślający i aktualizujący, a w związku z tym nie wpływają na możliwość porównywania wyników. Powyższe uwagi odnoszą się również do treści kolejnego pytania o oczekiwania zarobkowe po dziesięcioletnim okresie praktyki zawodowej i możliwości porównania wyników obecnych i poprzednio prowadzonych badań.

Co do zasady oczekiwania studentów utrzymują się na podobnym poziomie. W obydwu badaniach w dwóch pierwszych przedziałach mieści się około połowa

²³¹ M. Kępa, S. Pilipiec, *op. cit.*, s. 73–74.

²³² Z danych udostępnionych przez GUS wynika następujący poziom inflacji – wskaźnik cen przy podstawie na rok poprzedni = 100, 2016 r. – 99,4, 2017 r. – 102,0, 2018 r. – 101,6, 2019 r. – 102,3. tat.gov.pl/obszary-tematyczne/ceny-handel/wskazniki-cen/wskazniki-cen-towarow-i-uslug-konsumpcyjnych-pot-inflacja-roczne-wskazniki-cen-towarow-i-uslug-konsumpcyjnych/ (dostęp: 19.04.2020).

wszystkich badanych, zaś w trzech pierwszych (do 4 500 zł poprzednio, zaś do 5 000 zł obecnie) – około 3/4 wszystkich badanych. Tendencja w tym zakresie jest więc stała i niezmienna. Oczekiwania te wydają się być realne i uzasadnione.

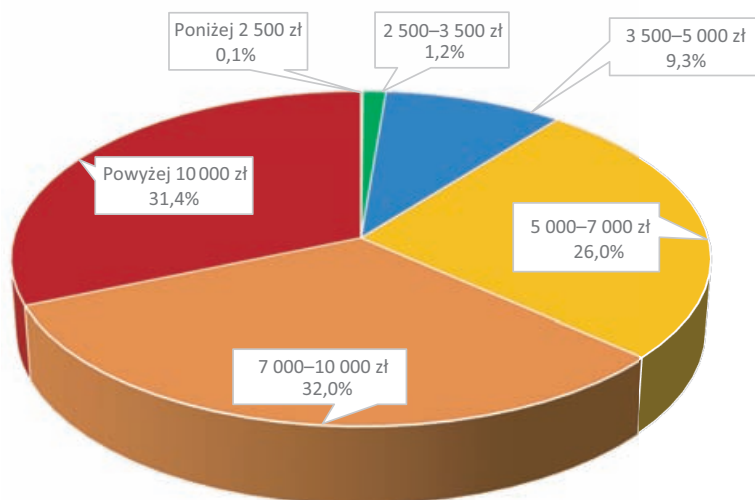
JAKIE SĄ TWOJE OCZEKIWANIA ZAROBKOWE MIESIĘCZNIE (BRUTTO) PO DZIESIĘCIOLETNIM OKRESIE PRAKTYKI W ZAWODZIE?

W 9 ankietach nie została zawarta odpowiedź na to pytanie, natomiast 672 osoby udzieliły odpowiedzi, które będą traktowane jako całość, tj. punkt odniesienia do wyliczenia udziału procentowego poszczególnych odpowiedzi.

Tab. 43. Oczekiwania zarobkowe studentów po dziesięcioletnim okresie praktyki w zawodzie

Wynagrodzenie miesięczne (brutto) w zł	Liczba	Udział (%)
poniżej 2 500	1	0,1
2 500–3 500	8	1,2
3 500–5 000	62	9,3
5 000–7 000	175	26,0
7 000–10 000	215	32,0
powyżej 10 000	211	31,4
Razem	672	100,0

Źródło: opracowanie własne.

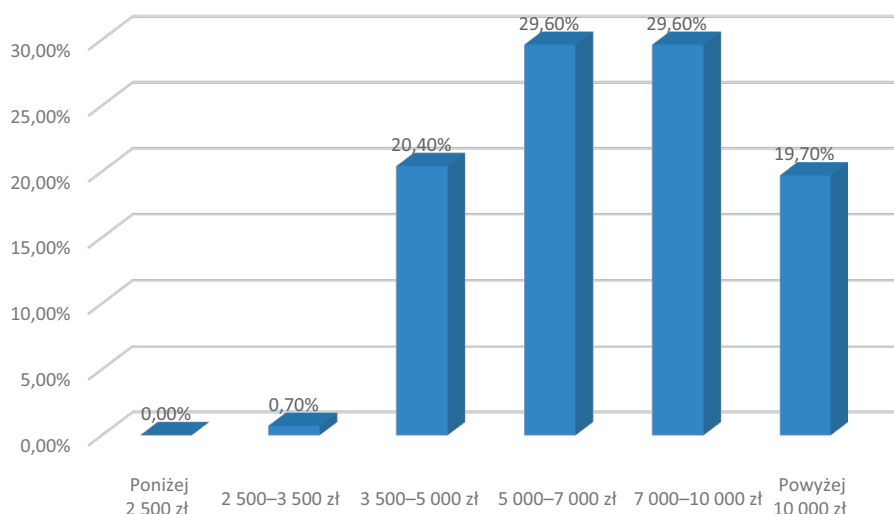

Wykres 50. Oczekiwania zarobkowe studentów po dziesięcioletnim okresie praktyki w zawodzie w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

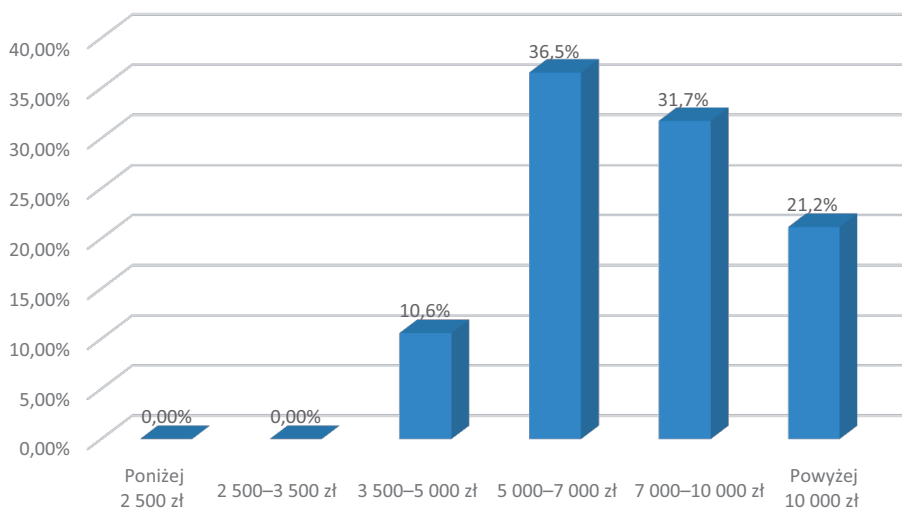
W trzech pierwszych przedziałach do kwoty 5 000 zł łącznie znalazło się zaledwie 10,6% odpowiedzi, a więc co dziesiąty ankietowany spodziewa się zarobków na tym poziomie. Natomiast w dwóch najwyższych przedziałach powyżej 7 000 zł oczekuje zarobków 63,4% badanych. Odnosząc się do odpowiedzi udzielonych na pytanie o oczekiwania zarobkowe po dziesięciu latach praktyki nasuwa się potrzeba zestawienia ich z wynikami wcześniejszego pytania. Zaobserwować można w tym zakresie prawidłowość polegającą na wzroście oczekiwań zarobkowych. Bezpośrednio po zakończeniu studiów w dwóch pierwszych przedziałach mieści się połowa ankietowanych, zaś po dziesięciu latach niecałe 2%. Natomiast odpowiednio na początku kariery zawodowej zarobków powyżej 7 000 zł spodziewa się mniej niż 10% badanych, a po dziesięciu latach – ponad 60%. Powyższe potwierdza świadomość studentów, że samo ukończenie studiów prawniczych, choć oczywiście istotne, nie jest wystarczające dla osiągania wysokich zarobków, konieczne jest w tym zakresie dalsze kształcenie, zdobywanie doświadczenia i uprawnień.

Niezależnie od przedstawienia danych uzyskanych od ogółu badanych w zakresie oczekiwań zarobkowych po dziesięcioletnim okresie praktyki w zawodzie zestawiono, analogicznie jak w poprzednio rozpatrywanym pytaniu, oczekiwania zarobkowe studentów pierwszego i piątego roku oraz kobiet i mężczyzn. Dla celów porównawczych związanych ze zróżnicowaną liczbą osób w tych grupach biorących udział w badaniu ukazano dane procentowe. Wykresy przedstawiono jako słupkowe, nie zaś kołowe, jak przy wynikach ogólnych co do tego pytania, w celach porównawczych dla lepszego ukazania zaobserwowanych prawidłowości, w tym różnic.

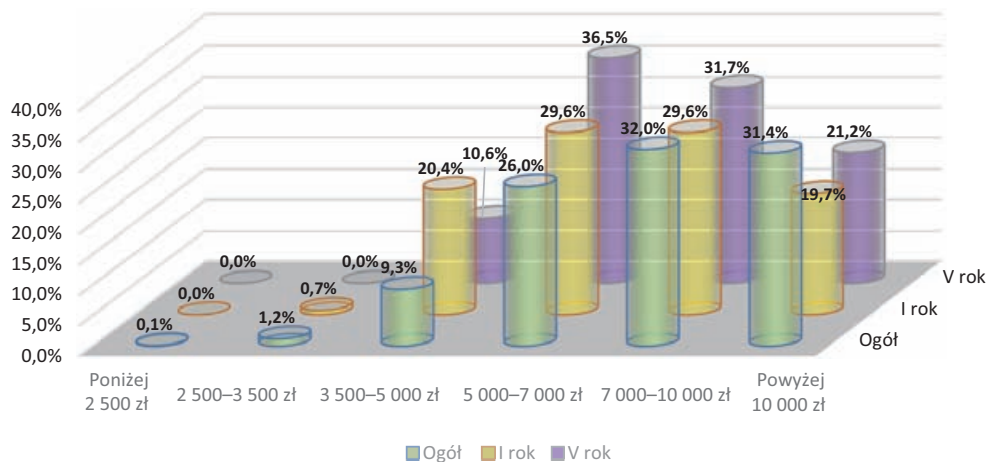
Wykres 51. Wyniki procentowe w zakresie oczekiwań zarobkowych miesięcznie brutto po dziesięcioletnim okresie praktyki w zawodzie wśród studentów pierwszego roku

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 51A. Wyniki procentowe w zakresie oczekiwań zarobkowych miesięcznie brutto po dziesięcioletnim okresie praktyki w zawodzie wśród studentów piątego roku

Źródło: opracowanie własne.

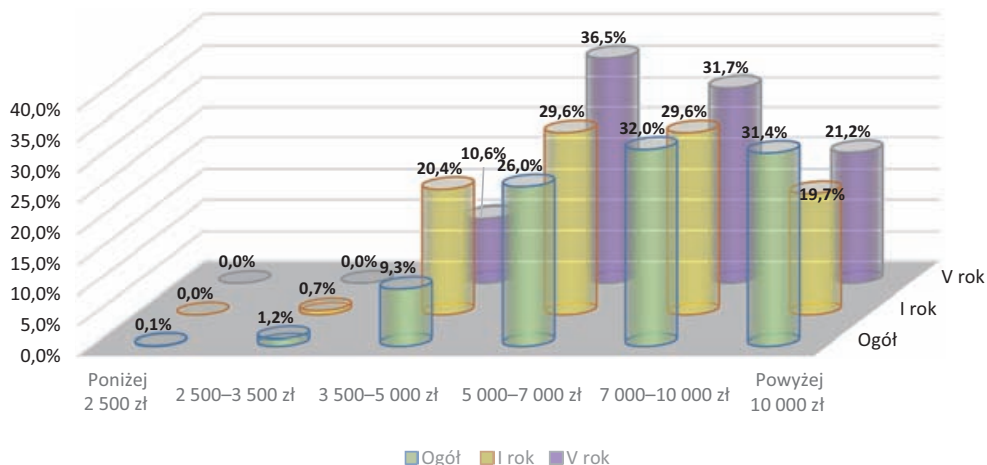
Wykres 52. Zestawienie wyników procentowych w zakresie oczekiwań zarobkowych miesięcznie brutto po dziesięcioletnim okresie praktyki w zawodzie wśród studentów pierwszego i piątego roku studiów na tle ogółu badanych

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku oczekiwań zarobkowych po dziesięcioletnim okresie praktyki w zawodzie pomiędzy odpowiedziami studentów skrajnych lat studiów nie ma tak istotnych różnic jak w przypadku analogicznego pytania dotyczącego okresu bezpo-

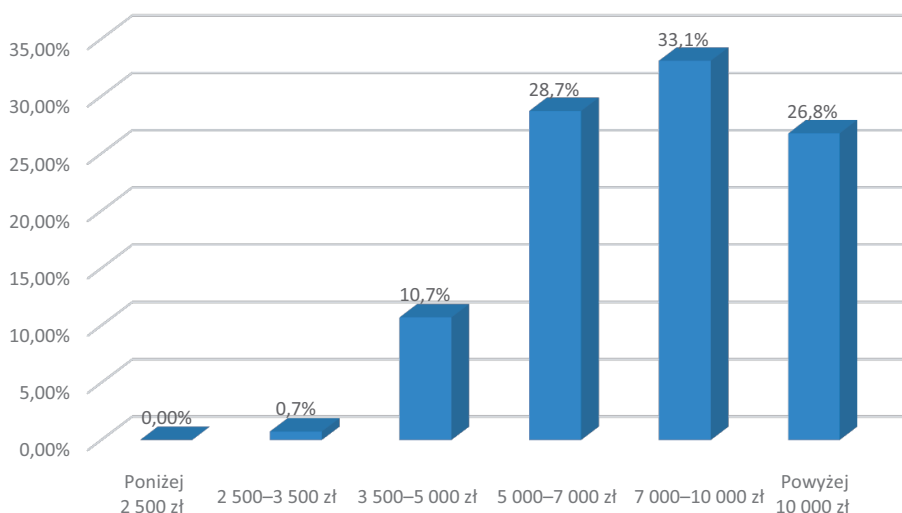
średnio po zakończeniu edukacji uniwersyteckiej. Niemal identyczne są odpowiedzi w obu grupach w zakresie dwóch pierwszych przedziałów do kwoty 3 500 zł. Nieznacznie także różnią się (o około 2%) odpowiedzi w dwóch najwyższych przedziałach kwot – ponad 7 000 zł. Różnice zachodzą natomiast w odniesieniu do przedziałów środkowych. W tym zakresie studenci kończący studia w mniejszości (10,6%) zadowalają się kwotami pomiędzy 3 500 zł a 5 000 zł, zaś spośród osób z pierwszego roku odsetek ten jest dwukrotnie wyższy (20,4%). Zdecydowanie więcej osób z ostatniego roku spodziewa się na tym etapie drogi zawodowej wynagrodzenia pomiędzy 5 000 zł a 7 000 zł (36,5%) niż wśród studentów I roku (29,6%). Odnosząc się krótko do wyników obu zestawianych pytań o oczekiwania zarobkowe z uwzględnieniem roku studiów, uznać należy, że generalnie nasuwa się wniosek o większym realizmie i świadomości na temat sytuacji na rynku pracy, w tym zwłaszcza w grupie zawodów prawniczych, osób kończących studia. Są one skłonne na początku tej drogi zarabiać mniej, mając świadomość konieczności dalszego kształcenia, w tym w ramach aplikacji. Natomiast wraz z nabywaniem doświadczenia zawodowego oczekują zarobków wyższych. Studenci pierwszego roku mają zaś częściowo błędne wyobrażenie o sytuacji na rynku pracy, w sposób nieuzasadniony spodziewając się już tuż po zakończeniu studiów dość wysokich zarobków.

Odpowiedzi o oczekiwania zarobkowe zostały także ukazane porównawczo, podobnie jak w ostatnio analizowanym pytaniu z uwzględnieniem jeszcze jednego istotnego kryterium – płci.

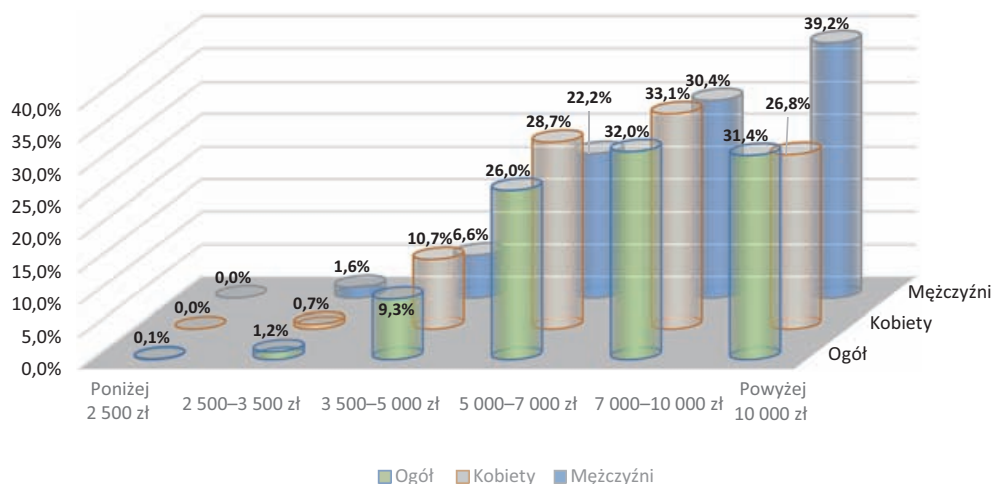
Wykres 53. Wyniki procentowe w zakresie oczekiwań zarobkowych miesięcznie brutto po dziesięcioletnim okresie praktyki w zawodzie wśród kobiet

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 54. Wyniki procentowe w zakresie oczekiwań zarobkowych miesięcznie brutto po dziesięcioletnim okresie praktyki w zawodzie wśród mężczyzn

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 55. Zestawienie wyników procentowych w zakresie oczekiwań zarobkowych miesięcznie brutto po dziesięcioletnim okresie praktyki w zawodzie wśród kobiet i mężczyzn na tle ogółu badanych

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku oczekiwań zarobkowych kobiet i mężczyzn po dziesięcioletnim okresie praktyki w zawodzie dostrzegalna jest tożsama prawidłowość jak w przypadku pytania o zarobki tuż po studiach – mężczyźni spodziewają się wyższych zarobków.

W przedziałach do 7 000 zł zachodzą różnice, lecz sięgają one kilku punktów procentowych. Zarobków powyżej 10 000 zł oczekuje 26,8% kobiet i aż 39,2% mężczyzn. Oznacza to ponad trzynastoprocentową różnicę, ze wskazaniem, iż zdecydowanie większa część mężczyzn zamierza osiągać zarobki w najwyższej grupie. Biorąc pod uwagę sytuację na rynku pracy, w tym rynku usług prawnych, w związku z deklarowaną chęcią zdecydowanej większości badanych wykonywania tzw. wolnych zawodów prawniczych – radcy prawnego lub adwokata uznać należy, iż jest to możliwe. Wymagać będzie to jednak od osób wykonujących te zawody znacznego nakładu pracy.

Odnosząc się krótko do analogicznego pytania omówionego w Raporcie z 2018 r., zauważyć można utrzymanie się prawidłowości. Wówczas w dwóch pierwszych przedziałach (do kwoty 3 000 zł) mieścił się 1% wszystkich odpowiedzi, zaś dwa najwyższe przedziały (powyżej 7 000 zł) obejmowały 58,1% odpowiedzi. W zakresie oczekiwań zarobkowych studentów prawa nie ma więc istotnych zmian i występują w tym zakresie utrzymujące się prawidłowości.

KTÓRE CECHY TWOIM ZDANIEM SĄ DECYDUJĄCE PODCZAS SZUKANIA PRACY
W ZAWODZIE PRAWNIKA? UPORZĄDKUJ PONIŻSZE CECHY,
NADAJĄC IM NUMERY OD 1 DO 4, GDZIE 1 TO CECHA MAJĄCA NAJWIĘKSZE
ZNACZENIE, A 4 – NAJMNIJ WAŻNA

Odpowiedzi na to pytanie udzieliło 679 osób. Na całe pytanie nie udzieliły odpowiedzi 2 osoby. Natomiast w odniesieniu do poszczególnych czynników decydujących o sukcesie podczas poszukiwania pracy w zawodzie prawnika nie zawsze udzielano odpowiedzi w odniesieniu do wszystkich pozycji, dotyczyło to ostatniego czwartego miejsca, co przełożyło się na liczbę rekordów, która przy wszystkich miejscach rankingu nie jest tożsama.

Dokonując omówienia powyższego pytania, warto zasygnalizować, że całkowitą nowością w badaniach autorów zastosowaną po raz pierwszy w ankiecie było pytanie zakładające gradację zamkniętego katalogu możliwych odpowiedzi. W tym pytaniu respondent, udzielając odpowiedzi, miał do wyboru cztery cechy. Jego zadaniem było uporządkowanie odpowiedzi od cechy mającej największe znaczenie, której przydzielał nr 1 oznaczający pierwsze miejsce w rankingu, do cechy najmniej jego zdaniem ważnej, której przydzielał nr 4 oznaczający czwarte miejsce w rankingu. Wymagało to od badanych dłuższego zastanowienia się, ale w zdecydowanej większości przypadków studenci znakomicie poradzili sobie z powyższym zadaniem.

Wyniki obejmujące wszystkie dane w ujęciu liczbowym, a następnie procentowym zostały przedstawione w celu ukazania całości zagadnienia i wyciągnięcia na tej podstawie wniosków. Po pierwsze, dotyczą one hierarchii kryteriów decydujących o sukcesie podczas poszukiwania pracy w zawodzie prawnika. Po drugie, interesujące są ewentualne możliwe do dostrzeżenia prawidłowości w tym zakresie.

Tab. 44. Odpowiedzi na pytanie „Które cechy Twoim zdaniem są decydujące podczas szukania pracy w zawodzie prawnika?” w ujęciu ilościowym

Kryterium	Miejsce w hierarchii			
	1	2	3	4
Wysokie wyniki w nauce	90	156	202	230
Indywidualne predyspozycje	365	155	106	52
Nieformalne układy, w tym koligacje rodzinne	127	122	131	298
Aparycja i komunikatywność	97	246	227	106

Źródło: opracowanie własne.

Tab. 45. Odpowiedzi na pytanie „Które cechy Twoim zdaniem są decydujące podczas szukania pracy w zawodzie prawnika?” w ujęciu procentowym

Kryterium	Miejsce w hierarchii			
	1	2	3	4
Wysokie wyniki w nauce	13,4%	23,0%	29,8%	33,9%
Indywidualne predyspozycje	53,7%	22,9%	15,7%	7,7%
Nieformalne układy, w tym koligacje rodzinne	18,7%	18,0%	19,3%	44,0%
Aparycja i komunikatywność	14,2%	36,4%	33,6%	15,7%

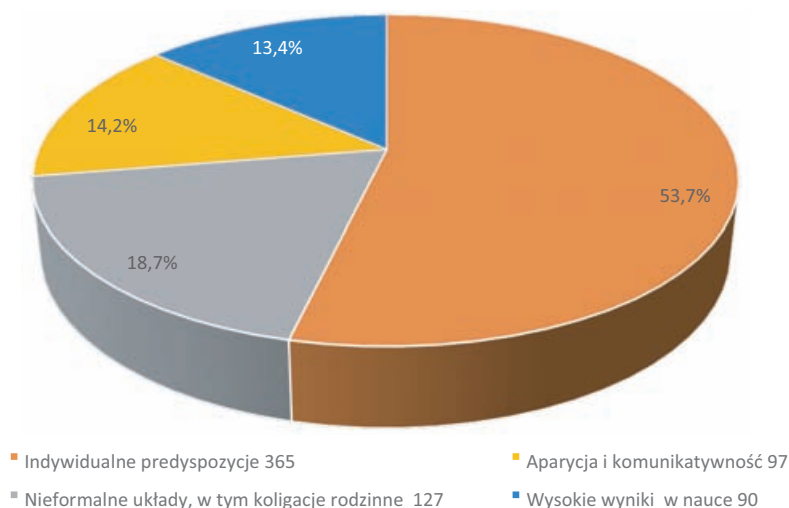
Źródło: opracowanie własne.

Podstawowym celem powyższego zestawienia jest ustalenie rankingu cech według studentów, o czym napisano w dalszej części opracowania. Dodatkowo pozwala ono także zaobserwować wyraźną prawidłowość w przypisywaniu znaczenia kryteriom, które zajęły pierwsze i ostatnie miejsce. W tym zakresie dostrzegalna jest konsekwencja w udzielanych odpowiedziach, tendencja rosnąco-malejąca. Indywidualne predyspozycje zajmują więc miejsce pierwsze z wyraźną przewagą (53,7%) nad innymi cechami. Następnie przypisywane im znaczenie na ewentualnych pozycjach stopniowo maleje, tak iż na czwartym, ostatnim miejscu – jako cechę najmniej istotną – podało je zaledwie 7,7% badanych. Natomiast w przypadku wysokich wyników w nauce prawidłowość jest dokładnie odwrotna. Na pierwszym miejscu stawia ją jedynie 13,3% badanych, zaś na kolejnych coraz więcej, aż do 33,9%.

Tab. 46. Tabela określająca zdaniem respondentów ranking predyspozycji decydujących podczas szukania pracy w zawodzie prawnika, wyniki liczbowe i procentowe

Miejsce w rankingu	Cecha decydująca	Liczba osób	Udział (%)
1.	indywidualne predyspozycje	365	53,7
2.	nieformalne układy, w tym koligacje rodzinne	127	18,7
3.	aparycja i komunikatywność	97	14,2
4.	wysokie wyniki w nauce	90	13,4
	Razem	678	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 56. Odpowiedzi na pytanie „Które cechy Twoim zdaniem są decydujące podczas szukania pracy w zawodzie prawnika?” w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

Respondenci na pierwszym miejscu wskazali indywidualne predyspozycje (365 osób, tj. 53,7%), co oznacza, że cecha ta jest dla nich najważniejsza. Na drugim miejscu wskazali nieformalne układy, w tym koligacje rodzinne (127 osób, tj. 18,7%), na trzecim i czwartym odpowiednio (bardzo zbliżone wyniki) aparycję i komunikatywność (97 osób, tj. 14,2%) oraz wysokie wyniki w nauce (90 osób, tj. 13,4%). Porównując wyniki z badaniami z roku 2016/2017, można stwierdzić, że studenci odpowiadali, iż najważniejsze są indywidualne predyspozycje (43%). Wskazywali na wiele czynników, łącząc je w różnorodnych konfiguracjach (25%). Następnie wskazywali nieformalne układy, w tym także koligacje rodzinne (16%), aparycję i komunikatywność (8%), wysokie wyniki w nauce (6%). Kategorię inne wybrało 2% badanych.

Rozpatrując kategorię indywidualnych predyspozycji jako najważniejszą dla ponad połowy badanych, podkreślić można, że są one – jak wskazano wyżej – bezpośrednio związane z umiejętnościami i kompetencjami społecznymi każdego człowieka. Kompetencje społeczne związane z indywidualnymi predyspozycjami można podzielić na trzy grupy: kompetencje umożliwiające efektywne i skuteczne działanie w otoczeniu prawnym, prowadzenie własnych badań, odnalezienie się na rynku usług prawnych (np. praca w kancelarii prawnej); kompetencje pozwalające na rozumienie rzeczywistości społecznej, dokonywanie wyborów i działanie ze świadomością konsekwencji związanych z tymi wyborami (np. świadomość odgrywanych ról społecznych, w tym ról w zawodach prawniczych, gotowość do działania na rzecz interesu publicznego); kompetencje stwarzające możliwość dostrzegania uzasadnień prawnie legitymizujących własne działanie oraz praktykę społeczną, umożliwiające rozumienie własnej

sytuacji prawnej, ograniczeń prawnych oraz kontekstów prawnych, w jakich przebiega działanie (np. znajomość prawa i zdolność przyswajania zasad etyki zawodowej)²³³.

Indywidualne predyspozycje motywują studentów do działania. Są one, w odróżnieniu od potrzeb materialnych związanych z motywacją zewnętrzną, związane z motywacją wewnętrzną. Motywacja zewnętrzna jest prosta. Do działania popycha człowieka perswazja i nacisk zewnętrzny, np. w postaci sankcji. Natomiast motywacja wewnętrzna jest bardziej złożona. Związana jest z autonomią i samooceną jednostki, która sama wie, że sobie poradzi z realizacją celu, do którego dąży, co związane jest z samorealizacją i doświadczeniem. Cel jest również bezpośrednio związany z indywidualnymi predyspozycjami. Większość studentów wie, po co się uczy, z jaką gałęzią prawa chce związać przyszłość i jaki zawód wykonywać oraz w jakim miejscu.

Na drugim miejscu uplasowały się nieformalne układy, w tym koligacje rodzinne. Mimo że każdy model budowania kariery zawodowej kładzie nacisk na indywidualne umiejętności, to należy pamiętać, że w życiu społecznym ważne są też elementy korporacyjne i kooperacyjne (znajomości) oraz czynniki genetyczne (pochodzenie). Nawet system demokratyczny, z jasnymi zasadami i procedurami naboru do określonych zawodów, może podlegać pewnej dysfunkcjonalności.

Trzecie miejsce zajęły aparycja i komunikatywność, co oznacza, że studenci dostrzegają ten element budowania własnej postawy, ale nie jest on dla nich najistotniejszy. Jednakże w dzisiejszym medialnym świecie wydaje się, że ta cecha również ma pewne znaczenie. Z życiem zawodowym prawnika bezpośrednio związana jest konieczność publicznego występowania i komunikowania się z organami władzy, wymiaru sprawiedliwości czy też po prostu z klientem, a nawet z tzw. trudnym klientem. Jedną z najważniejszych cech zawodu prawnika jest jego wiarygodność, na którą składają się jego profesjonalizm (kompetencja merytoryczna do świadczenia usług prawnych), wyznawane wartości (etyka zawodowa) i umiejętność komunikacji. Prawnik powinien komunikować się profesjonalnie, ale zrozumiale dla ludzi. Zatem zdaniem autorów nie powinno się tej cechy bagatelizować.

Na ostatnim miejscu znalazła się kategoria wysokie wyniki w nauce. W ramach nauczania akademickiego każdy student powinien osiągnąć założone efekty w zakresie wiedzy, umiejętności i kompetencji społecznych. Wysokie wyniki w nauce przekładają się przede wszystkim na osiągnięcie dużego poziomu wiedzy, bez której tak naprawdę nie jest możliwe funkcjonowanie w zawodowym świecie prawnika. To właśnie wiedza połączona z doświadczeniem zawsze zaprocentuje w przyszłości. Oczywiście współczesny uniwersytet, mając na uwadze zachęcenie studentów do osiągania wysokich wyników w nauce, odchodzi od klasycznej książkowej wiedzy na rzecz analizy stanów faktycznych i kazusów.

---

²³³ Szerzej *Kształtowanie kompetencji społecznych i obywatelskich przez organizacje pozarządowe w Polsce*, red. E. Backa, Warszawa 2015, s. 7 i n.

Odnosząc się do czynnika wyników w nauce, wskazać należy na jeszcze jedną istotną prawidłowość. Badani studenci przypisali mu ostatnie, czwarte miejsce (13,4%), uznając, iż jest najmniej znaczący przy poszukiwaniu pracy w zawodzie prawnika. Element ten jest jednak niesłusznie niedoceniany. Z prezentowanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości oraz Krajową Szkołę Sądownictwa i Prokuratury danych wynika jednoznacznie, iż istnieje bezpośrednia zależność pomiędzy oceną na dyplomie a odsetkiem osób dostających się na poszczególne aplikacje. Na ocenę na dyplomie ukończenia studiów wpływa w podstawowym stopniu średnia ocen ze studiów, zaś dodatkowo, lecz w mniejszym stopniu, ocena z pracy magisterskiej oraz ocena z egzaminu magisterskiego. Ujmując ten wątek syntetycznie, można uznać, że prawidłowość w tym zakresie przedstawia się następująco: im wyższa ocena końcowa na dyplomie, tym wyższy odsetek zdawalności na aplikację wśród osób z daną oceną.

Ilustracyjnie wskazać można na zależność pomiędzy oceną na dyplomie a zdawalnością na wybrane aplikacje w roku 2018. Na aplikacje prowadzone przez KSSiP wśród osób z oceną celującą zdało 50,0%, oceną bardzo dobrą – 24,0%, oceną dobrą plus – 10,6%, dobrą – 3,0%, dostateczną plus – 0,0%, zaś dostateczną – 2,4%. Wśród zakwalifikowanych w tym roku na aplikacje sędziowską i prokuratorską, najwięcej osób uzyskało ocenę na dyplomie bardzo dobrą (54,4%) oraz dobrą plus (33,0%). Osoby te stanowiły razem 87,4% zakwalifikowanych na aplikacje²³⁴. Na cieszącą się największym zainteresowaniem aplikację radcowską w tym samym roku spośród zdających wynik pozytywny uzyskało łącznie 1 906 osób. Spośród nich były 22 z oceną celującą (tj. 1,2%), 520 z oceną bardzo dobrą (tj. 27,3%), 671 z oceną dobrą plus (tj. 35,2%), zaś 513 z oceną dobrą (26,9%). Oznacza to, iż ponad 90% wszystkich, którzy dostali się na aplikację radcowską, legitymowało się oceną dobrą lub wyższą ze studiów. W odniesieniu do pozostałych analizowanych lat oraz innych aplikacji prawidłowość ta kształtuje się w sposób zbliżony.

Choć samo dostanie się na aplikację nie przesądza o ostatecznym sukcesie w zawodach prawniczych, to dostanie się na aplikację, jej odbycie i następnie zdanie egzaminu jest warunkiem *sine qua non* wykonywania zawodów prawniczych w przyszłości. Odsetek osób z ocenami niższymi niż dobra, tj. dostateczna plus oraz dostateczna na dyplomie, które zdały egzamin na aplikacje prowadzone w KSSiP, był znikomy (w 2017 r. to 9 osób, czyli 2,1% przyjętych, w 2018 r. to zaledwie 1 osoba, czyli 0,5% przyjętych), natomiast na aplikacje samorządowe stanowił udział jednocyfrowy, nie przekraczając w żadnym z analizowanych lat 10% wyników pozytywnych (ogólnie na wszystkie aplikacje samorządowe w 2017 r. osób z takimi ocenami było 358, czyli 8,2%, zaś na aplikację radcowską – 189 osób, czyli 8,1%; w 2018 r. na wszystkie aplikacje samorządowe dostało się 317 osób, czyli 8,9%, zaś na aplikację radcowską 179, czyli 9,4%; w 2019 r. na wszystkie aplikacje samorządowe z takimi ocenami dostało

---

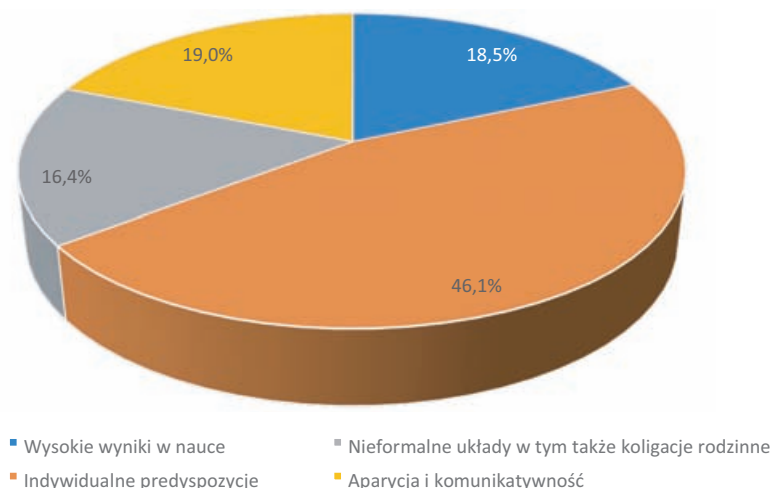
²³⁴ Dane liczbowe i procentowe – Analiza wyników naboru na aplikacje sędziowską i prokuratorską w 2018 r., Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury.

się 255 osób, czyli 7,1%, a wśród nich 134 na aplikację radowską, czyli 7,0% tych, którzy się dostali na tę aplikację).

Tab. 47. Odpowiedzi studentów pierwszego roku na pytanie „Które cechy Twoim zdaniem są decydujące podczas szukania pracy w zawodzie prawnika?”

Miejsce w rankingu	Cecha decydująca	Liczba osób	Udział (%)
1.	wysokie wyniki w nauce	36	18,5
2.	indywidualne predyspozycje	90	46,1
3.	nieformalne układy w tym także koligacje rodzinne	32	16,4
4.	aparycja i komunikatywność	37	19,0

Źródło: opracowanie własne.

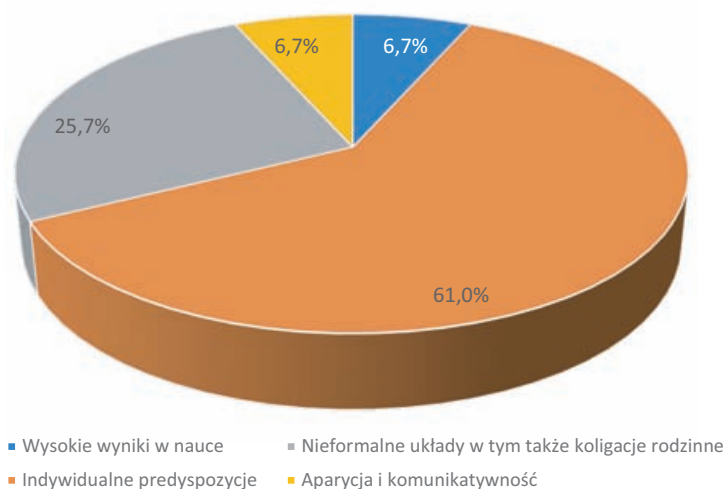
Wykres 57. Odpowiedzi studentów pierwszego roku na pytanie „Które cechy Twoim zdaniem są decydujące podczas szukania pracy w zawodzie prawnika?” w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

Tab. 48. Odpowiedzi studentów piątego roku na pytanie „Które cechy Twoim zdaniem są decydujące podczas szukania pracy w zawodzie prawnika?”

Miejsce w rankingu	Cecha decydująca	Liczba osób	Udział (%)
1.	wysokie wyniki w nauce	7	6,7
2.	indywidualne predyspozycje	64	61,0
3.	nieformalne układy w tym także koligacje rodzinne	27	25,6
4.	aparycja i komunikatywność	7	6,7

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 58. Odpowiedzi studentów piątego roku na pytanie „Które cechy Twoim zdaniem są decydujące podczas szukania pracy w zawodzie prawnika?” w ujęciu procentowym

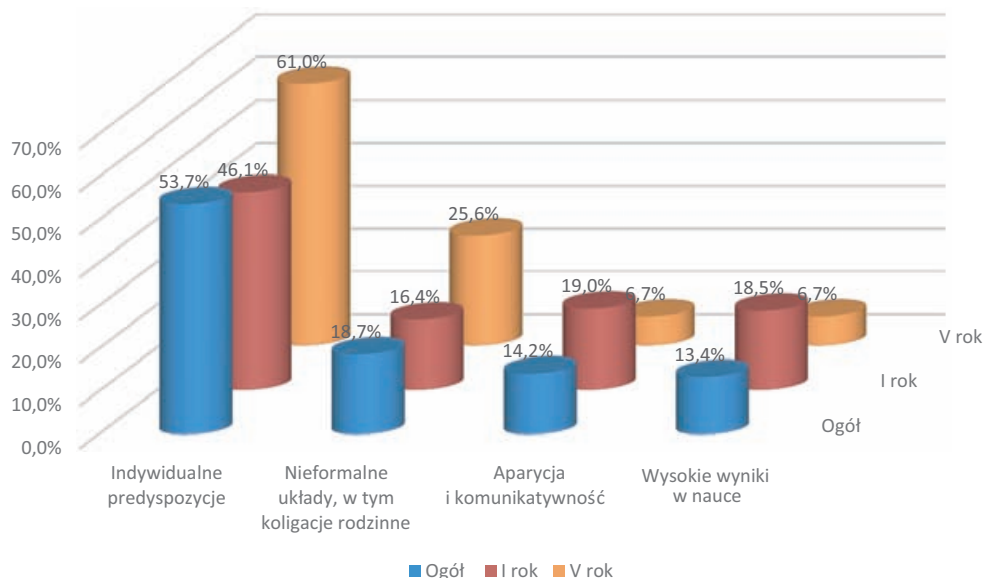
Źródło: opracowanie własne.

Tab. 49. Zestawienie cech wg roku studiów procentowo i odniesienie do wyników ogólnych

Cecha decydująca	Ogół	I rok	V rok
Indywidualne predyspozycje	53,7%	46,1%	61,0%
Nieformalne układy, w tym koligacje rodzinne	18,7%	16,4%	25,6%
Aparycja i komunikatywność	14,2%	19,0%	6,7%
Wysokie wyniki w nauce	13,4%	18,5%	6,7%

Źródło: opracowanie własne.

Porównując wyniki odpowiedzi na to pytanie ogółu badanej populacji oraz odrębnie studentów pierwszego i piątego roku, można uznać, że widoczna jest zasadnicza zbieżność w zakresie kolejności. W obu analizowanych grupach na pierwszym miejscu znajdują się indywidualne predyspozycje. Zbieżność pierwszego miejsca wśród cech decydujących przy poszukiwaniu pracy w zawodzie prawnika według studentów pierwszego i piątego roku studiów powinna jednak zostać dodatkowo zestawiona ze szczegółowymi wynikami w tym zakresie. Istnieją bowiem pomiędzy nimi istotne odmienności. Studenci piątego roku w zdecydowanej większości kładą nacisk na tę kategorię, gdyż wskazuje ją prawie 2/3 (tj. 61% badanych z tego roku). Natomiast jest ona ważna jedynie dla niespełna połowy studentów pierwszego roku (tj. 46,21%). Zatem rozpatrując szczegółowe dane procentowe w odniesieniu do dwóch skrajnych rozpatrywanych lat studiów, dostrzec można, że choć indywidualne predyspozycje utrzymują się na pierwszym miejscu, to zyskują wraz z wyższym rokiem studiów. Studenci piątego roku są to osoby, które zaliczyły już praktykę studencką w organach stosujących prawo, jak wskazano wcześniej, często też na piątym roku pracują, w tym

Wykres 59. Zestawienie cech wg roku studiów procentowo i odniesienie do wyników ogólnych

Źródło: opracowanie własne.

w kancelariach prawnych, a więc opierają się na własnym doświadczeniu. Na drugim miejscu studenci piątego roku umieścili nieformalne układy, w tym koligacje rodzinne (25,6%). Na trzecim i czwartym miejscu *ex aequo* studenci piątego roku wskazali aparycję i komunikatywność (6,7%) oraz wysokie wyniki w nauce (6,7%). Te dwa czynniki mają więc według nich niewielkie znaczenie. Natomiast studenci pierwszego roku zdecydowanie wyżej ocenili aparycję i komunikatywność (19,0%), znalazła się ona na drugim miejscu. Wysokie wyniki w nauce (18,5%) umieścili na trzeciej pozycji, a nieformalne układy, w tym koligacje rodzinne (16,4%) na ostatniej. Z danych tych wynika zasadnicza rozbieżność pomiędzy opinią studentów pierwszego i piątego roku. Jednakże na podstawie przeprowadzonych badań ilościowych niemożliwe do ustalenia są przyczyny tego zjawiska.

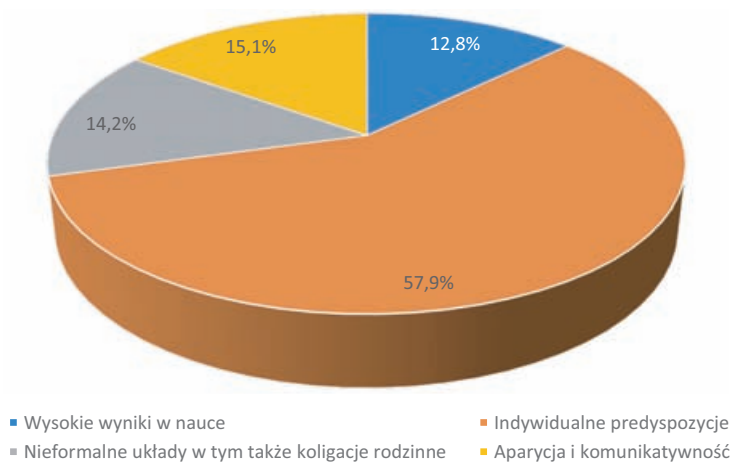
Niezależnie od analizy wyników całej populacji studentów biorących udział w badaniach interesujące jest zaobserwowanie różnic lub ich braku wg dwóch istotnych kryteriów społecznych, tj. płci oraz wieku, w tym przypadku zmodyfikowanym na rok studiów. Dlatego autorzy opracowania zdecydowali się na zestawienie danych wg tych dwóch czynników. Z uwagi na zróżnicowaną liczbę osób w każdej z grup (kobieta/mężczyzna oraz I/V rok studiów) porównaniu podlegają jedynie dane procentowe.

Tab. 50. Odpowiedzi kobiet na pytanie „Które cechy Twoim zdaniem są decydujące podczas szukania pracy w zawodzie prawnika?”

Miejsce w rankingu	Cecha decydująca	Liczba kobiet	Udział (%)
1.	wysokie wyniki w nauce	53	12,8
2.	indywidualne predyspozycje	241	57,9
3.	nieformalne układy w tym także koligacje rodzinne	59	14,2
4.	aparycja i komunikatywność	63	15,1

Źródło: opracowanie własne.

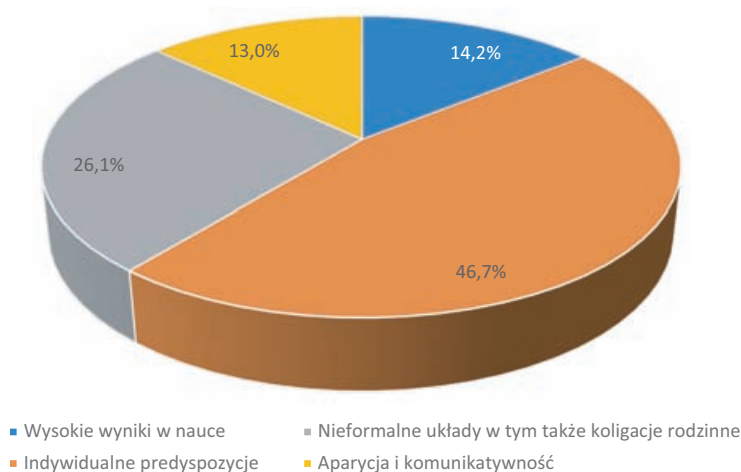
Wykres 60. Odpowiedzi kobiet na pytanie „Które cechy Twoim zdaniem są decydujące podczas szukania pracy w zawodzie prawnika?” w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

Tab. 51. Odpowiedzi mężczyzn na pytanie „Które cechy Twoim zdaniem są decydujące podczas szukania pracy w zawodzie prawnika?”

Miejsce w rankingu	Cecha decydująca	Liczba mężczyzn	Udział (%)
1.	wysokie wyniki w nauce	37	14,2
2.	indywidualne predyspozycje	122	46,7
3.	nieformalne układy w tym także koligacje rodzinne	68	26,1
4.	aparycja i komunikatywność	34	13,0

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 61. Odpowiedzi mężczyzn na pytanie „Które cechy Twoim zdaniem są decydujące podczas szukania pracy w zawodzie prawnika?” w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

Tab. 52. Zestawienie cech wg płci procentowo i odniesienie do wyników ogólnych

Cecha decydująca	Ogół	Kobiety	Mężczyźni
Indywidualne predyspozycje	53,7	57,9	46,7
Nieformalne układy, w tym koligacje rodzinne	18,7	14,2	26,1
Aparycja i komunikatywność	14,2	15,1	13,0
Wysokie wyniki w nauce	13,4	12,8	14,2

Źródło: opracowanie własne.

Porównując wyniki odpowiedzi na pytanie dotyczące cech decydujących podczas szukania pracy w zawodzie prawnika ogółu badanej populacji oraz odrębnie studentek i studentów, dostrzegamy różnice. W pierwszej kolejności dostrzegalne jest, iż nie ma pełnej zbieżności w zakresie kolejności poszczególnych kategorii. W każdej z analizowanych grup na pierwszym miejscu znajdują się indywidualne predyspozycje, lecz zdecydowanie kategoria ta przeważa u kobiet (57,9%) w stosunku do mężczyzn (46,7%). Z indywidualnymi predyspozycjami związana jest kategoria aparycja i komunikatywność, która wśród kobiet jest na drugim miejscu (15,1%). Na trzecim zaś są nieformalne układy, w tym koligacje rodzinne (14,2%). Natomiast u mężczyzn na drugim miejscu znalazła się kategoria nieformalne układy, w tym koligacje rodzinne (26,1%), a na trzecim aparycja i komunikatywność (13,0%). Oznacza to, że kobiety przywiązują większą wagę do wyglądu niż mężczyźni, ale również do posiadania umiejętności miękkich, takich jak komunikatywność czy sposób zachowania. Mężczyźni natomiast są zwolennikami opinii, że kariera zawodowa zależy nie tylko od indywidualnych predyspozycji, ale również od czynników społecznych np. znajomości

ści czy pochodzenia. Natomiast na ostatnim miejscu w obu kategoriach znalazły się wysokie wyniki w nauce, odpowiednio – 12,8% odpowiedzi kobiet, a 14,2% – mężczyzn. Ten wynik natomiast zmienia potoczną opinię, że kobiety przywiązują większą wagę do wiedzy, chętniej się uczą i osiągają lepsze wyniki w nauce.

Pytanie to zostało zmienione w stosunku do pytania z badań z roku 2016/2017. W samej treści przełożono akcent z zagadnienia „Co Twoim zdaniem jest decydujące podczas szukania pracy w zawodzie prawnika?” na konkretną cechę i sformułowano pytanie: „Które cechy Twoim zdaniem są decydujące podczas szukania pracy w zawodzie prawnika?”. Cechy wyróżniono, kierując się poprzednimi badaniami: wysokie wyniki w nauce, indywidualne predyspozycje, nieformalne układy, w tym koligacje rodzinne oraz aparycja i komunikatywność. Ponadto z uwagi na złożoność i wieloaspektowość pytania wynikającą z gradacji odpowiedzi zrezygnowano z kategorii inne i kilka czynników²³⁵.

Analizując odpowiedzi na powyższe pytanie, można stwierdzić, że tak jak w poprzednich badaniach z roku 2016/2017 najważniejsze dla respondentów są indywidualne predyspozycje. Ich posiadanie i kształtowanie zależy od kapitału indywidualnego każdego studenta. Jednakże zgodnie z założeniami programu studiów każdy student podczas jednolitego pięcioletniego cyklu studiów prawniczych powinien uzyskać stosowną wiedzę, określone umiejętności i kompetencje społeczne, przydatne w poszukiwaniu pracy, a następnie w wykonywaniu zawodu prawnika²³⁶.

Ponownie potwierdziło się założenie, że w zakresie możliwości w szukaniu pracy w zawodzie prawnika najistotniejsze są predyspozycje indywidualne. Powtórzyć można za Raportem z 2018 r., że zbliżone w tym zakresie są wnioski wynikające z przeprowadzonych uprzednio w innym ośrodku badań, z których wynikało, że czynnikiem mającym, według studentów prawa, większy wpływ na zapewnienie sukcesu zawodowego w zawodach prawniczych są wiedza i własna praca niż znajomości, powiązania i doświadczenia²³⁷.

Z raportu z ogólnopolskich badań aplikantów radcowskich, przeprowadzonych przez Ośrodek Badań Studiów i Legislacji Krajowej Izby Radców Prawnych w 2012 r., wynika, że na pytanie „Co decyduje o szansach zatrudnienia?” aplikanci odpowiadali,

---

²³⁵ Mimo rezygnacji z odpowiedzi „inne” (ze względów metodologicznych) można, odnosząc się do badań z roku 2016/2017, uznać, że była ona ciekawą kategorią. Rubryka ta miała charakter otwarty i badani odpowiadali według własnego uznania. Najczęściej pojawiały się w kategorii „inne” odpowiedzi „trudno powiedzieć”, ale wskazywano również przykładowo na „wysokie wyniki na aplikacji w przypadku sędziów i prokuratorów”, „wiedzę praktyczną”, „wysoką kulturę osobistą”, „dokładność”, „doświadczenie”, „niszowe umiejętności”, „wszystkie powyższe”, a nawet „spryt”, M. Kępa, S. Pilipiec, *op. cit.*, s. 85.

²³⁶ Por. R. Jędrzejczyk, *Powodzenie zawodowe – studium przypadku*, [w:] *Wartości a sukces zawodowy prawników – granice kompromisu?*, red. E. Łojko, M. Dziurnikowska-Stefańska, Warszawa 2011, s. 135 i n.

²³⁷ E. Łojko, *Wizja sukcesu zawodowego studentów i absolwentów prawa*, [w:] *Wartości a sukces zawodowy prawników – granice kompromisu?*, red. E. Łojko, M. Dziurnikowska-Stefańska, Warszawa 2011, s. 97.

iż głównie wiedza i kompetencje (52%), wiedza, kompetencje i rekomendacja innego prawnika (24%) oraz głównie rekomendacja innego prawnika (24%)²³⁸. Wyniki te są, co do zasady, zgodne z ustaleniami płynącymi z analizy przeprowadzonych badań wśród studentów. Również z ogólnopolskich badań społecznych wynika, że czynniki merytoryczne takie jak wykształcenie, talent, zdolności i kwalifikacje silniej rzutują na to, kim jest dana jednostka, niż jej pochodzenie społeczne. Nie zmienia to jednak faktu, że większe szanse w życiu mają osoby pochodzące z rodzin o wyższym statusie społecznym. Zatem o karierze zawodowej decydują indywidualne predyspozycje w połączeniu z czynnikiem kooperacyjnym (koneksje) i czynnikiem genetycznym (pochodzenie)²³⁹.

Natomiast z badań CBOS-u z 2017 r. „Jak osiągnąć sukces zawodowy?” wynika, że hierarchia czynników wpływających na sukces na rynku pracy nie zmieniła się od czerwca 2013 r., kiedy poprzednio badano tę tematykę²⁴⁰. Wciąż za najważniejsze uznawane są kompetencje czysto merytoryczne, czyli wiedza i umiejętności. Jest to odpowiedź wybierana przez zdecydowanie największy odsetek respondentów (59%). Drugim z najważniejszych czynników okazuje się solidna, rzetelna praca (41%), a trzecim wykształcenie (33%). Znacznie mniejszy odsetek respondentów za kluczowe dla sukcesu zawodowego uznaje znajomości (18%), własną inicjatywę i przedsiębiorczość (18%) lub przypadek (11%). Chociaż nie zmieniła się hierarchia czynników sukcesu, można zaobserwować istotne różnice w porównaniu do wyników badania sprzed czterech lat. Znacząco wzrósł odsetek respondentów wskazujących jako najważniejsze determinanty sukcesu zawodowego wiedzę i umiejętności (aż o 14 punktów procentowych), a także rzetelną pracę (o 9 punktów). Zmalało z kolei przekonanie o roli znajomości (o 10 punktów) oraz szczęścia (o 4 punkty)²⁴¹.

CZY PO ZAKOŃCZENIU STUDIÓW ROZWAŻASZ PRACĘ ZA GRANICĄ?

*JEŚLI TAK, TO W JAKIM KRAJU? JEŚLI TAK, TO W JAKIM ZAWODZIE?

W ankiecie zawarta została grupa powiązanych ze sobą pytań dotyczących różnych aspektów wyjazdu absolwentów za granicę w celu podjęcia zatrudnienia. Pierwszym z nich było pytanie dotyczące samej istoty, tj. zamiaru pracy po ukończeniu studiów za granicą. Pozytywna odpowiedź na nie aktualizowała zasadność odpowiedzi na kolejne pytania. Dotyczyły one zarówno miejsca (państwa) planowanego wyjazdu, jak i zagadnienia bezpośrednio związanego z tematyką całego badania. Najbardziej inte-

²³⁸ J. Nowak, *op. cit.*, s. 14.

²³⁹ H. Domański, *Rewolucji nie będzie*, rozm. M. Tarkowska, 2019, 8 lutego, www.rp.pl/Plus-Minus/302089970-Prof-Henryk-Domański-Rewolucji-nie-będzie.html (dostęp: 13.05.2020).

²⁴⁰ Komunikat CBOS, *Wykształcenie ma znaczenie?*, lipiec 2013, oprac. N. Hipsz, www.cbos.pl (dostęp: 18.05.2020).

²⁴¹ Komunikat CBOS, *Jak osiągnąć sukces zawodowy?*, oprac. A. Głowacki, nr 70/2017, czerwiec 2017, www.cbos.pl (dostęp: 18.05.2020).

resującym wątkiem było ustalenie oczekiwań, preferencji i perspektyw zawodowych studentów prawa UMCS w kontekście ich wyjazdu za granicę. W tym przede wszystkim interesowało to, czy planują oni pracować w zawodach związanych z profesjami prawniczymi, czy też z nimi niezwiązanymi oraz w jakich konkretnie? Odpowiedź na ostatnie pytanie była najtrudniejsza, gdyż nie każdy zainteresowany wyjazdem i pracą za granicą po studiach mógł mieć już na etapie edukacji uniwersyteckiej dostateczną wiedzę lub ściśle sprecyzowane plany w tym zakresie.

Autorom pytań chodziło o pracę za granicą podejmowaną po zakończeniu studiów, a nie ewentualnie dorywczo, np. w ich trakcie. Zostało to jednoznacznie wskazane w samym pytaniu. Z brzmienia wszystkich pytań dotyczących tego wątku, w tym zwłaszcza o charakter, rodzaj wykonywanej w przyszłości za granicą pracy, wynikało także, iż chodzi o pracę wykonywaną w sposób względnie stały, a nie jedynie z założenia krótki, czasowy.

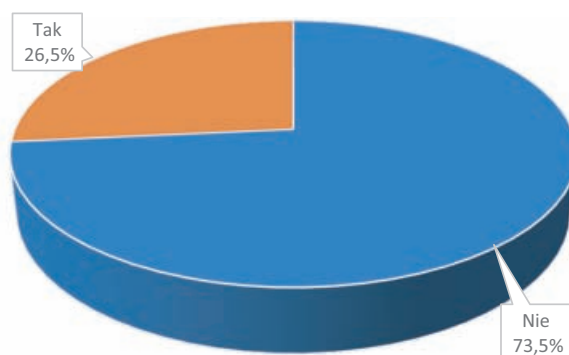
CZY PO ZAKOŃCZENIU STUDIÓW ROZWAŻASZ PRACĘ ZA GRANICĄ?

W 5 ankietach nie została zawarta odpowiedź, na pytanie udzielono 676 odpowiedzi, które będą stanowiły całość i punkt odniesienia do ustalania udziału procentowego poszczególnych odpowiedzi.

Tab. 53. Odpowiedzi na pytanie: „Czy po zakończeniu studiów rozważasz pracę za granicą?”

Odpowiedzi	Liczba	Udział (%)
Nie	497	73,5
Tak	179	26,5
Razem	676	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 62. Odpowiedzi na pytanie: „Czy po zakończeniu studiów rozważasz pracę za granicą?” w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

Z udzielonych odpowiedzi wynika, iż około 1/4 ankietowanych (179 osób, co stanowi 26,5% grupy) po ukończeniu studiów rozważa pracę za granicą. Jest to dość wysoki procent, co można uznać za niepokojące, gdyż osoby młode i wykształcone po zakończeniu edukacji chcą wyjechać i pracować w sposób raczej stały poza Polską. Zauważyć jednak należy, iż pytanie zostało postawione nie kategorycznie, lecz w sposób, który można określić jako intencyjny – „masz zamiar”. Odpowiedzi na kolejne pytanie z tego zakresu, a niekiedy brak odpowiedzi co do państwa wyjazdu oraz charakteru zatrudnienia, pozwalają przyjąć, iż przynajmniej w części przypadków ten ogólny zamiar nie zostanie zrealizowany.

JEŚLI TAK, TO W JAKIM KRAJU?

Pytaniem uzupełniającym skierowanym do osób, które na pytanie podstawowe o zamiar pracy po studiach za granicą odpowiedziały twierdząco (czyli 179 osób), co do zasady, było pytanie o państwo. Spośród 179 osób, które potwierdziły zamiar wyjazdu w celu podjęcia pracy za granicą, odpowiedzi – choć zróżnicowanych, o czym w dalszej części opracowania – udzieliło jedynie 110 osób, natomiast 69 studentów w żaden sposób nie określiło swoich planów. W ramach udzielanych odpowiedzi, choć wykazujących dość duże zróżnicowanie, zarówno jeśli chodzi o technikę, jak i wskazanie państw z uwzględnieniem ich położenia, dostrzegalne są pewne prawidłowości.

W większości przypadków w odpowiedziach wskazywano jedno państwo. Istnieje także duża grupa ankiet, w których podawano zwykle dwa lub trzy, rzadziej cztery państwa (24 odpowiedzi). Powoduje to, iż suma rekordów odpowiedzi do tego pytania jest wyższa niż liczba osób, które udzielały na nie odpowiedzi (110 studentów). Niezależnie od kategorii odpowiedzi podających kilka państw poprzez ich wyliczenie występowały także odpowiedzi „zbiorcze” w innym ujęciu. Dotyczy to określeń w postaci: państwa angielskojęzyczne (2), państwa niemieckojęzyczne (2) czy państwa skandynawskie (1). W ramach tej podgrupy na odrębne wyróżnienie zasługuje podawanie jako zbiorowości – państwa Unii Europejskiej (5).

Najwięcej wskazań dotyczyło ogólnie państw europejskich, a wśród nich: Wielkiej Brytanii (27), Niemiec (19), Norwegii (11), Francji (9) oraz Hiszpanii (8). W dalszej kolejności, jeśli weźmiemy pod uwagę liczbę wskazań, znalazły się: Szwajcaria i Holandia (po 6), Belgia (5), Austria (3) i Ukraina (2). Pozostałe państwa były podawane jedynie w pojedynczych odpowiedziach, np. Czechy, Białoruś, Szwecja, Islandia, Włochy, Dania. Dodatkowo, jak już zasygnalizowano, podawano ogólnie państwa Unii Europejskiej (5) bez ich uszczegółowienia.

Dość liczne wskazania występują w stosunku do Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej, państwa, do którego skierowane są ruchy migracyjne (20 osób). Obecnie pewnym ułatwieniem, przynajmniej w fazie wstępnego rozeznania, może być zniesie-

nie obowiązku wizowego dla Polaków. Zbliżona terytorialnie Kanada podana została tylko przez 1 osobę.

Na przeciwnym biegunie do państw europejskich są państwa dość odległe nie tylko terytorialnie, ale i o odmiennej w stosunku do Polski kulturze, w tym kulturze prawnej. Przykładowo dotyczy to podawanych jednostkowo: Mongolii (1), Zjednoczonych Emiratów Arabskich (1) czy Izraela (1).

Odrębnie zauważyć należy odpowiedzi, w których wyraźnie wskazano, choć także w różnej postaci, brak zdecydowania w tym zakresie. Do tej grupy zaliczono 7 odpowiedzi, w których podawano „nie wiem” (2) oraz pojedyncze odpowiedzi: „każdym”, „jakimkolwiek”, „wszystko jedno”, „w różnych” lub „zależy od otrzymanej oferty”.

Pomimo znacznego zróżnicowania odpowiedzi dostrzegalne są pewne prawidłowości pozwalające na sprowadzanie ich do wspólnego mianownika i sformułowanie na tej podstawie ogólniejszych wniosków. Pierwszym z nich jest niepokojąca skłonność do wyjazdu za granicę znacznej liczby młodych i wykształconych osób (26,5%). Jeśli chodzi o preferowany kierunek wyjazdu, widoczne są określone tendencje. Z jednej strony dominują państwa europejskie, w tym należące do Unii Europejskiej, które to pojęcie odrębnie pojawia się kilkukrotnie jako element wskazania celu wyjazdu. Spowodowane jest to zapewne bliskością terytorialną oraz kulturową w stosunku do Polski, jak też swobodą w zakresie przepływu osób i wspólnymi regulacjami wynikającymi z prawa unijnego. Druga prawidłowość to wyraźna dominacja państw należących do dwóch grup językowych – angielskiej i niemieckiej, wśród których najczęściej odpowiedzi dotyczyło wprost Wielkiej Brytanii²⁴².

Badając zamiar wyjazdu po studiach za granicę w celu podjęcia zatrudnienia, nie poprzestano jedynie na określeniu jego istnienia lub nie oraz państwa, w którym ma on zostać urzeczywistniony. Ostatnim pytaniem z tej grupy było pytanie o określenie rodzaju podejmowanego w przyszłości za granicą zatrudnienia. Istotne i ciekawe z punktu widzenia ankiety i jej celu było ustalenie rodzaju wykonywanej za granicą pracy. W pierwszej kolejności dążono do określenia, czy będzie to praca związana z profesjami prawniczymi, czy też nie – i tak też pytanie i możliwe odpowiedzi zostały sformułowane. Dalej zawarto pytanie dodatkowe, uzupełniające: „Jeśli tak, to w jakim (zawodzie)?”. Mogło ono dotyczyć każdej z zaznaczonych odpowiedzi, choć nie każda z osób, która zadeklarowała zamiar wyjazdu, mogła mieć w tym zakresie jasno określoną wizję lub wystarczającą wiedzę.

---

²⁴² Należy jednak mieć w tym przypadku na uwadze, iż 31 stycznia 2020 r. Wielka Brytania opuściła Unię Europejską i nie jest jej członkiem. W dacie przeprowadzenia badania nie było to wiadome w związku z przedłużającymi się negocjacjami pomiędzy Unią a Wielką Brytanią. Obecnie zaś trwa okres przejściowy, w którym mają zapaść ustalenia co do szczegółowych terminów i zasad współpracy, w tym dotyczące możliwości podejmowania zatrudnienia przez obywateli państw unijnych na terytorium tego państwa. Należy przyjąć, iż znacząco wpłynie to na możliwość realizacji planów zawodowych obecnych studentów w przyszłości.

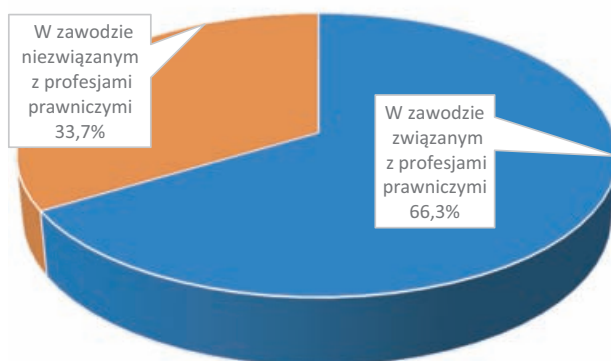
Na pytanie o rodzaj zawodu odpowiedzi udzieliło 175 osób, z czego wynika, że 4 osoby, które zadeklarowały zamiar wyjazdu za granicę w pytaniu podstawowym z tego zakresu, nie określiły swoich intencji. Udzielone odpowiedzi będą traktowane jako całość i będą stanowiły punkt odniesienia do wyliczania udziałów. Jednocześnie jest to zdecydowanie lepszy wskaźnik odpowiedzi w porównaniu do pytania o państwo, w którym ma być podejmowane zatrudnienie, gdzie odpowiedzi udzieliło jedynie 110 osób.

JEŚLI TAK, TO W JAKIM ZAWODZIE?

Tab. 54. Odpowiedzi na pytanie: „Jeśli tak, to w jakim zawodzie?”

Odpowiedzi	Liczba	Udział (%)
W zawodzie związanym z profesjami prawniczymi	116	66,3
W zawodzie niezwiązanym z profesjami prawniczymi	59	33,7
Razem	175	100,0

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 63. Odpowiedzi na pytanie: „Jeśli tak, to w jakim zawodzie?” w ujęciu procentowym

Źródło: opracowanie własne.

Zdecydowana większość studentów, którzy rozważają wyjazd za granicę po studiach, planuje podjęcie zatrudnienia „w zawodzie”, tj. w kierunku zgodnym z profilem wykształcenia (116 osób, co stanowi 66,3%). Należy założyć, iż w większości przypadków byłoby to związane z koniecznością dalszego kształcenia i zdobywania umiejętności oraz uprawnień. Jednocześnie pozytywnie ocenić należy przewagę osób wyrażających zamiar wykonywania zawodów związanych z ukończonym profilem studiów. Natomiast około 1/3 (59 osób, co stanowi 33,7%) zamierza podjąć zatrudnienie w zawodach niezwiązanych z profesjami prawniczymi. Jest to zastanawiające, iż po

pięciu latach studiów i podjętego w tym kierunku trudu nie zamierzają one wiązać swojej przyszłości zawodowej z już zdobytą wiedzą.

W dalszej kolejności zostało zawarte w ankiecie pytanie uszczegóławiające – o konkretny rodzaj podejmowanego w przyszłości za granicą zatrudnienia. Jednocześnie odnotować należy, iż było to pytanie „trudne”, a odpowiedzi na nie udzieliło zaledwie 37 osób. Wynika to ze wskazywanego już braku dostatecznej wiedzy czy orientacji co do możliwości podejmowania zatrudnienia w określonych zawodach, ale też braku ukierunkowania aspiracji zawodowych.

Odpowiedzi w tym zakresie są bardzo różnorodne, niektóre zaskakujące. Zróżnicowanie obejmuje zarówno ogólność/konkretność ujęcia, jak i poszczególnych podawanych rodzajów zawodów. Część osób wskazywała kilka, najczęściej dwa zbliżone zawody, np. radca prawny, doradca podatkowy lub ogrodnictwo, wykończeniówka

Osoby, które wiążą swoją przyszłość zawodową z pracą za granicą z szeroko ujętymi zawodami prawniczymi, podawały m.in. odpowiedzi: radca prawny (3), kancelaria (1), korporacja (2), struktury unijne lub dyplomacja (5), prokurator (2), sądownictwo (1), doradca podatkowy (1), policja (1), urząd lub służba wywiadu (1).

W grupie zawodów niezwiązanych z profesjami prawniczymi wyróżnić można, jak się wydaje, dwie odrębne grupy. Z jednej strony są to proste prace fizyczne: spawacz (2), budowa, wykończeniówka (2), ogrodnictwo (3), pokojówka lub kelnerka (1), z drugiej natomiast to zawody takie jak tłumacz (1), nauczyciel (1), muzyk (1), biznes (1), pracownik naukowy (1) czy informatyk (2). W tej ostatniej kategorii na wyróżnienie zasługuje pentester (1), który jest nowym interdyscyplinarnym zawodem zbliżającym się do informatyka, choć wymagającym wiedzy i umiejętności także z innych dziedzin. W uproszczeniu zajmuje się on badaniem cyberbezpieczeństwa i ustaleniem słabych punktów np. systemów informatycznych konkretnych podmiotów.

Odnótować także należy grupę odpowiedzi oznaczających niezadowolenie czy wręcz postawę rezygnacji. W 5 odpowiedziach na pytanie o kierunek, państwo zamierzonego wyjazdu w celu podjęcia pracy pojawiły się sformułowania: „jakimkolwiek”, „gdziekolwiek”, „gdziekolwiek, byleby stąd uciec”, „cokolwiek innego”, „zależy, co się trafi”, „ciągle się rozwijam”. Wyrażenia tego rodzaju wskazują na zubożenie, frustrację, a nawet całkowitą negację. Osoby prezentujące taką postawę warto zachęcić, ukazać im nowe możliwości.

Podsumowując, uznać można, że około 3/4 badanych studentów w najbliższej przyszłości nie przewiduje wyjazdu za granicę. Oczywiście dla pełnego obrazu badanego problemu związanego z zamiarem wyjazdu za granicę bądź pozostania w kraju potrzebne byłyby badania jakościowe w postaci wywiadów umożliwiające ustalenie motywów takich decyzji.

ZAKOŃCZENIE

Na zakończenie podkreślić należy, że przyjęte cele projektu badawczego zostały zrealizowane poprzez niniejszą monografię. W szczególności poszerzona została wiedza w zakresie perspektyw zawodowych studentów prawa. Ponadto zbadano zmiany w świadomości studentów dotyczące zawodów prawniczych. Prześlędzono także trendy co do zamiaru wykonywania określonego zawodu prawniczego i obdarzania go prestiżem. Tym samym opracowanie realizuje z jednej strony funkcję informacyjną, stanowiąc interesujący materiał dla samych studentów, środowiska akademickiego oraz przyszłych pracodawców. Z drugiej strony realizuje funkcję badawczą, pozostając w związku z profilem naukowym Katedry Prawa Informatycznego i Zawodów Prawnich oraz Zakładu Socjologii Prawa (obecnie, od października 2019 r. w Katedrze Teorii i Filozofii Prawa) WPiA UMCS. Zarazem projekt jest formą działalności badawczo-naukowej studenckich kół naukowych, we współpracy z którymi prowadzone są od kilku lat badania preferencji zawodowych studentów prawa UMCS²⁴³. Jak wskazano we wprowadzeniu, publikacja obejmuje całościowy opis badań ankietowych oraz analizę innych danych związanych z perspektywami zawodowymi studentów prawa. Równorzędnym elementem opracowania jest analiza aktów prawnych w zakresie regulacji dotyczących klasycznych zawodów prawniczych.

Podstawowym narzędziem badawczym było badanie empiryczne w postaci ankiety. Pytania zawarte w ankiecie odnosiły się do różnych obszarów składających się na perspektywy zawodowe studentów prawa. Dotyczyły one przykładowo: zamiaru wykonywania zawodów prawniczych, motywacji oraz darzenia ich prestiżem, istnie-

---

²⁴³ Pierwszym badaniem były badania ilościowe przeprowadzone w roku akademickim 2016/2017 zakończone przygotowaniem Raportu z badań w 2018 r. Badania te pokazały, że największym prestiżem cieszy się zawód sędziego, natomiast studenci preferują na pierwszym miejscu wykonywanie zawodu radcy prawnego, a na drugim miejscu adwokata. Kontynuacją tych badań były badania jakościowe przeprowadzone w 2019 r. w formie wywiadów bezpośrednich dotyczące znalezienia odpowiedzi, dlatego, mimo że zawód sędziego cieszy się największym prestiżem, studenci wybierają zawód radcy prawnego i adwokata. Efektem badań była publikacja S. Pilipiec, M. Kępa, *op. cit.*, s. 65. W międzyczasie w 2019 r. Koło Naukowe Socjologii Prawa przeprowadziło badania nad świadomością studentów w zakresie wykonywania zawodu radcy prawnego.

nia tradycji prawniczych w rodzinie, oczekiwań zarobkowych czy zamiaru wyjazdu za granicę po zakończeniu studiów. Godne odnotowania jest, iż zdecydowana większość studentów planuje wykonywać w przyszłości klasyczne zawody prawnicze. Dodatkowo zamierzają oni łączyć swoją przyszłość zawodową z zainteresowaniami określonymi gałęziami prawa. Odnosząc się do wyników ankiety, zauważyć można, że odpowiedzi udzielane na poszczególne pytania świadczą o tym, iż są one w większości przemyślane i szczerze. Potwierdzają się one bowiem wzajemnie w zakresie, w jakim są ze sobą powiązane. Dotyczy to przykładowo zainteresowania gałęziami prawa: prawo cywilne i prawo karne – powiązanego z zamiarem wykonywania zawodu radcy prawnego lub adwokata. Analogicznie wskazywaną dominującą formą wykonywania zawodów prawniczych jest kancelaria, która jest właściwa właśnie dla tych zawodów. Z powyższego wywieść można konkluzję, odnoszącą się do całego badania, że wyciągnięte na jego podstawie wnioski zgodne są z rzeczywistością, a więc wiarygodne. Zwrócić należy także uwagę na określone różnice, jakie zachodzą w udzielanych odpowiedziach na te same, wytypowane przez autorów, pytania w zależności od zmiennej roku studiów, w odniesieniu do której zestawiono skrajne lata studiów, tj. rok I i V. Studentów udzielających odpowiedzi dzieli wiekowo z reguły 5 lat, lecz zdobyte doświadczenia życiowe kształtujące ich postawy znacząco wpływają na postrzeganie przez nich rzeczywistości, ich oczekiwania oraz plany. Dotyczy to przykładowo zamiaru wykonywania określonego zawodu prawniczego czy też oczekiwań zarobkowych. Studenci kończący edukację wykazują się większą dojrzałością oraz świadomością zarówno prawną, jak i społeczną.

Obecne badania są kontynuacją poprzednich badań empirycznych. Jednocześnie nie są jedynie ich powtórzeniem, gdyż zostały wzbogacone o ustalenia dotyczące perspektyw zawodowych, w tym związanych z wyborem aplikacyjnej drogi dojścia do wybranego zawodu prawniczego. W Raporcie z 2018 r. organizatorzy sygnalizowali zamiar powtórzenia badania w ciągu najbliższych 3–4 lat, kiedy słuchacze pierwszego roku studiów biorący udział w ankiecie przeprowadzonej w roku akademickim 2016/2017 będą kończyli studia, co miało pozwolić na wyciągnięcie wniosków o ewentualnej zmianie preferencji zawodowych studentów prawa WPiA UMCS. Zadanie to zostało zrealizowane w przedmiotowych badaniach. Ponowne badania przeprowadzili studenci, przedstawiciele: Studenckiego Koła Naukowego Prawników, Studenckiego Koła Naukowego Zawodów Prawniczych oraz Koła Naukowego Socjologii Prawa. Koła naukowe działające na Wydziale Prawa i Administracji UMCS są istotną formą naukowej aktywizacji studentów. Badanie perspektyw zawodowych studentów prawa stanowi realizację celów statutowych kół. Aktywność naukowa i organizacyjna zrzeszonych w nich członków zwiększa ich kompetencje społeczne i podnosi świadomość prawną. Na wysoką ocenę zasługuje współdziałanie kół, zarówno pomiędzy sobą, jak i z pracownikami badawczo-dydaktycznymi. Dodatkowo na podkreślenie zasługuje wyeliminowanie drobnych błędów, które dotyczyły treści ankiety z roku akademickiego 2016/2017 czy też postulowanego przesunięcia terminu jej przeprowadzenia na

semestr zimowy²⁴⁴. Ogólnie pozytywnie ocenić należy przygotowanie treści ankiety oraz sprawne przeprowadzenie tak dużego badania ankietowego. Ponadto z badań wynika, że studenci w większości uważają, iż działalność w organizacjach studenckich i kołach naukowych może pozytywnie wpłynąć na ich sytuację na rynku pracy. Jednocześnie okazuje się, że wiedza o działalności w organizacjach studenckich i świadomość jej przydatności jest niewystarczająca.

Podsumowując przeprowadzoną analizę w oparciu o wyniki badań oraz odnosząc się do tez opracowania, można zauważyć, że wśród studentów prawa i następnie absolwentów, co do zasady, spójna jest wizja dotycząca przyszłości zawodowej. Zdecydowana większość deklaruje zamiar wykonywania klasycznych zawodów prawniczych. Wśród nich dominują wolne zawody związane ze świadczeniem pomocy prawnej, tj. radcy prawnego i adwokata, ze wskazaniem na ten pierwszy²⁴⁵. Zatem słuszną jest teza opracowania, że najbardziej popularnym zawodem prawniczym w zakresie wyboru bądź zamiaru wykonywania jest zawód radcy prawnego. Wielu ankietowanych kieruje się przy tym swoimi zainteresowaniami co do określonej gałęzi prawa, planując swoją przyszłość zawodową, najczęściej wskazując prawo cywilne i prawo karne. W związku z dużą konkurencją na rynku usług prawnych godna jest jednak rozważenia konieczność specjalizacji w zakresie bardziej szczegółowych dziedzin prawa, np. prawa własności intelektualnej czy prawa medycznego.

Wybór jednego z klasycznych zawodów prawniczych łączy się z koniecznością odbycia, co do zasady, aplikacji: sędziowskiej, prokuratorskiej, adwokackiej, radcowskiej, notarialnej lub komorniczej. Oznacza to, że zamiar studentów uwidoczniiony w wynikach ankiety powinien być realizowany poprzez wybór właściwej aplikacji. Monografia na podstawie analizy danych ukazuje, że studenci swój zamiar w większości realizują. Absolwenci UMCS zdawali głównie na aplikację radcowską. Ilustracyjnie przywołując dane z ostatniego roku, z którego są one dostępne, a więc 2019, uznać można, że spośród ogółu absolwentów UMCS zdających na aplikacje samorządowe ponad połowa, a dokładnie 57% wybrało aplikację radcowską. Jednocześnie wyniki te są zbieżne z danymi ogólnokrajowymi, które ukazują, że w skali całego kraju w tym samym roku 52,5% zdających na aplikacje samorządowe także wybrało aplikację radcowską²⁴⁶. Różnica w wynikach procentowych jest więc niewielka, przy jednoczesnej zbieżności co do wyboru poszczególnych aplikacji z tej grupy. Najpopularniejsza jest aplikacja radcowska, następnie adwokacka, zaś dużo mniejszym zainteresowaniem cieszą się aplikacje: notarialna i komornicza. Pomimo iż badania były prowadzone w grupie studentów kierunku prawo WPiA UMCS, to zgromadzone wyniki i formułowane na ich podstawie wnioski zgodne są z ogólnymi tendencjami w skali ogólnokrajowej. Natomiast w odniesieniu do lokalnego znaczenia i charakteru badań

²⁴⁴ M. Kępa, S. Pilipiec, *op. cit.*, s. 98–99.

²⁴⁵ Szczegółowe dane w tym zakresie przedstawione są w ujętym poniżej profilu studenta prawa.

²⁴⁶ Zob. szczegółowo rozważania zawarte w rozdziale IV.

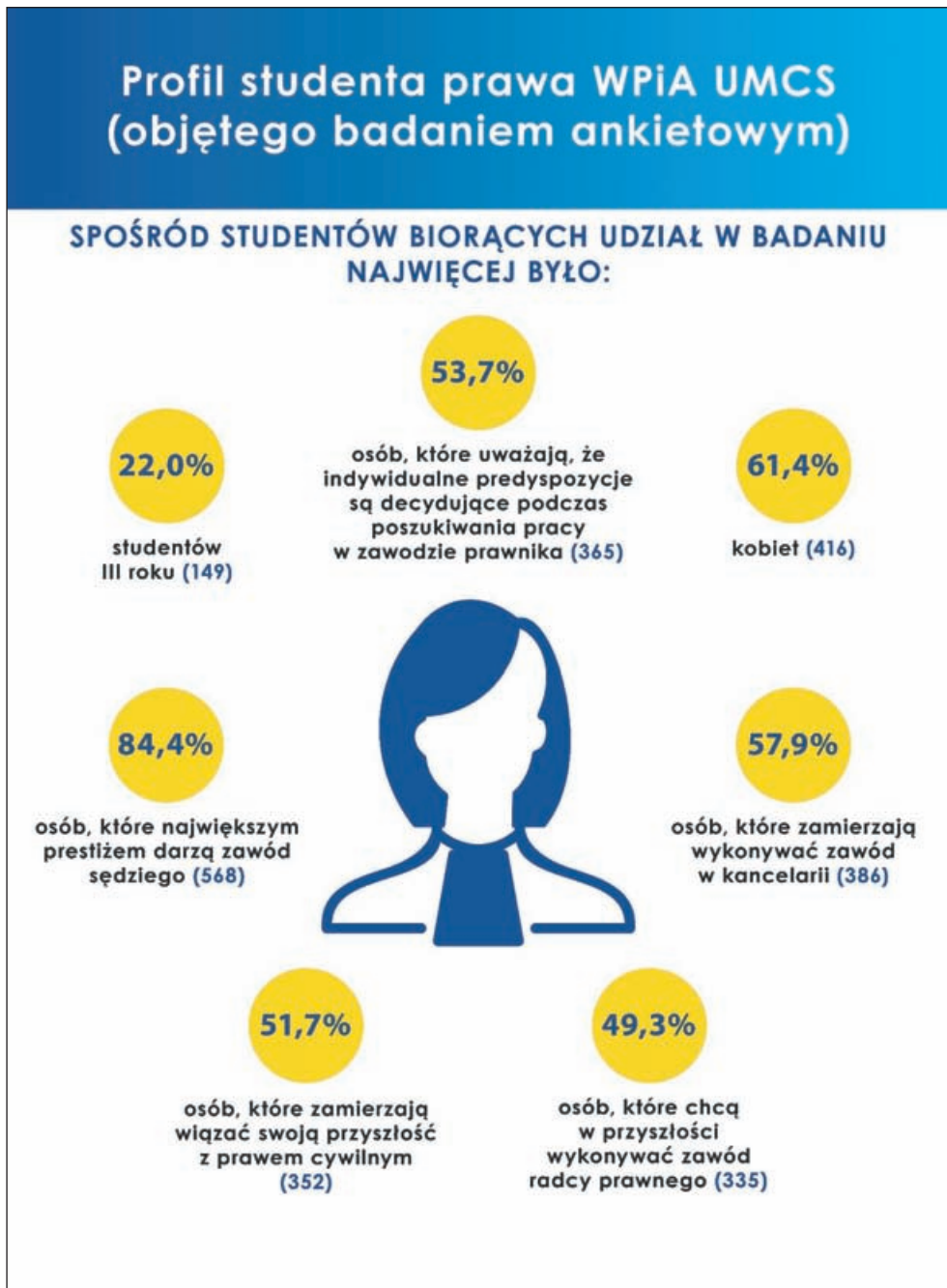
warto przypomnieć, iż badaniem objęto ponad połowę studentów, do których było kierowane, a więc jest reprezentatywne²⁴⁷.

Na podkreślenie zasługuje przy tym, że zdaniem badanych czynnikiem decydującym o powodzeniu podczas szukania pracy w zawodach prawniczych są indywidualne predyspozycje, nie zaś nieformalne układy czy koligacje rodzinne. Według opinii studentów także wysokie wyniki w nauce nie mają istotnego znaczenia w przyszłej karierze zawodowej. Z przeprowadzonej w opracowaniu analizy wynika jeszcze jeden istotny, związany z tym wniosek. Z udostępnianych i ukazanych danych wynika, że większość zdaje na aplikacje, lecz dostają się najlepsi, którzy wykazali się największą wiedzą. Znajduje to swoje odzwierciedlenie w wysokich ocenach na dyplomie ukończenia studiów. Tym samym wnioskiem cząstkowym płynącym z badań jest niesłuszne niedocenywanie przez studentów znaczenia wyników w nauce osiągniętych podczas studiów. Dostrzegalna jest w tym zakresie także prawidłowość wynikająca z analizy danych, im wyższa ocena na dyplomie, tym większy procent zdawalności w grupie osób z tą oceną. Autorzy opracowania podzielają pogląd o dużym znaczeniu indywidualnych predyspozycji, na które składają się kompetencje społeczne i określone umiejętności, ale także wiedza, co łącznie decyduje o sukcesie zawodowym w profesjach prawniczych. Istotny jest zatem poziom prawniczego kształcenia uniwersyteckiego stanowiący „bazę”, wstępne przygotowanie, głównie teoretyczne, niezbędne jednak do skutecznego zdawania na aplikację, a następnie do praktycznego przygotowania do wykonywania określonego zawodu prawniczego.

Od strony merytorycznej niezwykle wartościowe jest poruszenie w pytaniach różnorodnych wątków dotyczących preferencji zawodowych studentów prawa. Analiza płynąca z odpowiedzi jest interesującym materiałem dla zbudowania profilu studenta prawa WPiA UMCS w Lublinie.

---

²⁴⁷ W badaniu wzięło udział 681 osób, co stanowi 52,6% ogółu studentów studiów stacjonarnych studiujących na kierunku prawo na WPiA UMCS w roku akademickim 2019/2020.

Ryc. 1. Profil studenta prawa WPiA UMCS

Źródło: opracowanie własne.

Zgromadzone dane tworzą profil typowego studenta prawa WPiA UMCS objętego badaniem. Statystycznie ujmując, student, a właściwie studentka jest kobietą (64,4%), słuchaczką III roku studiów (22,0%). Uważa, że podczas poszukiwania pracy w zawodzie prawnika najważniejszą cechą decydującą o powodzeniu są indywidualne predyspozycje (53,7%). Zamierza wiązać swoją przyszłość zawodową z prawem cywilnym (51,7%)²⁴⁸. Choć niewątpliwie największym prestiżem darzy zawód sędziego (84,4%), to w przyszłości zamierza wykonywać zawód radcy prawnego (49,3%)²⁴⁹ w kancelarii (57,9%). W związku z podstawowym celem badania podkreślić należy zamiar znacznej części studentów wiązania przyszłości zawodowej z wolnym zawodem zaufania publicznego polegającym na świadczeniu pomocy prawnej – zawodem radcy prawnego. Potwierdza to świadomość studentów prawa o szerokich możliwościach, jakie niesie ze sobą wykonywanie tego zawodu zarówno pod względem zakresu, jak i formy. Wykonywanie zawodu radcy prawnego powiązane jest z obowiązkową przynależnością do samorządu radców prawnych²⁵⁰. Zgodnie natomiast z przepisami Konstytucji RP, mającymi swoje rozwinięcie w ustawach regulujących wykonywanie wolnych zawodów prawniczych zaufania publicznego, w tym radcy prawnego, samorządy sprawują pieczę nad należyтым wykonywaniem tych zawodów w granicach interesu publicznego i dla jego ochrony²⁵¹.

Zwraca uwagę, potwierdzony wynikami badań, niezmiernie niezwykle wysoki prestiż zawodu sędziego. Zauważyć przy tym należy, iż w istocie wiele kryteriów odnoszących się zarówno do szanowanego zawodu sędziego, jak i preferowanego radcy prawnego jest tożsamy. Osobom wykonującym oba te zawody, podobnie jak pozostałym klasycznym zawodom prawniczym, stawiane są wysokie wymagania wstępne. Dotyczą one w szczególności niekaralności, nieskazitelnego charakteru, posiadania pełni praw publicznych oraz wykształcenia i odbycia aplikacji. Po analizie wyników badań empirycznych i danych dotyczących zdawalności na poszczególne aplikacje raz jeszcze docenić należy studentów kierunku prawo. Zdają sobie oni bowiem sprawę z tego, jak trudnym i wymagającym zawodem jest profesja sędziego. Realnie oceniają rzeczywistość społeczną i wybierają, w ramach swoich perspektyw zawodowych, zawód o największych możliwościach w zakresie jego wykonywania, tj. zawód radcy prawnego. Rozpatrując te cechy w zestawieniu z ukazanym profilem typowego studenta prawa WPiA UMCS, przedstawić można, jaki jawi się obraz przyszłych przedstawicieli zawodów prawniczych.

²⁴⁸ Pytanie dotyczące wiązania swojej przyszłości zawodowej z określoną gałęzią prawa było pytaniem wielokrotnego wyboru, na które udzielono 883 odpowiedzi. Traktując tę wielkość jako całość, uznać należy, że na prawo cywilne wskazały 352 osoby, co stanowi w takim ujęciu 39,9%.

²⁴⁹ Pytanie dotyczące zamiaru wykonywania określonego zawodu było pytaniem wielokrotnego wyboru, na które udzielono 2 143 odpowiedzi. Traktując tę wielkość jako całość, uznać należy, że na zawód radcy prawnego wskazało 335 osób, co stanowi w takim ujęciu 15,6%.

²⁵⁰ Art. 40 ust. 2 ustawy o radcach prawnych.

²⁵¹ Art. 17 ust. 1 Konstytucji RP.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA

- Balicki J., *Rodzina*, [w:] *Słownik społeczny*, red. B. Szlachta, Kraków 2004.
- Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012.
- Banaszkiewicz B., „Małżeństwo jako związek kobiety i mężczyzny”. *O niektórych implikacjach art. 18 Konstytucji RP*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2013, nr 3.
- Bączkowski A., Chomonicz S., Chrzanowski M., Lebowa T., Witkowski W., *Historia Studenckiego Koła Naukowego Prawników UMCS*, Lublin 2011.
- Bereza A., *Sąd Najwyższy 1917–2017. Prezesi, sędziowie, prokuratorzy Sądu Najwyższego*, Toruń–Warszawa 2017.
- Bodio J., „Nieskazitelność charakteru” jako kwalifikacja zawodowa sędziego (wpływająca na jego wizerunek), „Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury” 2013, z. 4.
- Brzeziński J.M., *Wprowadzenie*, [w:] *Metodologia badań społecznych. Wybór tekstów*, red. idem, Poznań 2011.
- Czapska J., *Psychospołeczne wątki w pracach Marii Boruckiej-Arctowej. Świadomość prawna*, [w:] *Świadomościowy wymiar prawa*, red. M. Dudek, K. Struzińska, Kraków 2017.
- Czarnota A., Paździora M., Stambulski M. wraz z Zespołem Badań nad Edukacją Prawniczą CLEST, *Nużąca konieczność. Powody podjęcia i ocena studiów prawniczych na WPAE UW*, Wrocław 2017.
- Daniłowicz P., Sztabiński P.B., *Propozycje pytań metryczkowych*, Warszawa 1977.
- Dąbrowski S., Łazarska A., *Dział II Sędziowie*, [w:] *Prawo o ustroju sądów powszechnych. Komentarz LEX*, red. A. Górski, Warszawa 2013.
- Dmowski S., [w:] S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga pierwsza. Część ogólna*, Warszawa 2011.
- Dobrowolski M., *Status prawny rodziny w świetle nowej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, „Przegląd Sejmowy” 1999, nr 4.
- Domański H., *Rewolucji nie będzie*, rozm. M. Tarkowska, 2019, 8 lutego, www.rp.pl/Plus-Minus/302089970-Prof-Henryk-Domański-Rewolucji-nie-będzie.html.
- Dziurnikowska M., *Adwokat i inne zawody prawnicze w opinii studentów prawa*, „Palestra” 1997, nr 5–6.
- Encyklopedia prawa*, red. U. Kalina-Prasznic, Warszawa 2007.

- Fermus-Bobowiec A., Pilipiec S., *Aplikacyjna ścieżka dostępu do zawodu radcy prawnego – piecza samorządu radców prawnych a sfera kompetencji państwa*, [w:] *Samorzady w procesie decentralizacji władzy publicznej*, red. M. Chrzanowski, J. Sobczak, Lublin 2017.
- Grabowski H., *Wykłady z metodologii badań empirycznych*, Kraków 2013.
- Hayduk-Hawrylak I., KołECKI B., Wlekińska A., *Prawo o ustroju sądów powszechnych. Komentarz*, Warszawa 2018.
- Ignatowicz J., Nazar M., *Prawo rodzinne*, Warszawa 2009.
- Jędrzejczyk R., *Powodzenie zawodowe – studium przypadku*, [w:] *Wartości a sukces zawodowy prawników – granice kompromisu?*, red. E. Łojko, M. Dziurnikowska-Stefańska, Warszawa 2011.
- Kępa M., Pilipiec S., *Preferencje zawodowe studentów prawa. Raport z badania*, Lublin 2018.
- Kieltyka A., Kotowski W., Ważny A., *Prawo o prokuraturze. Komentarz*, Warszawa 2017.
- Klatka Z., *Pomoc prawna*, [w:] *Zawód radcy prawnego. Historia zawodu i zasady jego wykonywania*, red. A. Bereza, Warszawa 2015.
- Korybski A., Leszczyński L., Pieniążek A., *Wstęp do prawoznawstwa*, Lublin 2007.
- Kształtowanie kompetencji społecznych i obywatelskich przez organizacje pozarządowe w Polsce*, red. E. Backa, Warszawa 2015.
- Leszczyński L., *Zmiana społeczna a „otwieranie” aksjologii wykładni prawa. Szkic podstawowych zależności*, „*Studia Iuridica Lubliniensia*” 2016, vol. XXV, 3.
- Ligęza M., *Rodzina*, [w:] *Słownik psychologii*, red. J. Siuta, Kraków 2006.
- Lutyński J., *Metody badań społecznych. Wybrane zagadnienia*, Łódź 1994.
- Ławnikowicz G., Pilipiec S., *Nieskazitelność charakteru i nieposzlakowana opinia w prawie prawniczych samorządów zawodowych*, „*Annales UMCS. Sectio G Ius*” 2016, vol. LXIII, 2.
- Łojko E., *Dlaczego warto badać studentów prawa*, [w:] *Studenci prawa o studiach i perspektywach zawodowych*, red. eadem, Warszawa 2011.
- Łojko E., *Etyka prawnika, etyka nauczyciela zawodu prawniczego*, Warszawa 2001.
- Łojko E., *O roli zawodów prawniczych w dzisiejszym społeczeństwie*, „*Palestra*” 1997, nr 3–4.
- Łojko E., *Wizja sukcesu zawodowego studentów i absolwentów prawa*, [w:] *Wartości a sukces zawodowy prawników – granice kompromisu?*, red. E. Łojko, M. Dziurnikowska-Stefańska, Warszawa 2011.
- Motyka K., *Wpływ Leona Petrażyckiego na polską teorię i socjologię prawa*, Lublin 1993.
- Nowak J., *Raport z ogólnopolskich badań aplikantów radcowskich*, Ośrodek Badań Studiów i Legislacji Krajowej Izby Radców Prawnych, Warszawa 2012.
- Nowak S., *Metodologia badań społecznych*, Warszawa 2007.
- Ojczyk J., *Doświadczenie i pasja stoją za sukcesami startupów, także prawniczych*, Prawo.pl, <https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/startup-prawniczy-jak-i-gdzie-zaczac-mowic-piotr-boulang-z-wework,498285.html>.
- Opalek K., *Problemy metodologiczne nauki prawa*, Warszawa 1962.
- Patryk A., *Pojęcie wiadomości specjalnych, wymagających dopuszczenia dowodu z opinii biegłego*, LEX.

- Pieniążek A., Stefaniuk M., *Socjologia prawa. Zarys wykładu*, Warszawa 2014.
- Pilipiec S., Kępa M., *The Prestige of Legal Professions among Students of Law and the Intention to Practice These Professions*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2019, vol 28 (4), <https://journals.umcs.pl/sil/article/view/9021/pdf>
- Pilipiec S., Niewęglowski K., Patoleta P., *Awareness among the Students of Law within the Scope of Working as an Attorney-at-Law*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2019, vol 28 (1).
- Pilipiec S., Szreniawski P., *Autorytet prawa jako element budowy ładu społecznego w państwie*, [w:] *Z problematyki socjologicznej prawa i administracji*, red. S. Pilipiec, P. Szreniawski, Lublin 2016.
- Pilipiec S., Szreniawski P., *Socjologia administracji. Zarys wykładu*, Toruń 2013.
- Pilipiec S., Szreniawski P., *Z problematyki socjologicznej prawa i administracji*, Lublin 2016.
- Podgórecki A., *Prestiż prawa*, Warszawa 1966.
- Polskie Stowarzyszenie Prawników Przedsiębiorstw (PSPP) i kancelaria PwC Legal, *Prawnicy przedsiębiorstw – dziś i jutro. Stan aktualny i perspektywy rozwoju środowiska prawników przedsiębiorstw w Polsce. Raport wyników badania, czerwiec 2016*, <https://www.pwc.pl/pl/pdf/prawnicy-przedsiębiorstw-dzis-i-jutro-raport.pdf>
- Prawo o adwokaturze. Komentarz*, red. P. Kruszyński, Warszawa 2016.
- Publicznoprawny status radcy prawnego*, red. M. Pawełczyk, R. Stankiewicz, Warszawa 2012.
- Radwański Z., Olejniczak A., *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2019.
- Reszke I., *Prestiż społeczny a płeć. Kryteria prestiżu zawodów i osób*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1984.
- Sakowski Ł., *Czy płeć biologiczna nie istnieje? Ile jest płci? Fakty i mity na temat płci*, <https://www.totylkoteoria.pl/2020/02/plec-biologiczna-kulturowa-gender.html>
- Seidler G.L., Groszyk H., Pieniążek A., *Wprowadzenie do nauki o państwie i prawie*, Lublin 2010.
- Skąpski M., [w:] K.W. Baran, *Kodeks pracy. Komentarz*, Warszawa 2016.
- Słownik terminów biologicznych*, red. J. Strzałko, Poznań 2006.
- Sołoma L., *Metody i techniki badań socjologicznych. Wybrane zagadnienia*, Olsztyn 2002.
- Stefaniuk M., *Společna potrzeba nieodpłatnej pomocy prawnej – beneficjenci regulacji ustawowej*, „*Studia Iuridica Lublinensia*” 2016, vol. XXV, 3.
- Susskind R., *Koniec świata prawników. Współczesny charakter usług prawniczych*, Warszawa 2010.
- Szlendak T., *Rodzina*, [w:] *Encyklopedia socjologii*, t. 3, O–R, red. naukowa H. Domański, W. Morawski, J. Mucha, M. Ofierska, J. Szacki, M. Ziółkowski, Warszawa 2000.
- Sztompke P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2002.
- Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 2010.
- Szydło M., [w:] *Konstytucja RP*, t. 1: *Komentarz art. 1–86*, red. M. Safjan, L. Bosek, Warszawa 2016.
- Turska A., *Refleksja o modelu edukacyjnym prawników naszych czasów*, „*Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego*” 2007, R. VI, nr 2.
- Ustawa o komornikach sądowych. Ustawa o kosztach komorniczych. Komentarz*, red. R. Rejwer, Warszawa 2019.

- Ustawa o radcach prawnych. Komentarz*, red. T. Scheffler, Warszawa 2018.
- Ustrój notariatu. Komentarz do art. 1–78d Prawa o notariacie*, red. A. Rataj, A.J. Szereda, Warszawa 2019.
- Woś T., *Spółeczny wizerunek prawników oraz instytucji i zawodów zajmujących się przestrzeganiem prawa, wymiarem sprawiedliwości i obroną praw obywateli w Polsce*, [w:] *Filozofia prawa a praktyka prawnicza*, red. A. Orłowska, P. Polaczuk, L. Świto, Olsztyn 2010.
- Wódz J., *Socjologia dla prawników i politologów*, Warszawa 2000.
- Zawody prawnicze*, red. T. Gardocka, J. Sobczak, Toruń 2010.
- Zawód radcy prawnego. Historia zawodu i zasady jego wykonywania*, red. A. Bereza, Warszawa 2015.

AKTY NORMATYWNE

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. Nr 78, poz. 483 ze zm.).
- Dyrektywa 2004/38/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie prawa obywateli Unii i członków ich rodzin do swobodnego przemieszczania się i pobytu na terytorium Państw Członkowskich, zmieniająca rozporządzenie (EWG) nr 1612/68 i uchylająca dyrektywy 64/221/EWG, 68/360/EWG, 72/194/EWG, 73/148/EWG, 75/34/EWG, 75/35/EWG, 90/364/EWG, 90/365/EWG i 93/96/EWG (Dz. Urz. L 158 z 30 kwietnia 2004 r.).
- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. Kodeks rodzinny i opiekuńczy (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1359 ze zm.).
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks Cywilny (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1145 ze zm.).
- Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (t.j. z 2020 r., poz. 1320 ze zm.).
- Ustawa z dnia 26 maja 1982 r. Prawo o adwokaturze (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1513 ze zm.).
- Ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o radcach prawnych (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 75 ze zm.).
- Ustawa z dnia 28 lipca 1983 r. o podatku od spadków i darowizn (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1813 ze zm.).
- Ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. Prawo o notariacie (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1192 ze zm.).
- Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1387 ze zm.).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1950 ze zm.).
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. Ordynacja podatkowa (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1325 ze zm.).
- Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1882).
- Ustawa z dnia 20 lipca 2000 r. o ogłaszaniu aktów normatywnych i niektórych innych aktów prawnych (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1461 ze zm.).
- Ustawa z dnia 27 lipca 2001 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 365 ze zm.).

- Ustawa z dnia 10 października 2002 r. o minimalnym wynagrodzeniu za pracę (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 2177 ze zm.).
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 2003 r. o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1443 ze zm.).
- Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 111 ze zm.).
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 1507 ze zm.).
- Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 218 ze zm.).
- Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1366).
- Ustawa z dnia 2 kwietnia 2009 r. o obywatelstwie polskim (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 347 ze zm.).
- Ustawa z dnia 5 grudnia 2014 r. o karcie dużej rodziny (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 1348 ze zm.).
- Ustawa z dnia 28 stycznia 2016 r. Prawo o prokuraturze (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 740 ze zm.).
- Ustawa z dnia 11 lutego 2016 r. o pomocy państwa w wychowaniu dzieci (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 2407 ze zm.).
- Ustawa z dnia 22 marca 2018 r. o komornikach sądowych (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 121 ze zm.).
- Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 85 ze zm.).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 września 2018 r. w sprawie wysokości minimalnego wynagrodzenia za pracę oraz wysokości minimalnej stawki godzinowej w 2019 r. (Dz. U. z 2018 r., poz. 1794).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 września 2019 r. w sprawie wysokości minimalnego wynagrodzenia za pracę oraz wysokości minimalnej stawki godzinowej w 2020 r. (Dz. U. z 2019 r., poz. 1778).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie przeprowadzenia egzaminu sędziowskiego i prokuratorskiego z dnia 4 grudnia 2017 r. (Dz. U. z 2018 r., poz. 34).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 22 grudnia 2017 r. w sprawie stypendium aplikantów Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury (Dz. U. z 2017 r., poz. 2463).
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w sprawie nostryfikacji dyplomów ukończenia studiów za granicą oraz potwierdzenia ukończenia studiów na określonym poziomie z dnia 28 września 2018 r. (Dz. U. z 2018 r., poz. 1881).
- Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w sprawie studiów z dnia 27 września 2018 r. (Dz. U. z 2018 r., poz. 1861).
- Uchwała Nr XXIV-27.27/19 Senatu Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie z dnia 29 maja 2019 r.
- Statut Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie z dnia 29 maja 2019 r., <https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2019/0612/134020-statut-umcs-29-05-2019-www.pdf>

- Uchwała Nr XXIV-26.5/19 Senatu Uniwersytetu Marii Curie – Skłodowskiej w Lublinie z dnia 24 kwietnia 2019 r. w sprawie regulaminu studiów, <https://www.umcs.pl/pl/regulamin-studiow,2500,uchwala-nr-xxiv-26-5-19-senatu-universytetu-marii-curie-sklodowskiej-w-lublinie-z-dnia-24-kwietnia-2019-r-w-sprawie-regulaminu-studiow,80161.htm>
- Uchwała Nr XXIV-28.31/19 Senatu Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie z dnia 26 czerwca 2019 r. w sprawie dostosowania programów studiów do wymagań ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce oraz przyporządkowania do dyscyplin naukowych kierunków prowadzonych na Wydziale Prawa i Administracji rozpoczynających się od roku akademickiego 2019/2020/, <https://phavi.umcs.pl/at/attachments/2019/0628/111207-xxiv-28-31-19-10-41-uch-dost-progr-do-ustawy-wpia-2019.pdf>
- Statut Studenckiego Koła Naukowego Prawników UMCS, <http://www.umcs.pl/pl/statut-i-akty-prawne,11664.htm>
- Statut Studenckiego Koła Naukowego Profesji Prawniczych, <https://www.umcs.pl/pl/studenckie-kolo-naukowe-profesji-prawniczych,9782.htm>
- Statut Koła Naukowego Socjologii Prawa, <http://www.umcs.pl/pl/kolo-naukowe-socjologii-prawa,9780.htm>

ORZECZNICTWO

- Wyrok TK z dnia 7 maja 2002 r. (sygn. akt SK 20/00, OTK-A 2002/3/29).
- Wyrok TK z dnia 11 maja 2005 r. (sygn. akt K 18/04, LEX nr 155502).
- Wyrok TK z dnia 12 kwietnia 2011 r. (sygn. akt SK 62/08, OTK-A 2011, nr 3, poz. 22).
- Wyrok TK z dnia 26 czerwca 2013 r. (sygn. akt K 33/12, LEX nr 1335468).
- Postanowienie TK z dnia 19 grudnia 2006 r. (sygn. akt P 37/05, LEX nr 220769).
- Uchwała SN z dnia 7 sierpnia 2001 r. (sygn. akt III ZP 13/01, OSNAPiUS 2002, nr 2, poz. 35).
- Wyrok SN z dnia 8 grudnia 1953 r. (sygn. akt II C 1333/53, „Państwo i Prawo” 1954, nr 5, s. 903).
- Wyrok SN z dnia 25 listopada 1975 r. (sygn. akt III CRN 53/75, OSN 1976, nr 10, poz. 218).
- Wyrok SN z dnia 6 lutego 2002 r. (sygn. akt V CKN 801/00, LEX nr 54350).
- Wyrok SN z dnia 11 lutego 2011 r. (sygn. akt II UK 273/10, Legalis).
- Wyrok SN z dnia 9 lipca 2014 r. (sygn. akt I PK 250/13, LEX nr 1537262).
- Postanowienie SN z dnia 28 lutego 2008 r. (sygn. akt III CSK 245/07, OSNC 2009, nr 5, poz. 73).
- Postanowienie SN z dnia 12 lutego 2014 r. (sygn. akt IV CZ 114/13, Legalis).
- Postanowienie SN z dnia 9 kwietnia 2015 r. (sygn. akt II CSK 550/14, LEX nr 1677169).
- Wyrok SA w Szczecinie z dnia 27 czerwca 2013 r. (sygn. akt III AUA 104/13, Legalis).
- Wyrok SA w Gdańsku z dnia 14 maja 2014 r. (sygn. akt III AUA 1441/13, Legalis).
- Wyrok NSA z dnia 10 października 1986 r. (sygn. akt IV SA 79/86, LEX nr 1688034).
- Wyrok NSA z dnia 18 listopada 1999 r. (sygn. akt II SA 1131/99, LEX nr 46696).

- Wyrok NSA z dnia 5 kwietnia 2001 r. (sygn. II SA 725/00, LEX nr 53476).
Postanowienie NSA z dnia 7 października 2010 r. (sygn. akt I OW 99/10, Legalis).
Wyrok WSA w Warszawie z dnia 8 września 2006 r. (sygn. akt VI SA/Wa 1045/06, LEX nr 255407).

WYKAZ ŹRÓDEŁ INTERNETOWYCH I INNYCH ŹRÓDEŁ

Inne źródła

- Analiza wyników egzaminów wstępnych na aplikacje: adwokacką, radcowską, notarialną i komorniczą, 30 września 2017 r., Ministerstwo Sprawiedliwości, Departament Zawodów Prawniczych i Dostępu do Pomocy Prawnej.
- Analiza wyników egzaminów wstępnych na aplikacje: adwokacką, radcowską, notarialną i komorniczą, 29 września 2018., Ministerstwo Sprawiedliwości, Departament Zawodów Prawniczych, OSSW Popowo, 19 lutego 2019.
- Analiza wyników egzaminów wstępnych na aplikacje: adwokacką, radcowską, notarialną i komorniczą 28 września 2019 r. Ministerstwo Sprawiedliwości, Departament Zawodów Prawniczych, OSSW Popowo, 24 lutego 2020.
- Badanie „Studenci prawa w Polsce” 2019, <https://elsa.org.pl/wp-content/uploads/2019/06/Raport-Badanie-Studenti-prawa-w-Polsce-2019.pdf>
- Dane liczbowe i procentowe – Analiza wyników naboru na aplikacje sędziowską i prokuratorowską w 2017 r., Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury.
- Dane liczbowe i procentowe – Analiza wyników naboru na aplikacje sędziowską i prokuratorowską w 2018 r., Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury.
- Dane liczbowe i procentowe – Analiza wyników naboru na aplikacje sędziowską i prokuratorowską w 2019 r., Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury.
- Komunikat CBOS, *Jak osiągnąć sukces zawodowy?*, oprac. A. Głowacki, nr 70/2017, czerwiec 2017, www.cbos.pl
- Komunikat CBOS, *Wykształcenie ma znaczenie?*, lipiec 2013, oprac. N. Hipsz, www.cbos.pl
- Komunikat Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 10 sierpnia 2018 r. w sprawie przeciętnego wynagrodzenia w drugim kwartale 2018 r. (M. P. z 2018 r., poz. 764).
- Komunikat Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 11 lutego 2020 r. w sprawie przeciętnego wynagrodzenia w gospodarce narodowej w 2019 r. (M.P. z 2020 r., poz. 174).
- Komunikat Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 9 sierpnia 2019 r. w sprawie przeciętnego wynagrodzenia w drugim kwartale 2019 r. (M. P. z 2019 r., poz. 724).
- Komunikat z badań CBOS. Które zawody poważamy?* Nr 157/2019, oprac. M. Omyła-Rudzka, Warszawa 2019, www.cbos.pl
- Komunikat z badań CBOS. Prestiż zawodów.* BS/164/2013, oprac. A. Cybulska, Warszawa 2013, www.cbos.pl
- Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury. Nabór na aplikacje sędziowską i prokuratorowską w 2019 r., <https://www.kSSIP.gov.pl/node/6231>

Ministerstwo Sprawiedliwości. Ogłoszenia i komunikaty, <https://www.gov.pl/web/sprawiedliwosc/ogloszenia-i-komunikaty?page=1&size=10>
[tat.gov.pl/obszary-tematyczne/ceny-handel/wskazniki-cen/wskazniki-cen-towarow-i-uslug-konsumpcyjnych-pot-inflacja-/roczne-wskazniki-cen-towarow-i-uslug-konsumpcyjnych/](https://www.gov.pl/obszary-tematyczne/ceny-handel/wskazniki-cen/wskazniki-cen-towarow-i-uslug-konsumpcyjnych-pot-inflacja-/roczne-wskazniki-cen-towarow-i-uslug-konsumpcyjnych/)

ŹRÓDŁA INTERNETOWE

<http://kognitywistyka.umcs.lublin.pl/>
<http://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/862334,mlody-prawnik-brzmi-dumnie-jak-wyglada-zawodowa-rzeczywistosc.html>
<https://www.prawo.pl/prawnicy-sady/startup-prawniczy-jak-i-gdzie-zaczac-mowi-piotr-boulang-z-wework,498285.html>
<https://www.pwc.pl/pl/pdf/prawnicy-przedsiębiorstw-dzis-i-jutro-raport.pdf>
<https://www.umcs.pl/pl/uniwersytecka-studencka-poradnia-prawna,415.htm>
<https://www.umcs.pl/pl/wydzial-prawa-i-administracji,3779.htm>
<https://www.umcs.pl/pl/wyszukiwarka-studiow,118,international-relations,25338.chtm>
<https://wynagrodzenia.pl/moja-placa/ile-zarabia-adwokat#mediana>
<https://wynagrodzenia.pl/moja-placa/ile-zarabia-radca-prawny>
www.cbos.pl
www.kirp.pl
www.ms.gov.pl

ANKIETA

Prosimy o poświęcenie kilku minut na wypełnienie poniższej anonimowej ankiety. Badanie ma na celu określenie preferencji zawodowych studentów prawa. Uzyskane informacje będą wykorzystane dla celów naukowych przez środowisko akademickie, przyszłych studentów kierunków prawniczych oraz potencjalnych pracodawców.

1. **Która z gałęzi prawa najbardziej Cię interesuje ?** (możesz wymienić więcej niż jedną gałąź)
.....
2. **Z którą gałęzią prawa planujesz wiązać przyszłość zawodową?** (możesz wymienić więcej niż jedną gałąź)
.....
3. **Który z wymienionych zawodów chciałbyś/chciałabyś wykonywać?** (wielokrotny wybór)

a. Adwokat	b. Pracownik służby cywilnej
c. Radca prawny	d. Komornik
e. Sędzia	f. Pracownik organów ścigania
g. Notariusz	h. Pracownik administracji samorządowej
i. Prokurator	j. Rzecznik patentowy
k. Pracownik naukowy	l. Referendarz sądowy
m. Doradca podatkowy	n. Zamierzam pracować poza branżą prawniczą
o. Pracownik ministerstwa spraw zagranicznych	r. Pracownik służb mundurowych
p. Legislator	s. Inny.....
4. **Które z zawodów prawniczych uważasz za najbardziej prestiżowy ?** (w kolejności od największego do najmniejszego prestiżu)
  - 1) .....
  - 2) .....
  - 3) .....
5. **Co wpłynęło na Twoją decyzję dotyczącą wyboru ścieżki zawodowej?** (jednokrotny wybór)
  - a. Prestiż zawodu
  - b. Zainteresowania
  - c. Perspektywa wysokich zarobków
  - d. Sugestia środowiska
  - e. Książki/filmy/seriale
  - f. Inne.....
6. **Gdzie najbardziej chciałabyś/chciałbyś wykonywać zawód?** (jednokrotny wybór)
  - a. W kancelarii prawnej
  - b. W korporacji
  - c. W urzędzie
  - d. Inna.....
7. **Czy ktoś w Twojej najbliższej rodzinie wykonuje zawód prawniczy?**
  - a. Nie
  - b. Tak
  - * Jeśli tak, to jaki?.....
8. **Czy w trakcie trwania studiów rozważasz odbycie innej niż obowiązkowa praktyki?**
  - a. Nie
  - b. Tak
9. *** Jeśli tak to:** (jednokrotny wybór)
  - a. W kancelarii prawnej
  - b. W korporacji
  - c. W studenckiej poradni prawnej
  - d. W organizacji studenckiej
  - e. W organizacji pozarządowej
  - f. Inne.....

10. Jakie są Twoje oczekiwania zarobkowe miesięcznie (brutto) bezpośrednio po skończeniu studiów?
(jednokrotny wybór)

- a. Poniżej 2500 zł
- b. Powyżej 2500 zł do 3500 zł
- c. Powyżej 3500 zł do 5000 zł
- d. Powyżej 5000 zł do 7000 zł
- e. Powyżej 7000 zł do 10 000 zł
- f. Powyżej 10 000 zł

11. Jakie są Twoje oczekiwania zarobkowe miesięcznie (brutto) po dziesięcioletnim okresie praktyki w zawodzie? (jednokrotny wybór)

- a. Poniżej 2500 zł
- b. Powyżej 2500 zł do 3500 zł
- c. Powyżej 3500 zł do 5000 zł
- d. Powyżej 5000 zł do 7000 zł
- e. Powyżej 7000 zł do 10 000 zł
- f. Powyżej 10 000 zł

12. Które cechy Twoim zdaniem są decydujące podczas szukania pracy w zawodzie prawnika? Uporządkuj poniższe cechy nadając im numery od 1 do 4 (gdzie 1 to cecha mająca największe znaczenie a 4 najmniej ważna)

- .....Wysokie wyniki w nauce
- .....Indywidualne predyspozycje
- .....Nieformalne układy w tym także koligacje rodzinne
- .....Aparycja i komunikatywność

13. Czy pracujesz podczas studiów

- a. Nie
- b. Tak

* Jeśli tak, to gdzie? .....

14. Czy po zakończeniu studiów rozważasz pracę za granicą?

- a. Nie
- b. Tak

* Jeśli tak, to w jakim kraju? .....

15. * Jeśli tak to w jakim zawodzie?

- a. W zawodzie związanym z profesjami prawniczymi
  - b. W zawodzie niezwiązanym z profesjami prawniczymi
- Jeśli tak to w jakim? .....

16. Czy uważasz, że działalność w organizacjach studenckich i kołach naukowych może pozytywnie wpłynąć na Twoją sytuację na rynku pracy?

- a. Nie
- b. Tak

*Odpowiedź krótko uzasadnij.....

17. Płeć:

- a. Kobieta
- b. Mężczyzna

18. Miejsce zamieszkania:

- a. Wieś
- b. Miasto do 25 tys. mieszkańców
- c. Miasto powyżej 25 tys. do 50 tys. mieszkańców
- d. Miasto powyżej 50 tys. do 100 tys. mieszkańców
- e. Miasto powyżej 100 tys. mieszkańców

19. Wiek:

- a. 18-21
- b. 22-24
- c. 25-29
- d. 30 i więcej

20. Rok studiów:

- a. I
- b. II
- c. III
- d. IV
- e. V

21. Czy studiujesz równolegle do prawa inny kierunek?

- a. Nie
- b. Tak

22. * Jeśli tak to jaki?

(kierunek/stopień/rok/tryb).....

Monika Kępa – doktor nauk prawnych, adiunkt w Katedrze Prawa Informatycznego i Zawodów Prawniczych na Wydziale Prawa i Administracji UMCS w Lublinie; członek Rady Naukowej Instytutu Nauk Prawnych; Opiekun Studenckiego Koła Naukowego Profesji Prawniczych. Ukończyła aplikację sędziowską i aplikację radcowską; wykonuje zawód radcy prawnego; członek Rady Okręgowej Izby Radców Prawnych w Lublinie. Autorka publikacji dotyczących tematyki prawa publicznego oraz organizacji i działalności samorządów zawodowych, uczestniczka konferencji i sympozjów naukowych.

Sławomir Pilipiec – doktor nauk prawnych, adiunkt w Katedrze Teorii i Filozofii Prawa na Wydziale Prawa i Administracji UMCS w Lublinie, członek Komisji Dydaktycznej na WPiA, Opiekun Koła Naukowego Socjologii Prawa. Radca prawny, kierownik szkolenia aplikantów i wykładowca w Okręgowej Izbie Radców Prawnych w Lublinie; Sędzia Wyższego Sądu Dyscyplinarnego Krajowej Izby Radców Prawnych w Warszawie; Stały Mediator przy Sądzie Okręgowym w Lublinie. Swoje zainteresowania naukowe i dydaktyczne koncentruje wokół zagadnień teorii i filozofii prawa, socjologii prawa, socjologii administracji, komunikacji społecznej, mediacji, negocjacji oraz zawodów prawniczych.

Autorzy opracowania dostrzegają istotę problemów w zakresie kształtowania perspektyw zawodowych studentów prawa, a wielowątkowością wywodu w dużym zakresie wyczerpują temat możliwości zawodowych po ukończeniu studiów prawniczych. Z pozytywną opinią recenzenta publikacja spotyka się o tyle, że wytyczony przez autorów zakres i przedmiot rozważań, a także problemy badawcze prezentowane w jej treści uwzględniają złożoność tematu perspektyw studentów i absolwentów prawa, jak również jego doniosłość w kontekście skali i odniesienia do zastosowania prezentowanych wyników badań w praktyce. [...] Podsumowując niniejszą recenzję, bardzo wysoko należy ocenić wartość naukową i praktyczną przedłożonego opracowania, a także warsztat naukowy autorów.

Z recenzji dra hab. prof. UŚ Mirosława Pawełczyka